

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет

Університет без стін: збереження академічного потенціалу в умовах війни

*Колективна монографія
За загальною редакцією Яни Сичікової*

*Бердянськ, 2023
Україна*

УДК: 378.1(477)"2022/2023"; 355.01(477)"2022/2023"

C49

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 4 від 11.10.2023)*

Рецензенти:

Анатолій І. Попов – старший науковий співробітник Інституту фізики твердого тіла Латвійського університету, доктор фізико-математичних наук, професор

Ігор Лиман – завідувач кафедри історії та філософії Бердянського державного педагогічного університету

Юрій Петрушенко – завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Сумського державного університету, доктор економічних наук, професор

C49 Університет без стін: збереження академічного потенціалу в умовах війни. Колективна монографія, за загальною редакцією Яни Сичікової – К.: ФОП Самченко А. М., 2023. – 236 с.

ISBN: 978-617-95359-4-9

Авторський колектив: Ігор Богданов, Ольга Гуренко, Сергій Ковачов, Ганна Лопатіна, Анастасія Попова, Яна Сичікова, Наталя Цибуляк

Монографія досліджує вплив війни на академічний потенціал університетів України, аналізує виклики, які виникли перед університетською спільнотою в умовах окупації, та представляє стратегії відновлення наукової та освітньої діяльності. Зокрема, розглядаються питання академічної свободи, дистанційної та змішаної освіти, а також соціокультурна роль університету та його третя місія. Через детальний аналіз конкретного кейсу Бердянського Державного Педагогічного Університету, автори намагаються висвітлити ширший контекст впливу війни на вищу освіту в Україні, розкриваючи при цьому значущість академічної спільноти в перебудові суспільства. Монографія є важливим джерелом для освітян, дослідників та всіх, хто цінує нескінченний потенціал знань та освіти як засобу перебудови та прогресу.

Ми присвячуємо цей труд тобі, Україно

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
НАУКА У ЧАСИ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	
Вплив війни на академічний потенціал <i>Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна</i>	8
Наука в ризику <i>Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна, Анастасія Попова, Сергій Ковачов, Яна Сичікова</i>	31
ОКУПАЦІЯ ЯК ВИПРОБУВАННЯ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ	
Виклики окупації: мовчати не можна говорити <i>Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк, Анастасія Попова, Сергій Ковачов, Ольга Гуренко, Ігор Богданов, Яна Сичікова</i>	56
Академічна свобода під тінню окупації <i>Анастасія Попова, Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна, Сергій Ковачов, Пилип Попов</i>	90
Наука в окупації: рефлексія та стратегії відновлення <i>Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна, Анастасія Попова, Сергій Ковачов, Ігор Богданов</i>	108
Дистанційна та змішана освіта між миром і війною: адаптація та втілення <i>Анастасія Попова, Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна, Сергій Ковачов, Пилип Попов</i>	130
УНІВЕРСИТЕТ В РОЛІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО МАЯКА ДЛЯ ГРОМАДИ	
Третя місія університету для повернення молоді на деокуповані території <i>Ігор Богданов, Яна Сичікова, Ольга Гуренко, Сергій Ковачов</i>	146
Навігація лабіринтом повернення молоді на деокуповані території України <i>Яна Сичікова, Ігор Богданов</i>	166
УНІВЕРСИТЕТ БЕЗ СТІН	
Адаптація та стійкість в умовах війни <i>Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк, Анастасія Попова, Яна Сичікова, Ігор Богданов</i>	177
Наука без кордонів <i>Ігор Богданов, Яна Сичікова, Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк, Анастасія Попова, Сергій Ковачов</i>	190
ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО ГОРИЗОНТУ: ВІД РУІН ДО ВІДРОДЖЕННЯ	
Трансформація уявлень про академічний потенціал університетів України у часи повномасштабної війни <i>Наталя Цибуляк</i>	203
Від «моліться за Україну» до «будьте сміливими, як Україна» <i>Наталя Цибуляк, Яна Сичікова, Ганна Лопатіна</i>	224
Рік війни: війна зробила нас незламними <i>Яна Сичікова</i>	230
ПІСЛЯМОВА	233

Передмова

Війна в Україні, яка триває вже понад півтора роки, кинула довгу темну тінь на ландшафти як фізичного світу, так і науку і освіту. Ця війна принесла не тільки смерть, руйнування та переміщення, але також поставила безпрецедентні виклики для академічних установ, які є основою інтелектуальної та культурної спадщини нашого суспільства. На цьому зловісному тлі наукове співтовариство опинилося на історичному роздоріжжі, стикаючись із загрозами існування, але водночас відчуючи в собі потенціал відіграти вирішальну роль у опорі, стійкості та відновленні нації. Війна, що палає нашою країною, запалює необхідність не лише зберегти, а й переосмислити та зміцнити академічний потенціал України. Саме в цей критичний момент розгортається шлях Бердянського державного педагогічного університету, який втілює ширшу боротьбу, адаптацію та стійкість української академічної спільноти навіть у часи повномасштабної війни.

Ця монографія заглиблюється в ретельне дослідження того, як наука трансформується під колосальним тиском війни, використовуючи кейс Бердянського державного педагогічного університету як яскравий приклад. Бердянськ був охоплений окупацією з початком війни, що змусило університет переміститися та переосмислити себе відповідно до сучасної світової тенденції «Університету без стін». Хоча ця тенденція є трендом у багатьох куточках світу, для нас вона виявилася гіркою реальністю, вимушеним пристосуванням до жахливих вимог війни. На момент виходу монографії Бердянськ все ще знаходиться в окупації, а автори розкидані по всьому світу.

Перший розділ монографії присвячений дослідженню впливу війни на наукову активність та академічний потенціал українських науковців. Другий розділ зосереджено на викликах, які окупація приносить університетській спільноті. Третій розділ досліджує роль університету як соціокультурного маяка для громади в умовах війни. Четвертий розділ висвітлює досвід управління університетом під час війни. У п'ятому розділі представлено аналіз трансформації уявлень про академічний потенціал університетів України у часи повномасштабної війни, а також досліджено трансформацію українських науковців від закликів молитися за Україну до сміливої поступової активності на шляху відновлення наукової та освітньої діяльності країни. Завершується монографія рефлексивним роздумом однієї з авторки монографії, який був опублікований в журналі Science на річницю триваючої війни. Ця рефлексія про незламність нашої академічної спільноти.

Пропонована читачу монографія спрямована на вивчення та оцінку змін у академічному житті, викликаних війною, та на розробку стратегій для зміцнення резиліентності академічних спільнот в умовах конфлікту та післявоєнного відновлення. Через аналіз конкретного досвіду Бердянського державного педагогічного університету ми прагнемо надати цінний внесок у розуміння викликів та можливостей, які виникають перед університетською освітою в умовах війни.

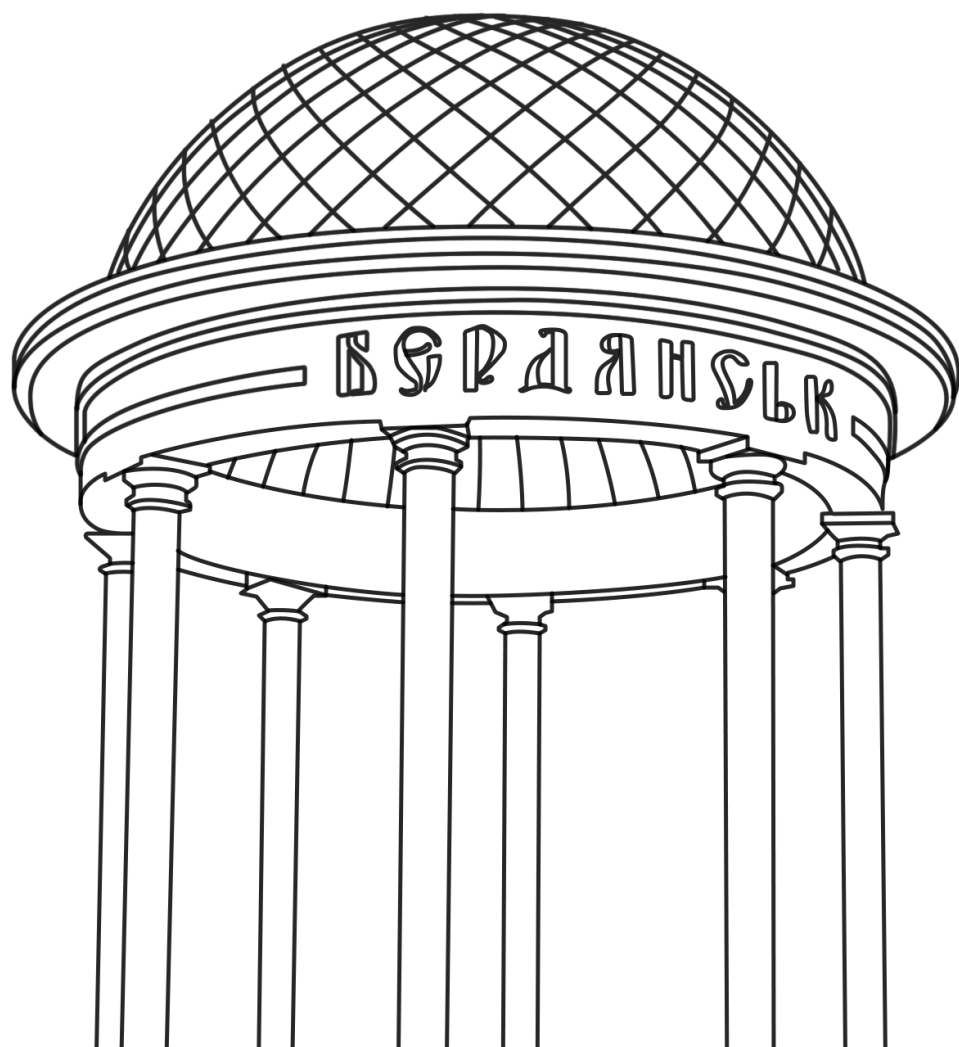
Представлена тут розповідь, хоча й зосереджена навколо одного університету, розкриває ширші наслідки, проливаючи світло на стійкість і здатність до адаптації академічної сфери серед лихоліття війни. Ця монографія є не просто лінійним викладом, а деталізованим відображенням наукових зусиль авторів, кожен з яких заглиблюється у вплив війни на наукове середовище. Кожен розділ виступає як окрема наукова частина, що відображає розрізнену реальність, яку ми проходимо, де деякі дані та події перегукуються з жахаючим повторенням. Повторення віддзеркалюють застиглий час, який переживає кожен українець з 24 лютого 2022 року. Проте в цій похмурій реальності процвітає дух невмирущої надії, віри та впевненості, коли ми кидаємо свій погляд / впевнено дивимося у майбутнє за руїнами.

Наша дорога, повна випробувань, не залишилася непоміченою. Світ став свідком нашої метаморфози; вигук «Молімося за Україну» переріс у мітинговий заклик «Будьте мужніми, як Україна». Наслідки наших випробувань, наша непохитна рішучість і непохитне прагнення до знань, навіть незважаючи на знищення, лунають у академічних коридорах по всьому світу.

Ця монографія служить і свідченням, і ретельним дослідженням академічної одісеї від прірви знищення до маяка надії та стійкості. Розділи представляють не лише стратегії адаптації, а й глибокі зміни у сприйнятті академічного потенціалу українських університетів за часів повномасштабної війни в Україні.

Дорогий читачу, переглядаючи сторінки, нехай незламний дослідницький дух, сутність академічного середовища, відгукнеться в твоєму серці навіть перед обличчям труднощів, які здаються непереборними. Наша робота підкреслює важливе повідомлення: прагнення до знань може процвітати навіть серед руйнівної війни, прокладаючи шлях від руїн до відродження.

Наука у часи глобальних викликів

Вплив війни на академічний потенціал

Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна

З початком повномасштабної війни, стандарти життя в Україні раптово та драматично змінилися. Війна, як фактор екстремального навантаження, вплинула на всі аспекти життя громадян, включаючи їх професійну діяльність. Військові дії принесли з собою не тільки руйнування та втрати, але й нові глобальні виклики, до яких потрібно було адаптуватися.

Дослідження Fortunato, John & Gigliotti, Ralph & Ruben, Brent (2018) підкреслило, що кризові ситуації створюють атмосферу невизначеності та невпевненості. У таких обставинах люди, що є під постійною загрозою, активно шукають способи адаптації до змінюваних умов життя, намагаючись знайти порядок у природному хаосі. В таких умовах, здатність адаптуватися вирізняється як ключова для виживання.

Науковці та представники творчих професій особливо відчують натиск цих змін, оскільки діячі культури, митці, науковці потребують більших ресурсів, ніж представники інших професій. Зокрема, для здійснення такої діяльності необхідною умовою є наявність мотивації, задоволення від творчого процесу, високого рівня вимогливості, надзвичайної напруженості уваги, наполегливості, оригінальності, інтуїції тощо. Проте наукова творчість змушена підкорятись встановленим критеріям наукової раціональності, яка сама по собі є дискусійною. Викладачі українських університетів крім виконання основного навчального навантаження повинні займатися науковою роботою. Цей вид діяльності, без сумніву, потребує ресурсів часу та мотивації. Зазвичай вимоги до наукової та творчої діяльності включають потребу в глибокій концентрації, стабільності умов, високому рівні мотивації та зосередженості на завданнях (Roach & Sauermann, 2010; Zacher et al., 2018). Але, в умовах війни, це стає майже нездійсненим завданням. Нині, замість того, щоби бути консервативними та стійкими до змін, науковці повинні бути самокерованими, проактивними, гнучкими та адаптованими в управлінні своїми можливостями (Tee et al., 2022). Поєднувати зобов'язання науковця із невідкладною потребою у безпеці може бути вкрай важко.

Поділ України на активні зони бойових дій, окуповані райони та зони, де військовий конфлікт відсутній, робить ситуацію ще складнішою. Віддаленість від зони конфлікту не завжди означає безпеку, адже

психологічний тиск та стрес можуть сягати і тих, хто живе далеко від лінії фронту.

Таким чином, війна в Україні є не просто конфліктом на полі бою, але й детермінантою, яка формує умови для наукової роботи та академічного розвитку країни. Спільнота вчених стикається з низкою викликів, які потребують швидкого реагування та адаптації.

Початкова реакція глобальної наукової спільноти на російське вторгнення була негайною. Вже першого березня 2022 року видання *Nature* розмістило статтю під заголовком «Докір російської науки зростає, оскільки смертельний конфлікт вступає в свій шостий день» (Gairdner, 2022). У статті зазначено: «Несподіване вторгнення Росії до України викликало масове засудження вченими та науково-дослідницькими установами по всьому світу. Ряд організацій у західних державах рішуче припинили співпрацю з Росією, зупинивши фінансову підтримку та взаємодію з російськими науковцями».

На сторінках журналу *Cell* було представлено відгук, який викликав обговорення: «Ми вдячні та підтримуємо лабораторії по всьому світу, що вітали вчених-переселенців, продовжуючи підтримувати науковців незалежно від їх розташування. З урахуванням важливості співпраці та довіри в науці, ми закликаємо наукове товариство зберігати єдність і співпрацю, особливо у такі непрості часи» (Stoyka, 2022).

Відповідаючи на це та на російське вторгнення, українські дослідники почали закликали міжнародну спільноту відмовитися від співпраці з росією в наукових програмах і закликали російські заклади освіти та наукових лідерів публічно засудити агресію. З часом, кількість таких закликів зростала. Так, на сотий день війни редактори журналу «Праці Наукового Товариства імені Шевченка. Медичні науки» звернулися до авторів та читачів видання із закликом: «Всіх ворогів перемагаємо: Від чуми до людей!» в редакторській статті з промовистою назвою «Війна і наука в Україні: ми можемо зробити свій внесок у перемогу» (Заячківська, 2022). Українські дослідники, які на той момент знаходились за кордоном і працювали в міжнародних установах, також заявляли про свою непохитну позицію (Боглаєнко, 2022).

Однак, росія незмінно продовжувала і продовжує спустошувати нашу наукову інфраструктуру. Постійно спостерігається руйнація нашої наукової та культурної спадщини (*Nature, No authors listed, 2022*). Наш український науково-академічний потенціал також опиняється під загрозою (Howe, 2023). Численні вчені перемістились за кордон, де продовжили своє професійне життя (Stone, 2022). Річард Стоун на початковому етапі війни зазначив, що «Після вторгнення українські

дослідники перетворюються на опору бійців та біженців» (Stone, 2022). Багато науковців пішли на фронт (McNutt, 2022), інші – продовжували працювати. Юрій Мороз у своїй нотатці «Тут, в Україні, наука продовжується під повітряними нальотами» для Nature зазначив: «Я пишу це зі своєї робочої кімнати – а іноді й з нашого бомбосховища, невеликого приміщення на першому поверсі, прихованого під сходами з чайником, чаєм, резервом води у пляшках та шістьма стільцями, розташованими довкола столу». Безсумнівно, такі обставини докорінно вплинули на наукову роботу українських вчених.

У своєму аналізі С. Фіялка показала, що «російська військова агресія суттєво вплинула на публікаційну діяльність та наукові інтереси українських дослідників, вплинула на настрої та мотиви українських вчених щодо ведення наукової діяльності та публікації її результатів у наукових виданнях» (Фіялка, 2022). Вона акцентувала увагу на тому, що тепер критично важливо зберегти науковий потенціал України, але такі процеси вже мають місце. Наприклад, ключові чинники, які адверсивно впливають на наукову та освітню активність, включають психологічне напруження, зниження фінансування, реорганізацію наукових відносин, проблеми зі збором матеріалів для досліджень тощо. У інших студіях автори представили відгуки здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які підтвердили, що велика частина респондентів (97,8 %) відчула погіршення свого емоційного балансу, включаючи симптоми депресії (84,3 %), втоми (86,7%), ізоляції (51,8 %), тривожності (84,4 %), гніву (76,9 %) (Курапов, 2022).

Вплив конфліктів на психоемоційний стан населення був широко досліджений у контексті інших війн (Hanson, 2012; Garry, 2020; Vorho, 2020). Війни зашкоджують здоров'ю як безпосередньо через бойові дії, так і опосередковано через економічні та соціальні реперкусії (Garry, 2020; Grundy, 2008; Guha-Sapir, 2002). Вчені зазначають, що наслідки війни проявлятимуться протягом багатьох років після її закінчення (Bogic, 2015; Murthy, 2006; Ghosh, 2004; Cardozo, 2004).

Професор Julian Sheather на наступний день після початку війни проголосив: «Коли російське військо перетинає кордон України, нам варто пригадати про вплив війни на здоров'я» (Sheather, 2022).

Проте в умовах загальної нестабільності та невпевненості, викликаній великою війною в Україні, українці почали активно шукати нові шляхи відновлення та забезпечення своєї професійної активності. Залучення нових ресурсів, які дозволяють долати неочікувані та несподівані виклики та травми у розвитку кар'єри, розглядається як вирішальне значення для досягнення сприятливих її результатів (Hall, 2004). Тож, основною

мотивацією для науковців стало внутрішнє задоволення від своєї роботи (Blind, 2018; Blind, 2022). У дослідженні Polishchuk та співавторів було окреслено потреби науковців України під час конфлікту, включаючи безоплатний доступ до наукових баз даних, періодик, архівів, веб-платформ, навчальних ресурсів онлайн-бібліотек, програм тощо (Polishchuk, 2022). Це продемонструвало, що українські вчені стали на захист наукової сфери: «Перед обличчям російського вторгнення, яке триває, вчені в Україні та їхні прихильники проявили наполегливість і креативність, щоб продовжувати працювати у своїй країні та деінде» (Poskett, 2022). У дослідженні Maryl та колег було оглянуто існуючі програми підтримки для українських вчених, проте вказано на недостатність таких програм для задоволення всіх професійних потреб (Maryl, 2022).

Опитування в рамках проєкту UAScience.Reload виявило, що «74,5 % респондентів готові бути волонтерами в якості експертів у проєктах, пов'язаних зі зміцненням обороноздатності/відбудовою України (Lutsenko, 2023). У середньому вони готові витратити на це заняття 14,15 годин на тиждень». Можна сказати, що спостерігалась активізація зусиль для забезпечення перемоги. Цей конфлікт вплинув не лише на українців, але й на всю глобальну спільноту (Morrice, 2022; Bosse, 2022). Сьогодні важливо формувати нові концепції (Götz, 2022), де ведуча роль належить науковцям (Kulyk, 2016; Sasse, 2018).

Таким чином, хоч війна і виснажує та пригнічує українську наукову громаду, проте науковці намагалися не тільки вижити, але і сприяти розвитку української науки.

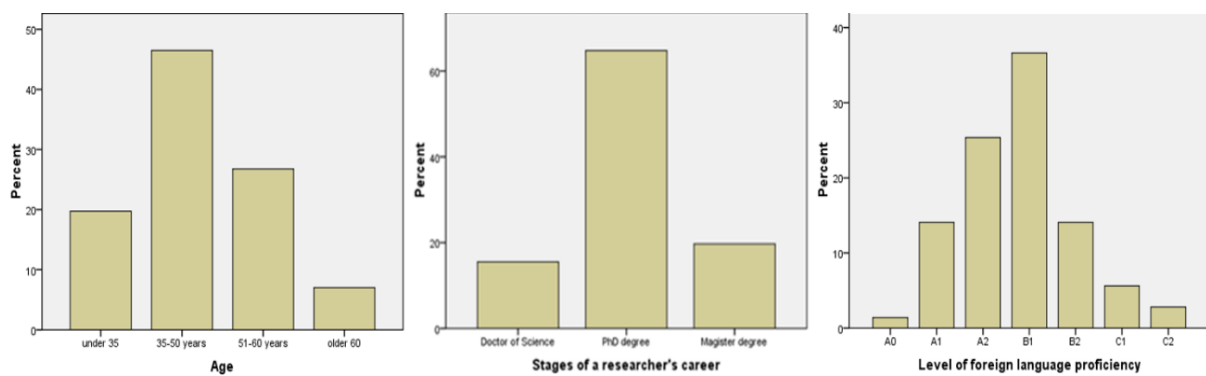
Вплив війни на наукову здатність та академічну спільноту українських університетів та дослідницьких центрів зараз активно вивчається. Лавриш та колеги виокремлюють ключові виклики, перед якими стоїть сучасний університет: зберігання людських ресурсів, орієнтація на потреби здобувачів вищої освіти, адаптивні навчальні програми та графіки, інтернаціоналізація, професійний розвиток, психологічний та фізичний захист викладачів і здобувачів вищої освіти (Лавриш, 2022).

Але поки що відсутні дослідження, спрямовані на визначення кореляцій між локацією науковців та їхньою науковою продуктивністю. Також ще недостатньо розглянуті питання факторів, які обмежують наукову діяльність педагогічного складу українських закладів вищої освіти, та взаємозв'язок цих факторів із війною. Крім того, залишаються невирішеними питання щодо необхідності виконання всіх обов'язків викладачами (включаючи наукову діяльність) у воєнний час з урахуванням безпекової ситуації. Немає робіт, що розглядають питання

наукової продуктивності тих дослідників, чиї університети були переміщені внаслідок війни.

Метою даного дослідження є розуміння того, як географічне положення українського науковця вплинуло на його науковий внесок, а також які обставини перешкоджають поверненню наукової продуктивності у воєнний період.

В дослідженні брали участь 172 науковці з Бердянського державного педагогічного університету. Даний університет був обраний для дослідження через його унікальне положення: спочатку він знаходився на окупованій території, а потім його було переміщено. Особливістю таких університетів є те, що деякі з їх працівників є внутрішніми переміщеними особами (переїзд в рамках України), деякі – міжнародними мігрантами (переїзд за кордон), тоді як інші залишаються в окупованому місті, але продовжують працювати в університеті в онлайн форматі. Важливо зауважити, що централізовану евакуацію з окупованих міст не було можливості організувати, тому кожен приймав своє рішення виходячи з власних переконань про безпеку та особистих обставин. Детальний розподіл респондентів за віком, науковим рівнем та рівнем володінням англійською мовою представлено на рисунок 1.

Рисунок 1. Розподіл респондентів за віком, науковим ступенем та знанням англійської мови

На час збору даних переважна частина опитаних вже залишила території тимчасової окупації, а 10,5 % з них переїхали до інших країн (рис. 2).

Дослідження проводилось конфіденційно з міркувань безпеки учасників. Для збору інформації користувалися методами анкетування та напівструктурованого індивідуального інтерв'ювання науковців. Методологія дослідження ґрунтувалась на комбінованому аналізі завдяки

індивідуальним інтерв'юванням цільової групи та анкетуванню. Цей метод повинен сприяти глибшому розумінню впливу конфлікту на наукову продуктивність українського науковця.

Рисунок 2. Розподіл респондентів за місцем їхнього перебування

Для аналізу наукової продуктивності дослідників була створена анкета, яка включала 11 стандартних запитань. Ці питання були побудовані на основі кількісних критеріїв оцінювання наукової роботи в університеті. Процес анкетування включав в себе розсилку форми на електронні адреси науковців університету через Google Forms. Анкетування тривало один тиждень. Всього відгуки отримано від 82 % опитаних (172 особи).

Напівструктуроване індивідуальне інтерв'ювання проводилось з метою глибшого вивчення причин, які вплинули на наукову продуктивність вчених під час кризи. До інтерв'ювання було залучено 20 респондентів із різноманітними траєкторіями досвіду українського вченого у часи війни: місце перебування, вік, науковий ступінь. Інтерв'ювання проводилося онлайн з міркувань безпеки та обмеженості фізичної присутності у різних куточках України та світу. З міркувань безпеки, після обробки інформації, транскрипти та відео інтерв'ю були знищені. Учасники виразили згоду на участь у дослідженні та використання їх особистих даних в узагальненому вигляді.

Для математичного розрахунку результатів анкетування використовувалось програмне середовище SPSS (Statistical Package for the Social Sciences), а також комбіновані методики, включаючи моделі лінійного та множинного регресійного аналізу. Лінійна регресія використовувалася для перевірки гіпотез про залежність факторів наукової активності від місця перебування респондентів.

Перед тим, як досліджувати залежність між місцем перебування науковців та іншими змінними, було проведено декілька тестів для визначення придатності даних для аналізу регресії.

Щоб вивчити унікальність комплексу вивчених незалежних змінних, було реалізовано перевірку мультиколінеарності моделі, адже її присутність може призводити до збільшення стандартних помилок та вигляду недостовірних статистично значущих висновків (O'Brien, 2007).

Для виявлення мультиколінеарності серед інших змінних були досліджені індекси толерантності (TI) та variance inflation factor (VIF), які ілюструють міру кореляції незалежної змінної з іншими регресорами в моделі (Draper & Smith, 2012).

Мультиколінеарність для окремої змінної відсутня, якщо показник толерантності перевищує або дорівнює 0,01, та якщо VIF значно нижчий за 10.

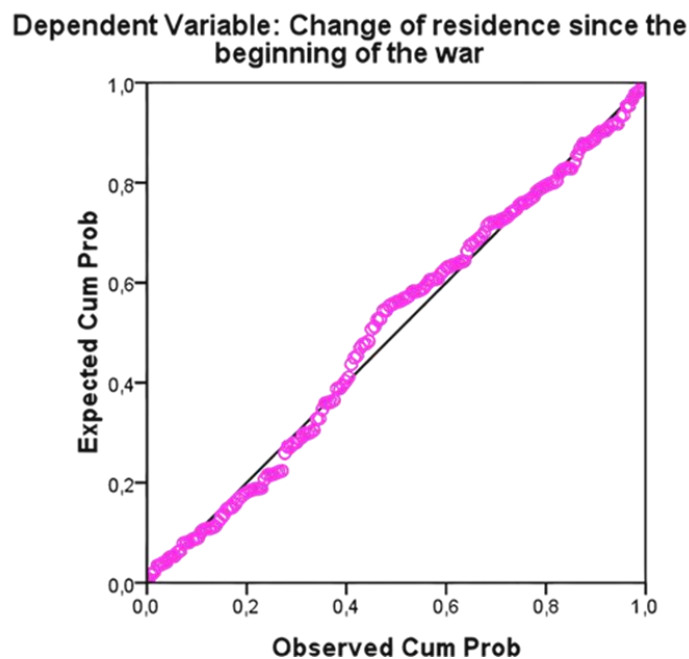
Таблиця 1

Діагностика мультиколінеарності

Модель	Статистика колінеарності	
	Толерантність	ФІД
Чи завадила війна вам завершити попереднє наукове дослідження?	0,873	1,146
Доступ до Інтернету	0,959	1,043
Зміна наукових інтересів з початку війни	0,846	1,183
Найкращі канали для інформування про наукові можливості	0,942	1,061
Готовність брати участь у грантовій діяльності або іншому фінансуванні	0,836	1,196
Вплив війни на вибір наукових журналів для публікації	0,855	1,170
Надсилання статей до спеціалізованих українських журналів під час війни	0,860	1,163
Рівень інформованості про можливості для науковців у університеті	0,888	1,126

Як видно з таблиці 1, всі змінні кореспондують з показниками толерантності та фактору інфляції дисперсії (розташовані в межах від 1 до 5, що свідчить про слабку взаємодію між відповідною змінною та іншими предикторами в моделі) (Chatterjee & Simonoff, 2013). Це свідчить про відсутність мультиколінеарності серед змінних.

Для перевірки припущень лінійної регресії був аналізований графік розподілу стандартизованих залишків (PP) (рис. 3), що зіставляє реальну кумулятивну функцію розподілу стандартизованого залишку із очікуваною при нормальному розподілі. Оскільки точки розміщувалися відповідно до діагоналі під кутом 45°, можна зробити висновок про нормальний розподіл даних (Thode, 2002).

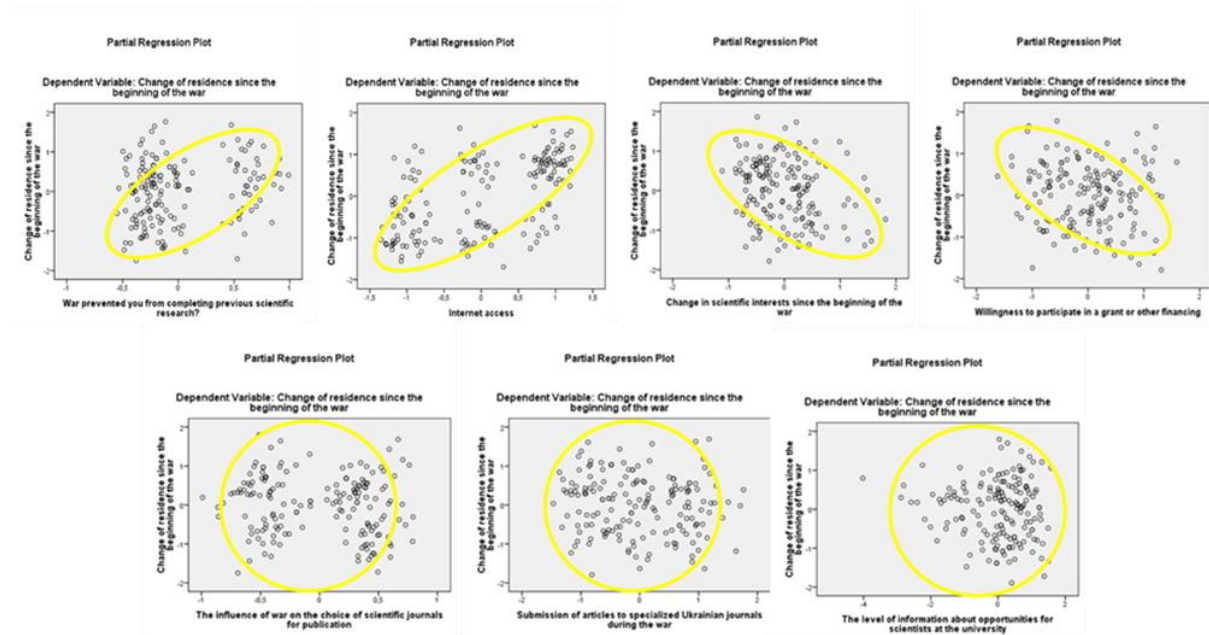
Рисунок 3. Нормальний P-P графік стандартизованих залишків

Виходячи з первинної регресійної моделі, місце роботи науковця істотно впливає на його наукові дослідження. Дані свідчать про потребу глибшого вивчення факторів наукової продуктивності стосовно місця роботи науковця.

З метою виявлення потенційних викривлень або особливостей, що властиві окремому предиктору, на наступному етапі роботи нами були розглянуті графіки часткових регресій для аналізу зв'язку залежної змінної (місце роботи науковця) і незалежних змінних (факторів наукової продуктивності) з урахуванням інших незалежних змінних (рис. 4).

За графіком часткової регресії між місцем роботи науковців та доступністю інтернету видно трійчастий розподіл, який відображає

реальний стан справ в країні: науковці, які залишились у районах конфлікту, мали найгірший доступ до інтернету, тоді як найкращий доступ мали ті, хто перебрався за кордон. Вимоги до отримання інформації про наукові можливості для більшості опитаних вказали на слабку, але позитивну залежність. В цілому видно, що більшість показників мала невеликий рівень часткової залежності. Така тенденція, імовірно, зумовлена попарними взаємозв'язками між цими показниками. У такій ситуації було б доцільно використовувати багатоаспектний аналіз або квалітативну оцінку.

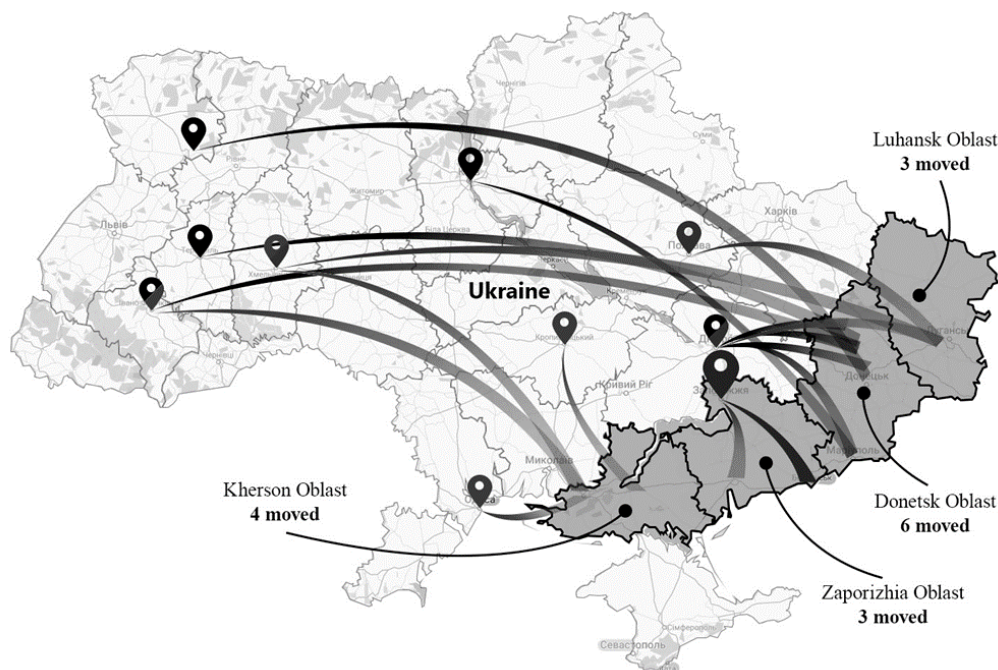
Рисунок 4. Графіки часткової регресії між місцем перебування науковців і іншими оцінюваними показниками:

- a) неможливість завершити попередні дослідження;**
- b) доступ до інтернету;**
- c) зміна наукових інтересів з початком війни;**
- d) готовність брати участь у гранті чи іншому фінансуванні;**
- e) вибір наукових журналів для публікації;**
- f) подання статей до наукових журналів під час війни (публікаційна активність під час війни);**
- g) потреба щодо інформованості про можливості для науковців**

Короткий аналіз переміщених університетів України

Сьогодні в Україні 16 релокованих університетів, кілька з яких були переміщені вже двічі. Університети Запорізького регіону – Бердянський державний педагогічний інститут, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного – було переміщено до Запоріжжя. Заклади вищої освіти з інших окупованих територій було переміщено за межі їхніх областей. Візуалізація переміщених університетів зображена на рисунку 5.

На час публікації цього матеріалу місто Херсон вже звільнено, проте заклади вищої освіти з міркувань безпеки продовжують діяльність на тимчасових локаціях. Наразі складно визначити кількість викладацької команди, яка вперекін бойових дій залишилася в окупованих містах, оскільки ця ситуація динамічно змінюється – багато хто хочуть евакуюватися, незважаючи на блокаду міст. Загалом, всі переміщені університети відновили свою роботу, здійснили набори здобувачів здобувачів вищої освіти та випустили бакалаврів і магістрів. В таких університетах навчальний процес проводиться дистанційно.

Рисунок 5. Карта переміщених університетів України

Важливо усвідомлювати, що переміщені університети втратили весь свій матеріальний ресурс, який залишився на окупованій території. Нині переміщення університету передбачає: від'їзд ректора, експорт документації та печатки, а також перенесення сайту до хмарних сервісів.

Щоб відновити свою діяльність, таким університетам потрібно більше ресурсів, ніж навіть тим, що опинилися в зоні активних бойових дій. Тому вже запущено декілька ключових Програм підтримки переміщених університетів. Без сумніву, працівники таких університетів стикаються з додатковим стресом, пов'язаним із переміщенням. Через абсолютну втрату матеріально-технічної бази науковці не мають можливості відновлювати свою наукову роботу. Такі заклади вищої освіти впровадили ідею «Університет без стін» (Goldschmid, 1976; Dallmann, 2021; Neame, 1999; Stoddart, 2006) у неймовірно короткі строки. Тому критично було вивчити можливість університетів зберігати наукову спадщину та відновити наукову активність викладачів.

Таблиця 2 демонструє взаємозв'язки між оціненими показниками наукової ефективності та місцем перебування науковців. Яскраво видно, що доступність інтернету тісно корелює з місцем проживання науковців. Помірний кореляційний взаємозв'язок мають такі індикатори, як «зміна наукових інтересів з початком війни» та «готовність брати участь у гранті чи іншому фінансуванні».

Не було виявлено взаємозв'язків між місцем розташування науковця та його вибором наукових журналів для публікацій, активністю в публікації статей, потребами у знанні про можливості для дослідників. Такі дані можуть вказувати на те, що незалежно від місця розташування, кризова обстановка схожим чином вплинула на наукову діяльність науковців. Неприсутність кореляцій може збивати з толку, іншируючи, що ці фактори не пов'язані з місцем проживання науковців. Втім, можливі й інші види взаємодій (не лише кореляційні), які заслуговують глибокого вивчення та будуть розглядатись нижче.

Вивчення стандартизованих показників (рис. 1.1.6) вказало на позитивний зв'язок між доступністю інтернету та місцем розташування науковців.

Також з'ясували, що місце розташування науковців впливає на можливість завершити раніше розпочаті дослідження та потребу в інформації про наукові перспективи. Вік та науковий ступінь не корелюють з місцем проживання науковців. Це свідчить, що науковці, незалежно від віку та ступеня кар'єри, приймали рішення щодо переселення з окупованих регіонів. Особливо цікавим результатом, на нашу думку, була відсутність чіткого взаємозв'язку між такими параметрами, як активність у публікаціях/грантах і місцем проживання.

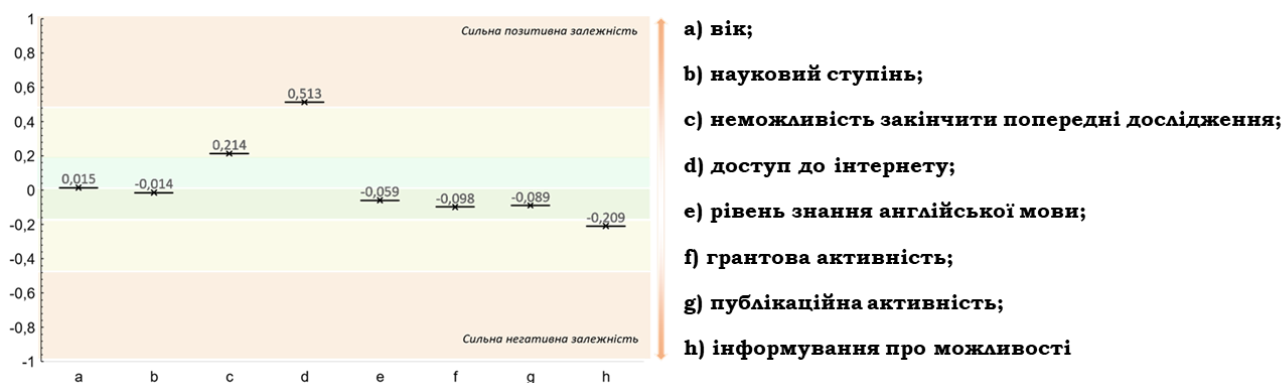
Кореляційні залежності між оцінюваними показниками наукової ефективності та місцем перебування науковців

	1	2	3	4	5	6	7	8
1		0,108	0,500	-0,212	-0,102	0,069	-0,034	-0,074
2	0,108		-0,118	-0,139	-0,014	0,063	-0,260	0,177
3	0,500	-0,118		0,026	0,043	0,104	0,105	-0,067
4	-0,212	-0,139	0,026		0,309	-0,228	0,024	-0,095
5	-0,102	-0,014	0,043	0,309		-0,199	-0,215	-0,051
6	0,069	0,063	0,104	-0,228	-0,199		0,111	-0,183
7	-0,034	-0,260	0,105	0,024	-0,215	0,111		-0,043
8	-0,074	0,177	-0,067	-0,095	-0,051	-0,183	-0,043	

*Константа:

- 1 – зміна місця проживання з початку війни;**
- 2 – неможливість завершити попередні дослідження;**
- 3 – доступ до інтернету;**
- 4 – зміна наукових інтересів з початком війни;**
- 5 – готовність брати участь у гранті чи іншому фінансуванні;**
- 6 – вибір наукових журналів для публікації;**
- 7 – подання статей до наукових журналів під час війни (публікаційна активність під час війни);**
- 8 – потреба щодо інформованості про можливості для науковців.**

Тобто переїзд з окупованих районів не гарантував негайного відновлення наукової активності.

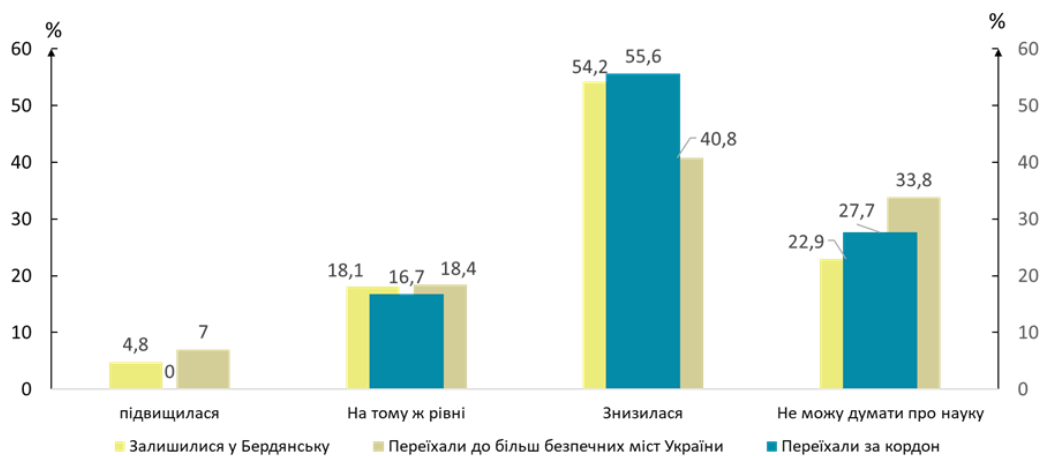

Рисунок 6. Розрахунок стандартизованих коефіцієнтів для аналізу показників наукової ефективності відносно місця перебування науковців.

Аналіз основних причин, які заважають відновити наукову діяльність

Діаграма розподілу відгуків учасників опитування на запитання «Оцініть свою наукову активність під час війни» у контексті їхнього місцеперебування представлена на рисунку 7.

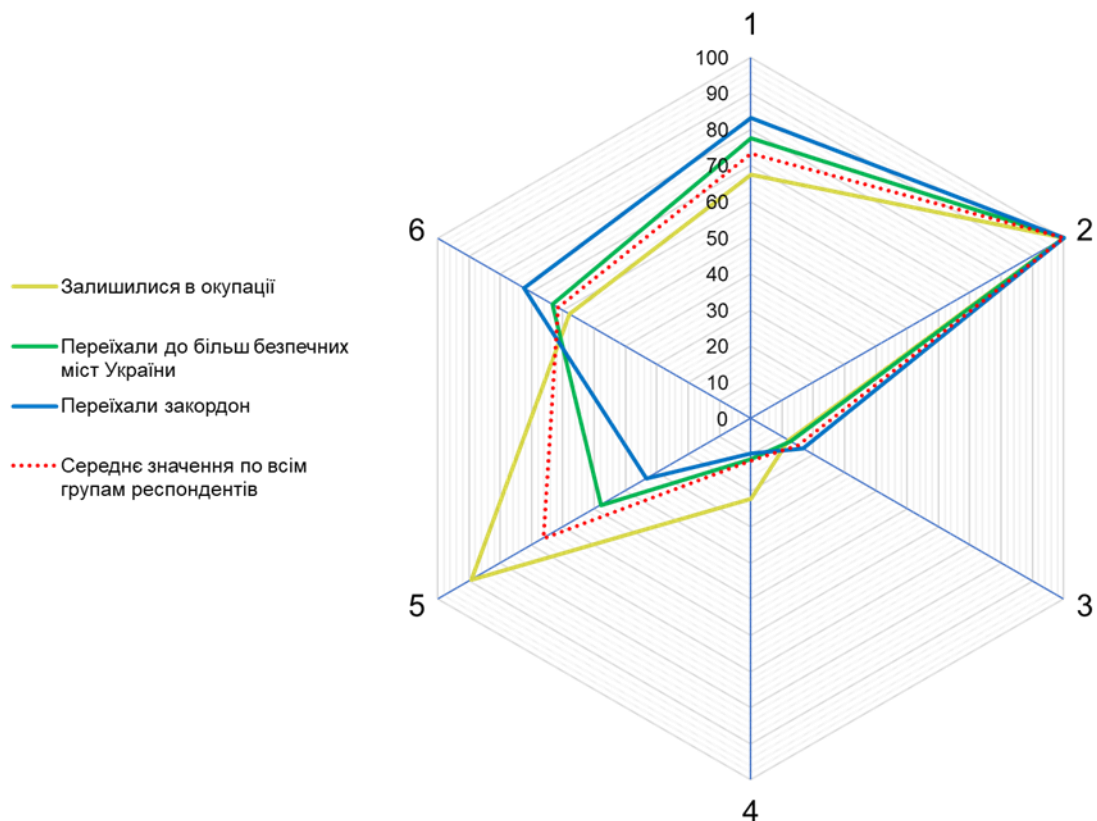
Враховуючи це, ми детально вивчили основні обставини, які ускладнюють активну наукову роботу викладачів. Ці обставини було вказано протягом інтерв'ю. Рисунок 8 відображає імпорнтантність кожного з існуючих перешкод для здійснення наукової діяльності, порівнюючи їх із середнім показником серед усіх категорій науковців (тих, хто виїхав за кордон; виїхав з окупації, але залишився в Україні; залишився в окупації).

Рисунок 7. Суб'єктивне сприйняття наукової ефективності викладачів в залежності від місця перебування

Війна стала перешкодою для завершення попередніх досліджень для 73,3 % учасників опитування, причому цей показник є найбільшим для тих, хто виїхав за кордон, і найменшим для осіб, що проживають на окупованих територіях (порівняно з середнім значенням $\Delta=10\%$ та $\Delta=5,8\%$).

Втрата актуальності досліджень варіювалась у межах [12 %; 16,7 %] для всіх трьох груп респондентів. Основним перешкоджаючим чинником для наукової роботи, незалежно від місця перебування, стала втрата доступу до матеріальних ресурсів університету та наукового обладнання. Багато вчених, евакуюючись з окупованих районів, не могли взяти із собою свої комп'ютери, втративши доступ до своїх робіт.

Рисунок 8. Суб'єктивна оцінка стану наукової діяльності викладачів університету.

- 1 - Війна завадила закінчити попередньо розпочаті дослідження;**
- 2 - Я не маю доступу до наукового обладнання;**
- 3 - Мої дослідження втратили актуальність;**
- 4 - Я не можу зосередитися на науці;**
- 5 - У мене майже немає інтернету або швидкість інтернету дуже низька;**
- 6 - Я вважаю, що ефективність наукової діяльності університету на кінець цього календарного року зменшиться**

Перші місяці конфлікту сайт та репозитарій університету не функціонували, обмежуючи доступ до наукової літератури. Хоча сайт було відновлено через три місяці завдяки хмарним технологіям, репозитарій так і не запрацював. Це була не тільки технічна проблема, але й психологічна травма, адже науковці втратили свої дослідницькі архіви. В інтерв'ю деякі респонденти ділилися своїми переживаннями, що корелюють із результатами опитування:

Р.1: «Ти все втрачаєш! Це деморалізує та відбиває бажання далі працювати».

Р.2: «Я стільки років працював, збирав свої напрацювання у нашому репозитарії, і зараз я не бачу результатів своєї праці. Чи є сенс починати все з початку?».

Р.3: «Я просто змушена шукати можливості, як і де працювати. Зараз мешкаю в гуртожитку, в одній кімнаті знаходиться вся моя родина. Це просто жах! Ти не можеш сфокусуватися на чомусь, а не те, що занурюватися у дослідження, особливо нову проблематику».

Р.4: «Знаєте, це так складно, коли ти працюєш тривалий час на однією проблемою, витрачаєш на це свій час. Аж раптом це стає взагалі неактуальним, ти розумієш, що твої доробки наразі нікому не потрібні. Я, навіть, не впевнена, що після війни я повернуся до своїх досліджень. Певно потрібно думати про нову проблематику, щоб допомогти впоратися українцям із травмою війни. Правда, не знаю, де взяти сили на це».

Основною проблемою для наукової діяльності була й якість інтернет-зв'язку. Так, 89,2 % тих, хто залишився на окупованій території, стверджували, що інтернет або відсутній, або мав дуже низьку якість. Водночас на вільних територіях України та за кордоном проблеми із зв'язком відчували 47,9 % та 33,3 % відповідачів відповідно.

У ході анкетування респондентам було задано питання: «Якою, на ваш погляд, буде наукова продуктивність університету наприкінці цього року порівняно з 2021 роком?». За результатами, 61,6 % респондентів передбачили зниження продуктивності порівняно з 2021 роком. На диво, найбільш оптимістичний погляд висловили науковці з окупованої території ($\Delta=+3,8$ % до середнього показника). Водночас, ті, хто переїхали за кордон, виявилися найбільш песимістичними ($\Delta=-10,7$ %). Це узгоджується з результатами грантової та публікаційної діяльності: ті, хто виїхав за кордон, відчують труднощі з відновленням наукової роботи. Вони продукують свої переживання на університет в цілому.

Цей результат має бути ретельно проаналізованим, адже саме ті, хто виїхали за кордон, перебувають у безпеці, тож безпекова ситуація не має впливу на їх наукову діяльність. Однак ми спостерігаємо діаметрально протилежний результат. Можна, звісно, аргументувати це недостатньою адаптацією та фінансовими труднощами. Ті, хто залишився на окупованій території або перемістився на території, контрольовані Україною, щодня відчують загрозу через військові дії. Виходить, що безпековий аспект дійсно не впливає на творчу та наукову продуктивність? Ми поки не маємо відповіді на це запитання, тому його потрібно додатково вивчати.

Фактори, які впливають на наукову ефективність

Відгуки опитаних на питання «Що заважає вам бути продуктивними у науковій роботі під час конфлікту?» показали, що найбільший гальмівний

ефект має емоційне виснаження, особливо через раптову зміну звичних умов життя, проблеми з комунікацією та інтернет-з'єднанням. У ході опитування деякі респонденти розповіли про особистий досвід:

Р.1: «Від початку війни я взагалі не могла думати про науку. Було надзвичайно важко: порожні полиці в продуктових магазинах, відсутній мобільний зв'язок, інтернет – все, до чого звикли вмить змінилось. Треба було якось адаптуватись до нових умов життя. Лише згодом, влітку, коли виїхала на підконтрольну Україні територію та налагодила свій побут, написала першу від початку війни наукову статтю».

Р.2: «Мені стало дуже важко працювати та знаходити внутрішні ресурси для продовження повноцінної роботи, виконання своїх посадових обов'язків та умов контракту. На науці я зараз не можу зосереджуватись, лабораторне обладнання залишилось в окупованому місті – руки опускаються, треба думати, як далі жити».

Р.3: «Наша сім'я за час війни вже чотири рази змінювала місце перебування. Орендувати житло, облаштувати побутові умови на новому місці, купити речі та одяг – це потребує великих фінансових витрат. Адже виїжджаючи, ми не могли взяти все. Була думка написати грантову заявку, щоб отримати фінансування, але це забирає багато часу і ресурсів».

Р.4: «Коли почалась війна, наука була для мене неможлива. Спочатку я фізично і психологічно була виснажена, намагалася вижити і допомагати іншим, якщо це було можливо. Складно було взагалі щось робити, бо інтернет працював погано, доступу до багатьох наукових ресурсів не було. Проте після встановлення VPN наукова робота децю налагодилась, але я не дуже вірю, що можу отримати фінансування на свої дослідження, знаходячись в окупації».

На запитання про те, що може сприяти ефективності їхньої наукової роботи у час війни, кілька респондентів вказали, що для відновлення їх наукового ритму достатньо перемоги України та завершення бойових дій. У ході опитування деякі з них розкрили свої міркування:

Р.1: «Зараз я дуже багато працюю, бо відчуваю потребу робити щось, щоби не з'їхати з глузду. А наукова робота відволікає мене від реалій сьогодення: постійних повітряних тривог, вибухів, страждань, поневірянь».

Р.2: «Для мене, як для молодого вченого, важливо не втрачати темпи наукової активності, тому я виконую всі вимоги контракту і планую кар'єрне просування».

Р.3: «Перш за все я думаю про своїх рідних та їх безпеку, допомагаю і роблю усе, щоби хоч трошки полегшити їх життя у цей важкий період. Тому пишу індивідуальні грантові заявки, щоби отримати додаткове фінансування».

Р.4: «Обов'язково треба згуртуватись, робити науку і командно працювати: так точно буде результативніше. Зокрема ми з колегами говорили, що роблячи свій внесок у науку – ми підтримуємо наш університет, країну та наближаємо перемогу».

Результати даного дослідження є вступними і не можуть гарантувати повноти зображення ситуації у кожний конкретний момент, адже конфлікт все ще триває. Дехто вже адаптувався до змінених умов життя, тоді як інші відчувають стомленість. Більш того, під час збору цих даних з'єднання з інтернетом в Україні, як правило, було стійким, а на окупованих територіях – відсутнім. На етапі аналізу даних та формування статті обставини вже відрізнялися. Тоді ситуація в Україні характеризувалась обмеженням в споживанні електроенергії. У більшості міст електропостачання було відсутнє до 18 годин на добу. Це призводило до проблем із доступом до інтернету. Часто траплялось, що викладачі проводили заняття на вулиці, на відкритих балконах верхніх поверхів, згодом у Пунктах незламності – місцях, де можна було заряджати електроніку та отримати доступ до мережі.

Втім, отримані дані мають велике значення для глобального осмислення факторів війни, які впливають на прогрес української наукової діяльності. Наше дослідження, наряду з іншими (Polishchuk, 2022; Lutsenko, 2023; Fiialka, 2022), висвітлює основні перешкоди, які заважають науковцям ефективно відновлювати свою роботу. Основними є відчуття загрози, емоційний дискомфорт, а також виклики із забезпеченням доступу до інтернету та наукового обладнання.

Аналіз відповідей респондентів дозволив виділити критерії, які вплинули на показники наукової продуктивності і, зокрема, на продуктивність кожного науковця окремо (таблиця 3). Узагальнено ці критерії можна розділити на ті, що пов'язані із військовими діями, та ті, що існували ще до їх початку.

Ми можемо констатувати, що навіть до війни існували деякі виклики та обмеження, які викладачі закладів вищої освіти сприймали як фактори, що впливають на їх наукову роботу. Проте з початком війни з'явилися абсолютно нові та раніше невідомі науковцям проблеми.

Фактори, які впливають на наукову активність

Пов'язані з війною	Не пов'язані з війною
<ul style="list-style-type: none"> • Доступ до інтернету • Відсутність інтересу та бажання займатися науковою діяльністю • Неможливість займатися науковими дослідженнями через недоступність наукового обладнання • Невизначеність щодо подальшої ситуації • Почуття тривоги, страху, постійної небезпеки • Фінансова нестабільність 	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатній рівень іноземної мови • Недостатній досвід щодо підготовки заявки на грант • Відсутність збалансованої команди для проведення наукових досліджень • Відсутність доступу до даних, наукових статей • Слабка віра в те, що можна отримати фінансування • Проблеми з вибором актуальних тематик досліджень • Надмірне навантаження • Брак часу • Низьке фінансування науки

Раніше проведені дослідження (Lutsenko, 2023; Fiialka, 2022) в цілому відповідають результатам, отриманим у цій роботі: війна призвела до зниження наукової активності більше ніж у 50 % дослідників. Однак у попередніх роботах не брали до уваги такий аспект, як окупація та перебування науковців на окупованих територіях. У дослідженні Fiialka було виявлено, що загалом в Україні війна вплинула на наукову активність 58,3 % респондентів. У нашому дослідженні ми виявили, що зниження або повна відсутність наукової активності спостерігається у значно більшого числа респондентів: 74,6 % тих, переїхав до більш безпечних територій України, 83,3 % тих, хто переїхав за кордон та 78,1 % тих, хто залишився на окупованих територіях.

На підставі отриманих результатів ми можемо стверджувати, що війна позначилася на науковій ефективності майже кожного викладача досліджуваного університету. Така обстановка є типовою для всіх закладів вищої освіти та наукових установ країни. Незалежно від місця перебування дослідника, його думки нерозривно пов'язані з датою – 24 лютого 2022 року. Наукова робота – це креативний процес, що потребує від науковця ясності думок, натхнення, розуміння мети своєї діяльності, ентузіазму та стабільного продуктивного робочого настрою.

Втім, аналіз наукометричної бази даних Scopus показує, що публікаційна діяльність українських вчених у порівнянні з 2021 роком зменшилася лише на чверть. Це свідчить про те, що незважаючи на всі виклики та обмеження, українські науковці реалізують величність своєї місії – вони продовжують працювати задля збереження та прогресу

української науки. Це також підтверджує думку дослідників про значущість не лише кількісних показників, але й величини ідеалів наукової практики як служіння людяності (Edwards & Roy, 2017; Huber, 2014), навіть у такі важкі часи як війна.

Можливим обмеженням даного дослідження може бути його спрямованість на кількісні індикатори ефективності дослідницької роботи науковців виключно одного закладу вищої освіти, який спершу зазнав тимчасової окупації, а потім був переміщений на територію, підконтрольну Україні.

Ще одним обмеженням є той факт, що більшість учасників цього дослідження – це українські вчені, які прямо зачеплені поточними процесами в науці країни внаслідок масштабного військового конфлікту. Наша наукова група перебуває в самому епіцентрі подій та безпосередньо відчуває вплив цієї кризи. З однієї сторони, це створює можливість більш глибокого і точного аналізу реального стану речей у впливі війни на наукову роботу. Водночас, аналіз результатів супроводжується рефлексією і сприйняттям нових обставин. Проте з іншого боку, така близькість до подій може забарвити інтерпретацію отриманих даних, з огляду на особисте переживання кожного дослідника в Україні.

Тож, динаміка відновлення наукової діяльності працівників українських закладів вищої освіти заслуговує на додаткове наукове дослідження.

Висновки

Мета цього дослідження полягала у виявленні взаємозв'язків між місцем перебування українських викладачів та їх здатністю займатися науковою роботою, а також у визначенні факторів, які ускладнюють відновлення наукової продуктивності під час військових дій. Аналіз здійснювався на основі анкетування працівників Бердянського державного педагогічного університету, який на даний момент є тимчасово переміщеним внаслідок окупації міста Бердянська.

Дослідження показало, що продуктивність у науковій сфері суттєво корелює з місцем проживання викладачів. Зокрема 40,8 % викладачів, які виїхали з окупованого Бердянська на територію, що знаходиться під контролем України, зазначили зниження наукової активності; 33,8 % під час анкетування вказали, що не можуть зосередитися на науковій роботі; 54,2 % викладачів, які в той час знаходилися в Бердянську, повідомили про спад активності в науці; і лише 22,9 % повністю призупинили свою наукову діяльність. Максимальна кількість викладачів, чия наукова

робота впала під впливом війни, – це ті, хто переселився за кордон: 55,6 % з них вказали на зниження активності, 27,7 % – на повне припинення діяльності. Основними причинами, що ускладнювали наукову роботу: немає доступу до обладнання, втрата актуальності раніше початих досліджень, відсутність зосередження на наукових завданнях, низька якість або відсутність інтернету. Військовий конфлікт завадив завершити дослідження 73,3 % респондентів, зокрема цей показник є найвищим серед тих, хто виїхав за кордон, та найнижчим для тих, хто залишився на окупованій території. Це свідчить про те, що науковій активності викладачів заважають проблеми, пов'язані з адаптацією у новій країні. Науковці також вказали на фінансову нестабільність як на перешкоду для їх діяльності. Втрата технічних засобів для проведення досліджень була ключовим фактором, який завадив науковцям БДПУ продовжувати наукові дослідження розпочаті до війни. Усі респонденти назвали цей фактор.

Висновки з цього дослідження підкреслили актуальність збереження наукового потенціалу України, адже для післявоєнного відновлення Україні буде необхідно мати кваліфікованих фахівців, які зможуть забезпечити сталий розвиток та підготовку наступних поколінь вчених і спеціалістів. Враховуючи поточну ситуацію та виклики, перед якими стоять науковці, стратегічно важливо зміцнювати підтримку наукової діяльності, забезпечувати доступ до необхідних ресурсів та сприяти адаптації вчених, які перебували у зоні конфлікту або були вимушені переміститись. Такі заходи не тільки допоможуть зберегти наукову еліту країни, але й створять умови для інноваційного та стійкого майбутнього України.

Література

1. Aydin, B., Dorofeyeva, U., Strelko, G., Ulanova, V., Hudkova, D., Maliuta, O., Pischana, T., Korobko, M., Lyzohub, O., Kotliarova, E., Simiiian, P., Kozyra, O., & Mazur, P. (2022). A war in Europe?: Ukrainian scientists' struggle for life and future, relocation and securing of frozen biomaterials. *Human Reproduction*, 37(suppl_1). <https://doi.org/10.1093/humrep/deac106.108>
2. Blind, K., Filipović, E., & Lazina, L. K. (2022). Motives to publish, to patent and to standardize: An explorative study based on individual engineers' assessments. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121420. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121420>
3. Blind, K., Pohlisch, J., & Zi, A. (2018). Publishing, patenting, and standardization: Motives and barriers of scientists. *Research Policy*, 47(7), 1185-1197. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.03.011>
4. Bogic, M., Njoku, A., & Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: A systematic literature review. *BMC International Health and Human Rights*, 15(1), 29. <https://doi.org/10.1186/s12914-015-0064-9>

5. Boglaienko, D. (2022). As a Ukrainian working abroad, the war made me rethink my definition of 'home'. *Science*, 377(6612). <https://doi.org/10.1126/science.caredit.ade8880>
6. Borho, A., Viazminsky, A., Morawa, E., Schmitt, G. M., Georgiadou, E., & Erim, Y. (2020). The prevalence and risk factors for mental distress among Syrian refugees in Germany: A registerbased follow-up study. *BMC Psychiatry*, 20, 362. <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02746-2>
7. Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 531-546. <http://doi.org/10.1080/13523260.2022.2099713>
8. Cardozo, B. L., Bilukha, O. O., Crawford, C. A. G., Shaikh, I., Wolfe, M. I., Gerber, M. L., & Anderson, M. (2004). Mental health, social functioning, and disability in postwar Afghanistan. *Jama*, 292(5), 575-584. <https://doi.org/10.1001/jama.292.5.575>
9. Chatterjee, S., & Simonoff, J. S. (2013). *Handbook of regression analysis*. New York: Wiley.
10. Dallmann, A. A. (2021). Reflecting on 50 years: The University Without Walls and integrative interdisciplinary learning. *Journal of Adult and Continuing Education*, 27(2), 341-359. <https://doi.org/10.1177/14779714211019046>
11. Danylyshyn, B., & Bohdan, (2022). Monetary policy during the wartime: How to ensure macroeconomic stability. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(2), 344-359. [https://doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.30](https://doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.30)
12. Draper, N. R., & Smith, H. (2012). *Applied regression analysis*. New York: Wiley.
13. Edwards, M. A., & Roy, S. (2017). Academic research in the 21st century: Maintaining scientific integrity in a climate of perverse incentives and hypercompetition. *Environmental Engineering Science*, 34(1), 51-61. <https://doi.org/10.1089/ees.2016.0223>
14. Fiialka, S. (2022). Assessment of war effects on the publishing activity and scientific interests of Ukrainian scholars. *Knowledge and Performance Management*, 6(1), 27-37. [https://doi.org/10.21511/kpm.06\(1\).2022.03](https://doi.org/10.21511/kpm.06(1).2022.03)
15. Foris, T., Tecău, A. S., Dragomir, C.-C., & Foris, D. (2022). The start-up manager in times of crisis: Challenges and solutions for increasing the resilience of companies and sustainable reconstruction. *Sustainability*, 14(15), 9140. <https://doi.org/10.3390/su14159140>
16. Gaiind, N., & Else, H. (2022). Global research community condemns Russian invasion of Ukraine. *Nature*, 603(7900), 209-210. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-00601-w>
17. Garry, S., & Checchi, F. (2020). Armed conflict and public health: into the 21st century. *Journal of Public Health*, 42(3), e287-e298. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdz095>
18. Ghosh, N., Mohit, A., & Murthy, R. S. (2004). Mental health promotion in post-conflict countries. *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 124(6), 268-270. <https://doi.org/10.1177/146642400412400614>
19. Goldschmid, M. L. (1976). Teaching and learning in higher education: Recent trends. *Higher Education*, 5, 437-456. <https://doi.org/10.1007/BF01680079>
20. Götz, E., & Staun, J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482-497. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2082633>
21. Grundy, J., Biggs, B. A., Annear, P., & Mihrshahi, S. (2008). A conceptual framework for public health analysis of war and defence policy. *International Journal of Peace Studies*, 13(2), 87-99. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/41852978>

22. Guha-Sapir, D., & van Panhuis, W. G. (2002). *Armed conflict and public health: A report on knowledge and knowledge gaps* (Report commissioned by the Rockefeller Foundation, New York, USA). Brussels: CRED.
23. Hall, D. T. (2004). The protean career: A quarter-century journey. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2003.10.006>
24. Hanson, E., & Vogel, G. (2012). The impact of war on civilians. In L. L. Levens (Ed.), *Trauma counseling: Theories and interventions* (pp. 412-433). Springer. <https://doi.org/10.1891/9780826106841.0024>
25. Harashchenko, N., Hladchenko, L., Korytnikova, N., Lutsenko, A., Moskotina, R., & Pravdyva, O. (2022). Ukrainian Researchers in Times of War. Results of survey. UAScience. Reload. Retrieved from <https://www.uascience-reload.org/wp-content/uploads/2022/07/UAS.R-Presentation-Results-English-June-2022.pdf>
26. Kozmenko, S., & Ostapenko, L. (2022). The war year 2022 is a year of trials for the journal and the publishing house. *Problems and Perspectives in Management*, 20(4), 653-656. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(4\).2022.49](https://doi.org/10.21511/ppm.20(4).2022.49)
27. Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588-608. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
28. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2023). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), 167-174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
29. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
30. Lopushniak, H., Mylyanyk, R., Lopushniak, V., Shandar, A., & Leontenko, O. (2022). Managerial competencies in the training of specialists in public and corporate management in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 20(4), 88-110. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(4\).2022.08](https://doi.org/10.21511/ppm.20(4).2022.08)
31. Lutsenko, A., Harashchenko, N., Hladchenko, L., Korytnikova, N., Moskotina, R., & Pravdyva, O. (2023). *The results of the survey on the needs of Ukrainian scientists* (First wave report) (Research Paper No. 23-03). Max Planck Institute for Innovation & Competition. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4335098
32. Maryl, M., Ivashchenko, O. V., Reinfelds, M., Reinsone, S., & Rose, M. E. (2022). Addressing the needs of Ukrainian scholars at risk. *Nature Human Behavior*, 6, 746-747. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01387-7>
33. McNutt, M., & Hildebrand, J. (2022). Scientists in the line of fire. *Science*, 375(6585). <https://doi.org/10.1126/science.abp8817>
34. Ministry of Education and Science of Ukraine (MON). (n.d.). *Fakhova peredvysycha, vyshcha osvita* [Professional education, higher education]. (In Ukrainian). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi-zapitannyavidpovidi-ta-aktualni-kontaktimon-pid-chas-voyennogo-stanu/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-vishaosvita>
35. Moroz, Y. (2022). Here in Ukraine, science continues under air raids. *Nature*, 605(7911), 590-590. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01431-6>
36. Morrice, L. (2022). Will the war in Ukraine be a pivotal moment for refugee education in Europe? *International Journal of Lifelong Education*, 41(3), 251-256. <https://doi.org/10.1080/02601370.2022.2079260>
37. Murthy, R. S., & Lakshminarayana, R. (2006). Mental health consequences of war: A brief review of research findings. *World Psychiatry*, 5(1), 25-30.

38. Neame, R., Murphy, B., Stitt, F., & Rake, M. (1999). Universities without walls: Evolving paradigms in medical education. *BMJ*, 319(7220), 1296. <https://doi.org/10.1136/bmj.319.7220.1296>
39. O'Brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & Quantity*, 41, 673-690. <https://doi.org/10.1007/s11135-006-9018-6>
40. Ostapenko, L. (2022). Scholarly publishing in Ukraine since February 24, 2022. *Septentrio Conference Series*, (1). <https://doi.org/10.7557/5.6771>
41. Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *European Psychiatry*, 65(1), E79. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.2335>
42. Petrić, H. N., Gaiind, N., & Van Noorden, R. (2022). Nature's take: How the war in Ukraine is impacting science. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-03155-z>
43. Polishchuk, Y., Moskvina, V., Degtryarova, I., Galat, M., & Makaruk L. (2022). *Assessing the needs of Ukrainian scholars in danger circumstances* (Report). Kyiv: The Young Scientists Council at the Ministry of Education and Science in Ukraine. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6413145>
44. Poskett, J., & Shaw, C. (2022). Scientists in Ukraine have long fought for scientific freedom. *Nature*, 609(7926), 243-244. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-02825-2>
45. Roach, M., & Sauermann, H. (2010). A taste for science? PhD scientists' academic orientation and self-selection into research careers in industry. *Research Policy*, 39(3), 422-434. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.01.004>
46. Sasse, G., & Lackner, A. (2018). War and identity: The case of the Donbas in Ukraine. *PostSoviet Affairs*, 34(2-3), 139-157. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1452209>
47. Sheather, J. (2022). As Russian troops cross into Ukraine, we need to remind ourselves of the impact of war on health. *BMJ*, 376, o499. <https://doi.org/10.1136/bmj.o499>
48. Stoddart, P., Foster, M., & Koppi, T. (2006). Universities without walls – Authentic learning experiences via wireless video and data networks. *7th International Conference on Information Technology Based Higher Education and Training. Ultimo, Australia*. <https://doi.org/10.1109/ithet.2006.339755>
49. Stoika, R., Gudimchuk, N., Shcherbata, H. R., Zaraisky, A., Shcheglovitov, O., Kozorovitskiy, Y., & Korolchuk, V. (2022). The voices of Ukrainian and Russian scientists. *Cell*, 185(8), 1283-1286. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2022.03.036>
50. Stone, R. (2022a). After invasion, Ukrainian researchers turn into resistance fighters and refugees. *Science*, 375(6584). <https://doi.org/10.1126/science.adb1726>
51. Stone, R. (2022b). Aid keeps researchers afloat in war-torn Ukraine. *Science*, 376(6591). <https://doi.org/10.1126/science.abq6112>
52. Stone, R. (2022c). Ukrainian researchers flee war trauma and terror. *Science*, 375(6586). <https://doi.org/10.1126/science.adb2027>
53. Suchikova Y, Tsybuliak N, Lopatina H, et al. (2023). Science in times of crisis. How does the war affect the performance of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408-424. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.35](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.35)
54. Suchikova, Y. (2023). A year of war. *Science*, 379(6634). <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
55. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023). Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality. *Nature*, 614. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
56. Tee, P. K., Cham, T.-H., Low, M. P., & Lau, T.-C. (2022). The role of perceived employability in the relationship between protean career attitude and career success. *Australian Journal of Career Development*, 31(1), 66-76. <https://doi.org/10.1177/10384162211021940>

Наука в ризику

Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна, Анастасія Попова,

Сергій Ковачов, Яна Сичікова

24 лютого 2022 року росія ініціювала повномасштабну війну проти України. Кожен день та ніч країна-загарбник завдавала та завдає Україні руйнівних ударів. Без сумнівів, ця війна вплинула на життя кожного громадянина України. Наукова спільнота з усього світу одногласно засудили агресію росії проти суверенної держави. Безліч заяв була спрямована на підтримку українського народу та його закладів освіти. Українці, завдяки своїй неприборканій відвазі, непохитній силі волі та героїчній стійкості в умовах війни, продовжували та продовжують відстоювати освітній та науковий фронти.

Тим не менше, масштабний військовий конфлікт на території України радикально змінив життєві та наукові плани багатьох людей, викликаючи нові перепони та труднощі. Це, безумовно, вплинуло на діяльність науковців. Зокрема, проблеми з доступом до наукової інфраструктури, відсутність коштів для наукових досліджень, проблеми з інтернет-зв'язком тощо – серйозно ускладнюють роботу дослідників (Dobiesz & etc., 2022).

Наукова діяльність є ключовою для прогресу України та будь-якої іншої країни; вона служить засадничим стовпом процвітання й стабільності. Тому, незважаючи на жахи війни, продовження наукової роботи є критично важливим для науковця, закладу вищої освіти та майбутньої долі України після воєнного конфлікту.

Українські заклади вищої освіти завжди були в центрі наукових досліджень країни. На момент 24 лютого 2022 року в Україні діяло 336 закладів вищої освіти різного профілю та спрямування. Робочий графік науково-педагогічних працівників українських закладів вищої освіти включає не тільки викладацьку, але й наукову діяльність (Ст. 56 ЗУ Про вищу освіту від 01.07.2014 № 1556-VII https://kodeksy.com.ua/pro_viwu_osvitu/statja-56.htm). Таким чином, наукова робота є інтегральною частиною успішності та розвитку будь-якого університету в Україні.

Повномасштабна війна в Україні зачепила всі університети та науково-дослідницькі установи. Проблема не лише в руйнації необхідних для наукової роботи ресурсів, але й у психологічному та емоційному тиску, який відчувають науковці. Базове почуття безпеки є вітальним для кожної

людини (Benson et al., 2020), і його порушення призводить до глибоких та негативних наслідків. Але розуміння впливу цієї ситуації слід розглядати з урахуванням регіональних особливостей. Сучасна карта України, умовно кажучи, ділиться на:

- (1) території, де ведуться/велись активні бойові дії;
- (2) регіони, де немає прямої ескалації бойових дій;
- (3) окуповані території.

Території, де не було безпосередньої військової активності, адаптувалися до нових умов швидше. Після першого військового шоку науковці повернулися до своєї роботи і відновили розпочаті дослідження. Міста, де велись/ведуться активні бойові дії або прилегли до них – зазнали найбільшої руйнації. Багато університетів та наукових установ були фізично знищені. Ті, що не знищені – знаходяться під постійним ризиком руйнування. Ці університети не могли продовжувати діяльність у звичному для них форматі, багато дослідників виїжджали до безпечніших міст України або за кордон. На територіях, захоплених російськими окупантами, бойові дії не ведуться і життя, на перший погляд, плине більш-менш спокійно, створюючи ілюзію безпеки. Але продовжувати наукову діяльність у звичному форматі там було неможливо через фізичну небезпеку для самих людей. Тому університети приймали рішення щодо тимчасового переміщення на підконтрольну Україні територію для відновлення своєї діяльності. Адже продуктивність та досягнення науковців безпосередньо відображають успіх і стабільність не лише університету, але й цілої держави (Harris & Ogbonna, 2006).

Досвід переміщення закладів освіти у зв'язку з воєнними діями знаходить деяке відображення в науковій літературі. Наприклад, у роботі Lopes аналізується процес переведення шкіл з Китаю та Гонконгу до нейтрального Макао під час воєнних подій Другої світової війни у Східному регіоні Азії (Lopes, 2021). Спираючись на архівні джерела, автор досліджує складний досвід притулку та адаптації під час війни, взявши за основу релокацію численних шкільних закладів на територію, що зберігала нейтралітет. Однак, контекст цього дослідження суттєво відмінний від сучасних умов та особливостей наукового процесу у 21 столітті. Саме тому детальний аналіз впливу повномасштабної війни на наукову діяльність вчених з переміщеного університету є вкрай необхідним для глибшого розуміння викликів та перспектив відновлення наукових досліджень.

Бердянський державний педагогічний університет був одним із небагатьох закладів вищої освіти, який опинився на тимчасово окупованій території України з перших днів війни, а саме з 27 лютого 2022

року. З цього часу відбулося блокування можливості проводити науково-дослідницьку роботу у звичному режимі.

Бердянський державний педагогічний університет увійшов до числа 29 закладів вищої освіти (загалом в Україні 336 ЗВО), які станом на 01 липня 2022 року були вимушені переміститися на території, контрольовані Україною. Це рішення, з одного боку, сприяло відновленню діяльності університету і забезпеченню підтримки університетської спільноти на різних рівнях. Але, з іншого боку, тимчасова окупація та переміщення університету як наукового центру зумовило нові потреби й висунуло виклики для науковців. Зокрема, переміщення університету на іншу локацію під час воєнного стану не передбачало автоматичного переїзду всіх співробітників. Під час війни кожна людина сама вирішувала, де вона почуває себе більш безпечно. Адже безпекова ситуація впливає на психічний стан цивільних, страх, консумацію психоактивних речовин, відчуття стресу, втоми та інші суміжні аспекти (Кугаров & etc., 2022). Отже, війна, як фактор, що порушує основну потребу людини в безпеці, спричинила розсіювання науковців Бердянського державного педагогічного університету по всій території України та за її межами.

У цьому дослідженні ми концентрувались на людському потенціалі, а точніше на умовах безпеки науковців та впливі цього аспекту на відновлення та продовження їх наукової діяльності. Ми розглядали умови безпеки як фундаментальну потребу науковця, невиконання якої відображається на якості науково-дослідницької діяльності.

На прикладі Бердянського державного педагогічного університету ми вивчали, яким чином зміни в зовнішньому середовищі науковців вплинули на їхню наукову діяльність. Ми вивчили проблеми, з якими стикнулися українські науковці, які працювали в переміщених закладах вищої освіти. Ми розглянули кореляцію професійних потреб, проблем та можливостей під час війни з віком, професійної ролі та безпекової ситуації науковців.

У нашому дослідженні взяли участь 172 науково-педагогічні працівники університету різних вікових категорій та із різним науковим ступенем. Всі респонденти добровільно долучилися до нашого дослідження, але з міркувань конфіденційності його проведення було забезпечено анонімністю. Вибірка базувалася на науковцях переміщеного університету (таблиця 1).

Основний акцент при оцінці продуктивності та ефективності досліджень в університетах – це їх кількісні показники. Таким чином, наша дослідницька команда розробила анкету для вчених, засновану на

ключових метриках науково-дослідної діяльності. Ми врахували ті метрики, які в даний час використовуються для об'єктивної оцінки наукової роботи на національному рівні та які використовуються при формуванні національних рейтингів закладів вищої освіти.

Таблиця 1

Характеристика учасників

Змінна	Підкатегорія	%	№
Вік	до 35 років	19,8	34
	35-50 років	44,8	77
	51-60 років	26,2	45
	61 і більше років	9,3	16
Етапи кар'єри науковця в українському університеті	Доктор наук	15,7	27
	Кандидат наук	61	105
	Магістр	23,3	40
Безпекова ситуація	Тимчасово переїхали на більш безпечні території України	41,3	71
	Тимчасово виїхали за кордон	10,5	18
	Залишилися на своїх постійних місцях проживання (тимчасово окупована російськими військами територія)	48,3	83

Анкета містила 11 закритих питань. Перед її застосуванням 18 викладачів, які не були прямими учасниками основного дослідження, перевірили її. Викладачі добиралися з урахуванням різного наукового ступеня, віку та безпекової ситуації, в якій вони знаходилися. Всі їхні пропозиції та рекомендації були враховані при формуванні кінцевої версії анкети.

Пізніше анкетування з учасниками дослідження було здійснено за допомогою Google Forms. Анкету було надіслано на їхні електронні адреси. Загальний відсоток отриманих відповідей становив 82 %. Усі учасники дали згоду на використання отриманих даних у дослідженні.

Дослідження відбувалося у липні 2022 року. У контексті нашого вивчення важливо було врахувати специфіку безпекової ситуації в різних регіонах України. На час проведення дослідження масові обстріли по всій

території України відбувалися протягом перших тижнів війни, а потім активні воєнні дії локалізувалися переважно на фронтових зонах.

Збір даних займав приблизно два тижні. Короткий термін збору інформації був викликаний необхідністю вжиття конкретних заходів для реагування на виявлені проблеми серед університетської спільноти в умовах повномасштабної війни в Україні.

Для дослідження особливостей взаємодії зовнішнього контексту діяльності науковців університету на їхню наукову активність в процесі інтерпретації результатів дослідження використовувалися комбіновані методи. Інтеграція кількісних (лінійна регресійна модель) та якісних (вивчення та аналіз вільних відповідей респондентів) методологій дало нам можливість глибше вникнути в сутність досліджуваної проблеми та компенсувати обмеженості кожної окремої стратегії, коли дані одного типу підсилювали висновки, зроблені на основі іншого типу даних (Turner, Cardinal & Burton, 2017).

В рамках нашого дослідження ми намагалися встановити, як порушення базової потреби в безпеці, зумовлене постійними життєвими загрозами, впливає на наукову діяльність. Основним критерієм безпекової ситуації було визначено місцеперебування науковців. В цьому контексті виділено три умовних категорії:

1 – науковці, які залишилися на своїх постійних місцях проживання і сприймають поточну обстановку як прийнятну для подальшого існування та можуть у цих умовах продовжувати свою роботу, зокрема й наукову діяльність;

2 – науковці, які вимушено перемістилися на підконтрольну Україні територію, оскільки їхнє сприйняття безпекової ситуації є критичним для нормального функціонування та вони розуміють неможливість повноцінного продовження своєї продовження наукової роботи;

3 – науковці, які перемістилися за кордон, оскільки вони вважають, що безпекова ситуація в Україні є неприйнятною для нормального життя та роботи.

Методологія

У дослідженні були використані методи математичної обробки емпіричних даних: математичні методи (реєстрація, ранжування, первинна та вторинна статистична обробка) для обробки одержаних результатів та виявлення кількісних взаємозв'язків між вивченими явищами; графічні методи для візуалізації результатів; методи

математичної статистики та комп'ютерна обробка (MS Excel, програмний пакет SPSS) для статистичного аналізу.

На початковій стадії обробки отриманих даних було використано модель лінійної регресії (табл. 2.2) для оброблення інформації з анкет (заповнених у Google Forms) наукових працівників університету та перевірки гіпотези про те, як ступінь безпекової ситуації (місцеперебування) науковців (залежна змінна b) корелює з предикторами (Constant a), визначеними як:

- етапи кар'єрного розвитку дослідника;
- вік;
- доступ до Інтернету;
- зміна наукових інтересів з початку війни,
- можливість завершення попередніх досліджень;
- грантова активність;
- публікаційна активність;
- інформування про можливості для відновлення наукової діяльності.

Для цієї моделі коефіцієнт детермінації дорівнює 0,626, хоча це число менше 0,7, такий показник вважається прийнятним для розгляду моделі як адекватної, але з потребою в додаткових аналізах. Це підтверджено графіком відхилень стандартизованих залишків моделі (рисунок 1).

Таблиця 2

Модель лінійної регресії

Модель	R	R квадрат	Корегований R квадрат	Стандартна помилка оцінки
1	0,626 ^a	0,392	0,338	0,770

у таблиці:

Model – номер моделі;

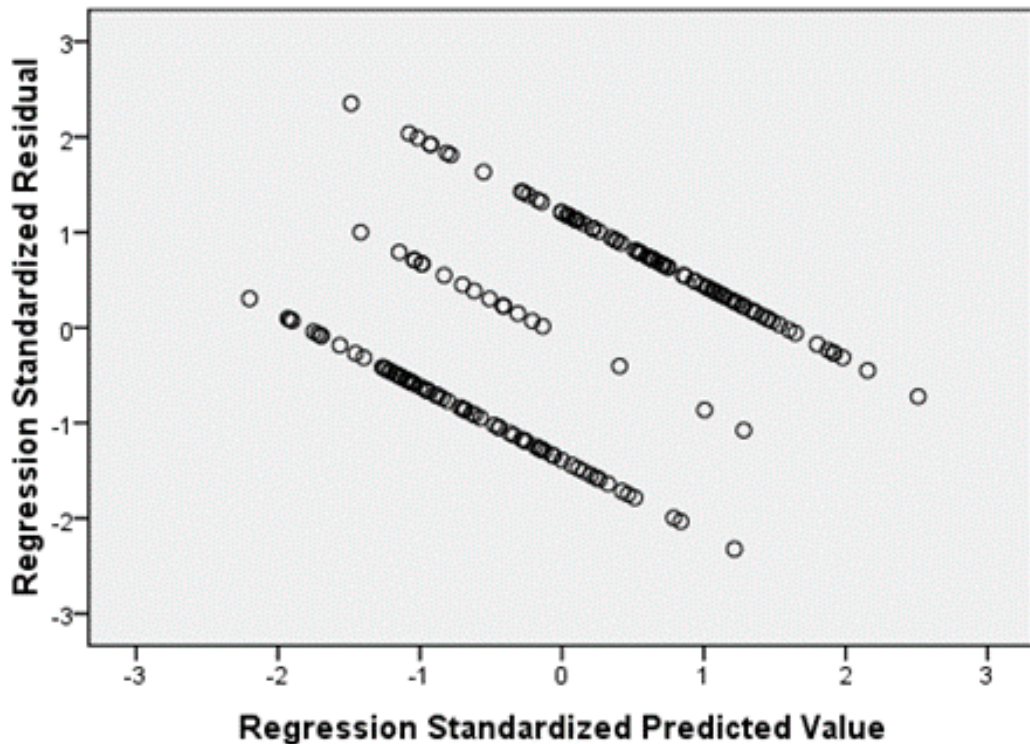
R – корінь квадратний із R-Squared і кореляція між спостережуваними та прогнозованими значеннями залежної змінної (b);

R-квадрат – це частка дисперсії залежної змінної (b), яку можна передбачити на основі незалежних змінних (Constant a);

Adjusted R-square – скоригований R-квадрат, для визначення більш точного значення оцінки R-квадрату для сукупності;

Std. Error of the Estimate – стандартна похибка оцінки (середньоквадратична похибка).

Dependent Variable: Change of residence since the beginning of the war

Рисунок 1. Графік відхилень стандартизованих залишків залежної змінної (зміна місця проживання з початку війни)

Отже, ми провели детальний розгляд стандартизованих коефіцієнтів для виявлення ключових викликів та перспектив для українських вчених у часи повномасштабної війни (таблиця 3).

Детальний розгляд показав, що безпекова ситуація науковця корелює з можливістю продовжувати наукові дослідження (+2,306), значний вплив також має доступ до інтернету (+0,513). Було також встановлено сильний зв'язок між безпековою ситуацією науковця та зміною його наукових пріоритетів після початку війни (-0,216), що підтвердило вплив військових дій в Україні на продовження розпочатих наукових проєктів. Вчені також відзначили, що після початку військових дій вони потребували створення (або вдосконалення) каналів про наукові інформування про наукові можливості (-0,209). З іншого боку, такі параметри як вік науковців (+0,015) та переміщення університету (+0,029) виявилися менш важливими.

**Стандартизовані коефіцієнти залишків залежної змінної
(зміна місця проживання з початку війни)**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Sig.
	B	Стандартна помилка	Beta		
(Константа)	2,512	0,866		2,899	0,004
Вік	0,017	0,077	0,015	0,218	0,828
Етапи наукової кар'єри дослідника	-0,021	0,114	-0,014	-0,181	0,856
Чи завадила війна вам завершити попереднє наукове дослідження?	0,456	0,198	0,214	2,306	0,022
Як саме?	0,110	0,108	0,090	1,014	0,312
Доступ до інтернету	0,567	0,072	0,513	7,822	0,000
Рівень володіння іноземною мовою	-0,043	0,049	-0,059	-0,882	0,379
Зміна наукових інтересів з початку війни	-0,323	0,104	-0,216	-3,106	0,002
Наукова діяльність після переміщення університету	0,022	0,051	0,029	0,440	0,660
Грантова активність	-0,126	0,095	-0,098	-1,334	0,184
Публікаційна активність	-0,098	0,077	-0,089	-1,280	0,202
Інформування про можливості для відновлення наукової діяльності	-0,179	0,057	-0,209	-3,158	0,002

Таким чином, нами було визначено 3 групи чинників:

- група 1 – ті, що мають значний вплив;
- група 2 – помірний вплив;
- група 3 – слабкий вплив або не мають впливу (таблиця 4).

**Чинники, які впливають на наукову активність викладача
переміщеного університету під час війни**

Група чинників	Чинники
Група 1 (значний вплив)	<ul style="list-style-type: none"> • доступ до інтернету; • можливість проведення наукових досліджень; • неактуальність розпочатих досліджень; • інформування про можливості для відновлення наукової діяльності.
Група 2 (помірний вплив)	<ul style="list-style-type: none"> • тимчасове переміщення університету на підконтрольну Україні територію; • грантова активність; • публікаційна активність.
Група 3 (слабкий вплив або не мають впливу)	<ul style="list-style-type: none"> • Вік; • Рівень володіння іноземною мовою; • Етапи кар'єри дослідника.

На другому етапі дослідження ми використовували комплексний лінійний регресійний аналіз для того, щоб вивчити взаємозв'язок між залежною змінною (змінення місця проживання після початку війни) та декількома предикторами, а також щоб дослідити рівень самостійного впливу кожного з них на значення змінної відгуку.

Перед проведенням множинного регресійного аналізу була проведена перевірка дотримання необхідних умов таких як: незалежність вибірок (у цьому дослідженні не використовувалися результати попередніх анкетувань, відповідно воно є незалежним); змінна відгуку є неперервною (усі наукові працівники університету мали можливість взяти участь у дослідженні незалежно від місця свого перебування); наявність лінійної залежності між залежною та незалежними змінними. Статистичний аналіз для змінної відгуку та ключових незалежних змінних (група 1 і група 2) показав, що дисперсія кожної змінної є позитивною; коефіцієнти кореляції для всіх предикторів лежать у межах від -0,260 до +0,309, що відповідає встановленим критеріям; $F=12,450$, яке значує перевищує 1. Це свідчить про те, що внесок моделі в пояснення варіабельності є істотним.

Розглядаючи таблицю регресійних коефіцієнтів, ми дійшли висновку, що безпекова ситуація науковця істотно корелює зі змінними групи 1 і

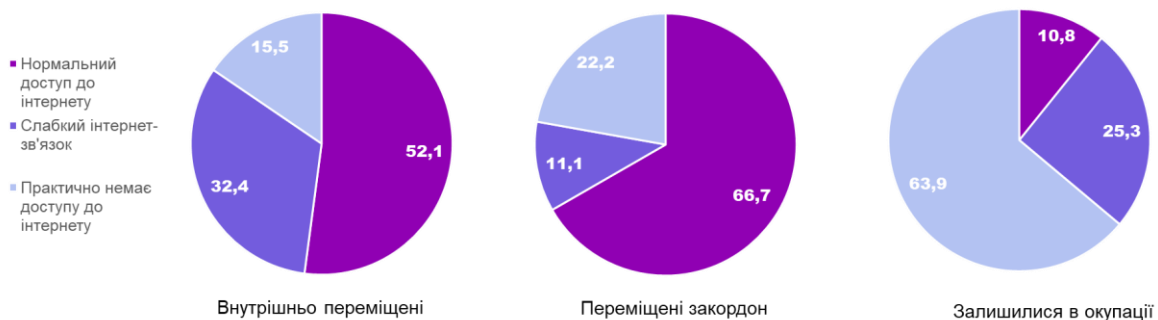
групи 2. Зокрема, можна відхилити гіпотезу H_0 про рівність їхніх регресійних коефіцієнтів. Інші змінні (зокрема, група 3) не є значущими. Колінеарні діагностики підтвердили відсутність мультиколінеарності серед змінних, знаючи, що $VIF < 10$ та $Tolerance > 0.1$.

У підсумковому етапі дослідження ми використовували розширений лінійний регресійний аналіз, що дозволив нам глибше вивчити взаємозв'язок залежної змінної (переселення з місця проживання після початку конфлікту) та декількох предикторів. Мета полягала у визначенні взаємодії кожного з предикторів із змінною відгуку.

Аналіз чинників, на які має сильний вплив безпекова ситуація науковців та їх зв'язок з науковою активністю

1. Доступ до інтернету

Сьогодні однією з ключових передумов для проведення наукових досліджень є доступ до Інтернету. Під час воєнних дій проблеми із з'єднанням до мережі інтернет виникали у всіх трьох груп респондентів. Це показано на рисунку 2.

Рисунок 2. Вплив безпекової ситуації на характер доступу до інтернету

Ситуація була найбільш непростюю для науковців, які залишилися на тимчасово окупованій території. Тільки 10,8 % з тих, хто продовжив життя в окупованому місті, повідомили про наявність якісного Інтернету, у той час як приблизно 64 % повідомили про вкрай низьку якість інтернет з'єднання. Ці обмеження були пов'язані з рядом причин, включаючи дії окупаційної влади та блокування українських ресурсів. Деякі науковці змушені були використовувати обхідні методи для доступу до інтернет-ресурсів, наприклад, через VPN. Водночас, опитування показало, що ті, хто переїхав із окупованих територій до інших областей України або за

кордон, мали кращий доступ до Інтернету. Тільки 15,5 % цієї категорії відзначали проблеми з інтернет-з'єднанням. При цьому для тих, хто переїхав за кордон, якість інтернет-служб була вищою.

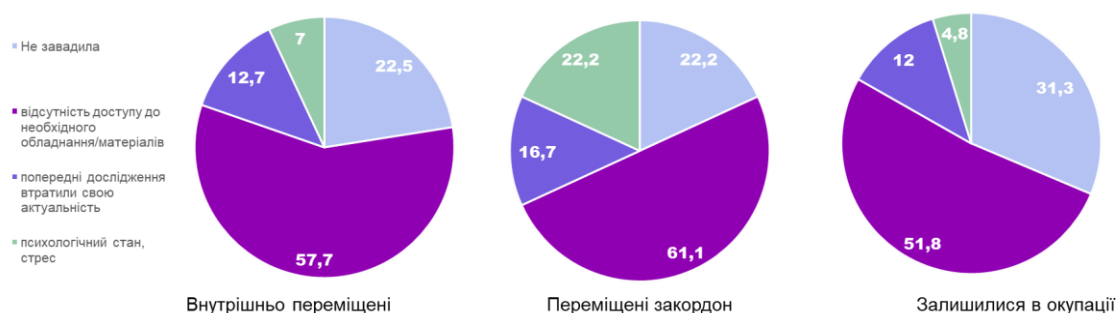
2. Проведення подальших наукових досліджень у часи війни

Безпекова ситуація значною мірою позначилась на потенціалі науковців здійснювати свої наукові дослідження. На рисунку 3 ілюструється, що значна кількість українських науковців зазнала цього впливу, незалежно від безпекової ситуації.

Рисунок 3. Вплив безпекової ситуації на проведення подальших наукових досліджень

Ми також зосередилися на основних причинах, які найбільше вплинули на здатність науковців продовжувати свої дослідження в умовах війни. Інформація на рисунку 4 демонструє, що для всіх вказаних груп респондентів відсутність доступу до необхідного наукового обладнання та ресурсів, необхідних для наукової діяльності, була критичною.

Рисунок 4. Причини, через які українські науковці не можуть продовжувати наукові дослідження

Однак нас здивувала значуща різниця в реакції на постійний стрес та психологічні труднощі серед науковців, що перебувають за кордоном. На нашу думку, це могло бути зумовлено новими викликами, із якими їм довелося зіткнутися після переїзду. До них належать:

- значне ускладнення фінансового положення, адже з'явилася необхідність орендувати житло та облаштовувати побут;
- складність адаптації через зміну місця проживання;
- соціальна депривація (фізична віддаленість від колег, обмеженість доступу до живого спілкування з колегами та звичним оточенням).
- почуття тривоги через хвилювання за родичів, які залишилися жити в окупації \ на території України, де ведуться бойові дії \ на території України, яка не захищена від бомбардування;
- невідповідність українських заробітних плат європейським цінам, що зумовило пошук додаткової роботи або додаткового заробітку.
- брак часу через необхідність витратити його на оформлення документів, пошук житла тощо;
- мовний та культурний бар'єр;
- влаштування власного побуту.

Водночас, ті дослідники, які опинилися на тимчасово окупованій території, виявили менший вплив цього чинника на своє наукове життя. При цьому, ця ж група показала відносно високу стійкість до впливу безпекової ситуації на можливість продовження наукових досліджень.

3. Неактуальність розпочатих до війни наукових досліджень

Розгляд результатів лінійного регресійного аналізу підтверджує зв'язок між безпековою ситуацією науковця та зміною його наукових інтересів від початку війни (таблиця 3).

Дані, презентовані на рисунок 5, демонструють нерівномірність впливу безпекової ситуації на актуальність розпочатих досліджень.

Рисунок 5. Вплив безпекової ситуації на актуальність розпочатих досліджень

Діаграма на рисунку 5 ілюструє нерівномірність впливу безпекового контексту на актуальність ініційованих досліджень. Відмінна динаміка зміни наукових інтересів особливо помітна серед дослідників, які через ситуацію окупації були змушені переселитися на підконтрольні Україні території: 49,3 % респондентів вказали, що їхні наукові інтереси дещо змінились. Так, науковці зазначили, що після початку війни до сфери їхнього інтересу, серед іншого, увійшли:

- євроінтеграційні процеси;
- подолання криз у воєнний та післявоєнний періоди;
- підтримка населення, що постраждало від війни;
- вплив війни на професійне вигорання;
- травматичні та посттравматичні розлади;
- матеріали та технології, що мають воєнне призначення.

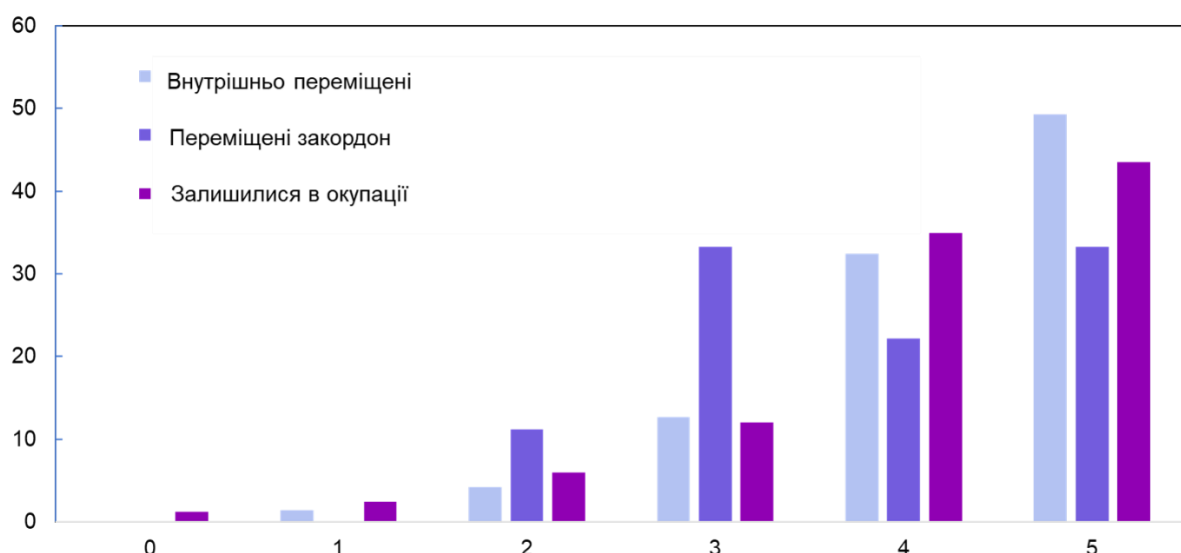
Майже однакова кількість науковців, які через повномасштабну війну кардинально змінили свої інтереси, спостерігається як серед тих, хто перемістилися на підконтрольні Україні території (11,3 %), так і серед тих, хто тимчасово виїхав за кордон (11,1 %). Тим часом, серед науковців, що залишилися на окупованих територіях, цей показник становить лише 3,6%.

Науковці, завдяки специфіці своєї діяльності, оперативно реагують на соціальні перетворення, намагаючись глибше розуміти новітні тенденції та процеси. Однак наш аналіз виявляє певний паттерн. Для науковців, які залишилися на тимчасово окупованій території, міняти напрям дослідницької уваги майже неможливо. Будь-яке дослідження проблем України в різних наукових напрямках може становити загрозу для життя науковців та їх родин. Відповідно, вони обмежені в своєму праві на академічні свободи. З іншого боку, ті дослідники, які є мігрантами

(тимчасово виїхали за кордон), також стикаються з труднощами через віддаленість від первинного дослідницького контексту. Але ті, хто виїхали з тимчасово окупованого міста на підконтрольну Україні територію, відчувають непередбачені зміни в актуальності своїх досліджень, ініційованих до повномасштабного вторгнення російської федерації. Таким чином, вони активно реагують на поточні події і мають можливість вільно виражати свої наукові погляди.

4. Інформування про можливості для відновлення наукової діяльності

Науковий світ відреагував дуже активно та майже соголосо, надаючи безпрецедентну підтримку вченим з України та пропонуючи їм широкі можливості для продовження наукової діяльності. Однак іноді ці можливості є розсіяними, а проблеми з доступом до мережі Інтернет впливають на здатність знаходити можливості, надані глобальною науковою спільнотою. Тому науковці зазначили, що після початку повномасштабного вторгнення їм необхідна допомога у виявленні інформації про наукові можливості для українських науковців. Дані, представлені на рисунку 6 показують, що науковці, які тимчасово переїхали у безпечніші місця, та ті, хто залишився на окупованій території, мають схожі потреби у отриманні інформації про можливості для українських науковців.

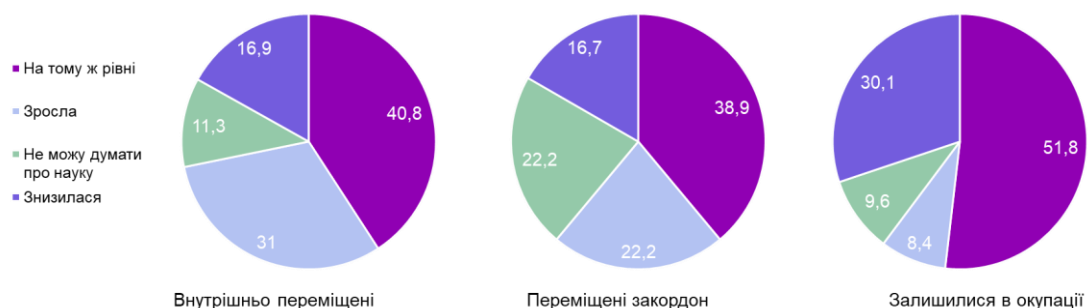
Рисунок 6. Гістограма, яка демонструє залежність між безпековою ситуацією науковця та потребою у доступі до актуальної інформації. На рисунку: від 0 до 5 - рівень потреби в доступі до актуальної інформації

Цікавим є відзначене нами спостереження, що саме ті науковці, які були вимушені були тимчасово переїхати за кордон, менше за інших зацікавлені в отриманні даних про шляхи відновлення наукової діяльності для українських вчених. Така тенденція співпадає із спостереженням, що саме переміщені за кордон науковці стикаються з викликами, пов'язаними з адаптацією, побутовими питаннями, фінансовими затратами, стресовими ситуаціями та іншими.

Аналіз чинників, на які помірно впливає безпекова ситуація та їх зв'язок із науковою активністю

1. Тимчасове переміщення університету на підконтрольну Україні територію

Після тимчасового переміщення університету на підконтрольну Україні територію, значне зниження наукової діяльності було визначено серед групи науковців, які залишились на тимчасово окупованій території (рисунок 7). Частково це могло бути спричинене не лише відсутністю необхідного обладнання, обмеженнями у академічних правах, а й нестабільністю у перспективах професійного зростання. Така невизначеність своєї ролі в колективі, порівняно із чітким розумінням себе як важливого фахівця та науковця, а також невизначеність у майбутньому спрямуванні своєї кар'єри були деструктивним чинником.

Рисунок 7. Вплив фактору тимчасового переміщення університету на наукову активність науковців в залежності від безпекової ситуації

Водночас, цікавою була тенденція, що простежувалася серед тих науковців, які виїхали за кордон. Саме серед цієї групи найбільший відсоток відповідей «не можу думати про науку» (22 %). Попри стабільну

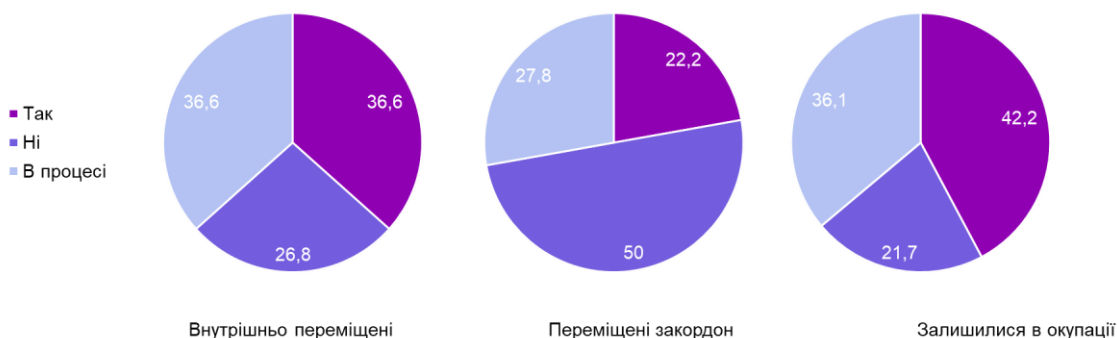
ситуацію з безпекою, доступ до ресурсів, можливості комунікації з науковою спільнотою, вони перебували у стані професійної «стагнації».

Очікуваним було підвищення наукової активності та діяльності після переміщення університету серед тих науковців, які тимчасово виїхали до більш безпечних територій України (31 %).

2. Публікаційна активність

Цікавими стали результати аналізу публікаційної активності науковців. Відповідаючи на запитання «Чи подавали ви статті у наукові журнали від початку війни?», найбільше позитивних відповідей дали науковці, які залишилися на окупованих територіях (рисунок 8).

Ті науковці, які перемістилися за кордон, показали мінімальну публікаційну активність. Лише половина з них відправляла статті до журналів або готували матеріали для публікації.

Рисунок 8. Публікаційна активність науковців в залежності від безпекової ситуації

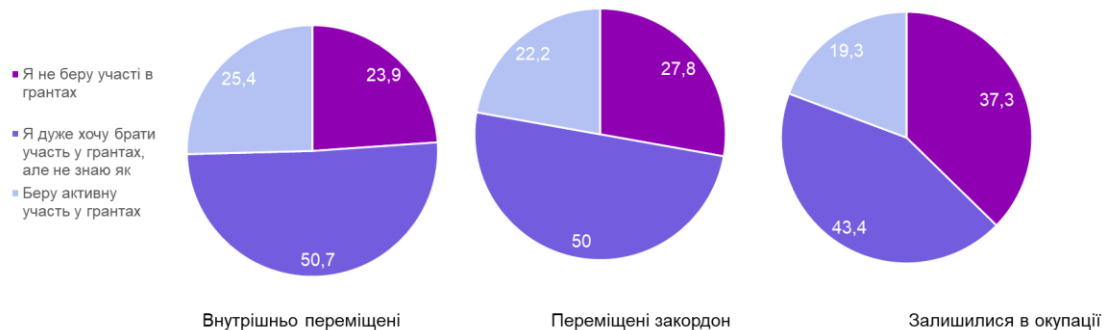
Водночас, 28 % із опитаних не змогли поновити свою наукову активність: вони не писали і не подавали наукові статті. На запитання «Які основні стримуючі фактори особисто для Вас щодо написання та подання статей у наукові журнали?», 47 респондентів вказали на труднощі концентрації на науковій роботі. Інші причини включали:

- брак часу;
- проблеми з визначенням актуальних досліджень;
- неможливість проведення експериментів;
- емоційний стан тощо.

3. Грантова активність

Грантова діяльність науковців служить своєрідною «подушкою безпеки», яка дозволяє залучити додаткові кошти на дослідження та покращити матеріальний стан. Наш аналіз показав, що лише 22 % від загальної кількості респондентів взяли активну участь у підготовці та поданні грантових заявок після початку війни (рис. 1.2.9). Це частково пояснюється тим, що майже всі внутрішні грантові програми було призупинено через військові дії. Міжнародна спільнота запропонувала українцям численні можливості, зокрема, пропозиції на робочі місця в провідних європейських та світових університетах.

Отже, для тих науковців, які вибрали залишитися в Україні, така допомога не була актуальною. Очікувалося, що пропозиції щодо роботи в світових університетах знайдуть попит серед тих науковців, які виїхали за кордон. Але дослідження показало, що станом на липень 2022 року лише 22,2 % з них активно шукали грантові можливості. Можливо, це пов'язано з тим, що переїзд за кордон в умовах війни був не запланованим процесом, а миттєвим рішенням. Найнижча грантова активність спостерігається серед вчених, які залишилися жити в окупованому місті. Це було пов'язано з фінансовими та банківськими обмеженнями в ситуації окупації, що робило грантову роботу майже неможливою.

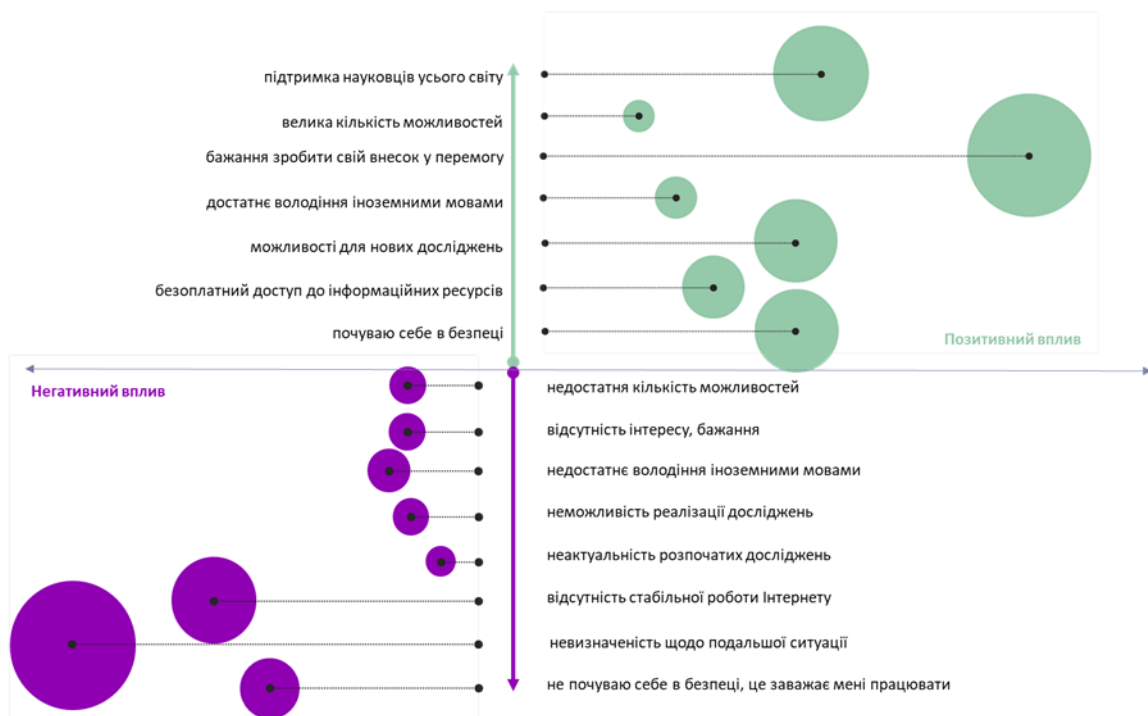
Рисунок 9. Грантова активність науковців в залежності від безпекової ситуації

Слід зауважити, що приблизно 50 % респондентів висловили бажання долучитися до грантових програм, але зазначили, що не мають відповідного досвіду. На жаль, процес грантового забезпечення наукових досліджень в Україні лише набирає обертів. Очевидним наслідком цього є недостатні знання та вміння більшості науковців у сфері грантової діяльності.

Анкетування стосовно мотиваційних чинників для участі у грантових ініціативах вказало на бажання науковців зробити свій вклад у перемогу (рисунок 10).

Згідно нашого бачення, це свідчить про усвідомлення науковцями своєї ключової ролі та обов'язків як воїнів наукового фронту. Крім того, для науковців важливими є підтримка міжнародної спільноти, доступність нових грантових можливостей та почуття безпеки.

З числа стримуючих факторів науковці виокремили проблеми із зв'язком в Інтернеті та постійне відчуття небезпеки. Найчастіше зустрічається відповідь «невизначеність щодо подальшої ситуації». Грантові проекти, як правило, передбачають визначений строк виконання. Ситуація з окупацією, постійне зміщення лінії фронту, щоденні обстріли цивільної інфраструктури міст створюють відчуття, що будувати далекі плани на майбутнє – неефективно та ризиковано. Як сказав один із дослідників: «Колись я планував на п'ять років вперед, тепер моє планування обмежується одним днем».

Рисунок 10. Стимулюючі та стримуючі фактори подання грантових заявок українськими науковцями під час війни

Аналіз чинників, на які має слабкий вплив/ не має впливу безпекова ситуація науковців та їх зв'язок з науковою активністю

У рамках нашого дослідження ми виходили з припущення, що є певні обмеження для українських науковців, які зумовлені віковими характеристиками, рівнем володіння іноземними мовами, етапом наукової кар'єри. Зокрема, ми припустили, що недостатнє знання іноземних мов створює певні перепони для наукової діяльності, зокрема:

- труднощі з презентацією результатів власних наукових доробок на глобальних форумах і в англomовних наукових виданнях;
- ускладнення доступу до термінових програм міжнародної академічної мобільності, які пропонуються як підтримка українським науковцям;
- істотні обмеження в доступі до безкоштовних глобальних інструментів та наукових ресурсів, які стали доступні для українських дослідників під час повномасштабної війни.

Втім, інформація, представлена у таблиці 1.2.3, суперечить нашому початковому припущенню. Отримані результати показали, що незважаючи на військові дії, вплив цього фактору поширюється на всіх дослідників незалежно від їх віку, мовних здібностей та стадії кар'єрного росту. Таким чином, це підкреслює, що повномасштабна війна торкнулася кожного українського науковця без винятку.

Українські науковці розробляли стратегії, бачили перспективи та мали чітке бачення своєї наукової траєкторії. Все це тривало до 24 лютого 2022 року. У зв'язку з повномасштабну війну українські вчені були вимушені припинити свої наукові розробки, відмовитися від роботи, якій присвятили багато зусиль протягом років, і в багатьох випадках – залишити домівку та шукати прихисток у більш безпечних місцях.

Повномасштабна війна переформувала умови, в яких працювали українські науковці. Зазвичай вони мали високу внутрішню мотивацію та «смак до науки», готовність працювати за менш високу зарплату, цінуючи автономію та гнучкість в роботі (Roach & Sauermann, 2010; Zacher et al., 2018). Однак критичні обставини, сповнені нестабільності та невизначеності, можуть руйнувати дух людини (Fortunato et al., 2018). Відтак, щоб продовжити науково-дослідницьку роботу, науковці повинні були адаптуватися до змінених умов.

Зараз досвід українських науковців є особливим, оскільки він пов'язаний з порушенням базової потреби людини у безпеці. Ми

погоджуємося з роботою Javanbakht, яка висвітлює глибину травм, з якими стикаються українці в цій повномасштабній війні (Javanbakht, 2022). Науковці, як мирні громадяни без засобів оборони та без спеціальної підготовки, переживають численні воєнні травми. Ці травмуючі впливи тривають вже довгий час, чим зменшують внутрішні ресурси, необхідні для відновлення духовних сил. Це особливо актуально, оскільки наука – це форма творчості, що вимагає внутрішніх ресурсів та інспірації. Крім того, складність ситуації збільшується через колосальні особисті, матеріальні, психологічні втрати, а також через втрату рідних, будинків, соціального статусу та постійні жахливі спогади. Специфіка досвіду науковців пов'язана з комбінацією психосоціального стресу, економічних проблем та відсутністю необхідних ресурсів для виживання та наукової діяльності.

Однак, результати проведеного дослідження вказують на диверсифікований вплив безпекової ситуації на наукову діяльність дослідників. І в деяких відношеннях ці дані стали несподіваними для нас. Так, згідно з таблицею 1.2.3, активність у науковій сфері найбільше знизилася у тих вчених, які перемістилися за кордон, та найменше – серед тих науковців, які залишилися жити в окупованому місті.

Цей результат можна вважати контрінтуїтивним, адже можна було припустити, що після переміщення (особливо за кордон) вчені науковці почуватимуться більш безпечно і швидко відновлять свою наукову активність. Можливим поясненням такого результату може бути фінансова стисненість мігрантів-науковців та їхня фізична ізоляваність/ від колег та однодумців, що призводить до глибшої соціальної ізоляції та, як наслідок, до зниження наукової активності.

Це погіршило фінансові можливості науковців сприяти науковому прогресу. Незважаючи на те, що університети виконували свої фінансові зобов'язання відповідно контракту, додаткове стимулювання науково-педагогічних працівників на основі їх наукової діяльності майже не здійснювалось. Науковці, що перемістилися на безпечніші території України або за кордон, вкладали кошти в оренду житла та мінімальне життєве облаштування для своїх родин. Тому матеріальне благополуччя стало особистою проблемою кожного науковця. Ті, хто залишився на окупованій території, змушені були шукати нові засоби комунікації, інтернет-постачальників для повноцінної наукової роботи та купувати товари за завищеними цінами. Більше того, всі науковці, незалежно від місця перебування, стикались з відсутністю доступу до матеріально-технічної бази університету, лабораторного обладнання та витратних матеріалів, які є ключовими для наукових досліджень.

Без сумніву, повномасштабна війна в Україні відчутно зашкодила науковому прогресу. Однак, реакція української наукової спільноти, а також величезна підтримка з боку світової спільноти, надала українським науковцям нові можливості для їх наукової діяльності.

Перегляд отриманих даних показав, що основні чинники, які зазнали впливу від воєнної ситуації, стали серйозними викликами для науковців, які потребують відповідних рішень для поновлення наукової активності. Базова потреба в безпеці є важливою для всіх людей, а для науковців університету, переміщеного до прифронтової зони або тих, хто залишився жити на тимчасово окупованих територіях, вона є надзвичайно важливою. Втрата актуальності розпочатих досліджень, почуття небезпеки та відсутність інтересу до науки – ось ті виклики, з якими щодня проживає українська наукова спільнота.

Та попри це, існують чинники, які впливають на науковців менш деструктивно під час воєнних дій. Складна ситуація в Україні стимулювала науковців шукати альтернативні шляхи для відновлення та подальшої науково-дослідницької діяльності. Дійсно, найскладніші періоди, сповнені нестабільності, вимагають зокрема великої гнучкості та інноваційного мислення (Baruch & Vardi, 2016). Центральним є здатність знаходити та використовувати нові ресурси для подолання викликів, які стають перед нами (Hall, 2004).

У такі складні часи для науковців важливо зберігати відкритість перед новими можливостями для своєї наукової праці. Ми погоджуємося з думкою Tee щодо того, що в кризовий час науковці повинні залишатися адаптивними, гнучкими та здатними самостійно керувати своїми можливостями (Tee et al., 2022). Переміщення університету, нові можливості для публікації наукових доробок, грантова діяльність та інформаційна підтримка науковців у часи повномасштабної війни сприяють відновленню та продовженню наукових зусиль.

Отримані дані свідчать про те, що однією з ключових детермінант для відновлення наукової діяльності є бажання зробити свій внесок у перемогу. Це підтверджено в дослідженні Blokker, згідно якого прогрес у науковій роботі корелює з індивідуальними аспіраціями особистості (Blokker et al., 2019). Під час повномасштабної війни для науковців з України такою головною метою стає відбудова власної країни.

Суттєвим стимулюючим чинником «перезавантаження» науково-дослідної роботи українських науковців у часи повномасштабної війни є підтримка науковою спільнотою всього світу. Аналіз отриманих даних підтвердив високу значущість цього аспекту для українських науковців. Такі висновки корелюють із іншими науковими роботами, де акцентовано

важливість підтримки науковців, надання їм доступу до відповідних ресурсів та можливостей для продовження своїх проєктів, а також інтеграції в глобальну наукову спільноту (Owusu-Agyeman, 2021).

Водночас, наші результати також вказують на те, що безпековий контекст не просто створює ряд проблем та можливостей для науковців, не залежно від їхнього віку, стадії кар'єрного розвитку чи знань іноземних мов. І хоча деякі дослідження вказують на відмінності у відгуку на кар'єрні виклики на різних її етапах (Tee et al, 2022), а також на те, як різні професійні ролі у академічному середовищі впливають на наукову активність (Zacher et al, 2018; Hemmings et al, 2013), наші дані показали, що у ситуації загрози такі фактори можуть втратити свою релевантність.

Висновки

Дослідження впливу війни, місця перебування українських науковців та безпекової ситуації на можливість займатися наукою, проведене на базі Бердянського державного педагогічного університету, задало нам два нових дискурси.

1. Науковці, які вимушені працювати в умовах війни (а це стосується не лише України, в світі є достатня кількість гарячих точок), стикаються з проблемами та потребами, які серйозно ускладнюють наукову діяльність. Ті можливості, які зараз надаються українським науковцям для підтримки їхньої діяльності, часто залишаються не доступними через обмеження у доступі до інтернету, втрату матеріальних ресурсів та відсутність актуальності проєктів, започаткованих до початку війни. Науковій спільноті всього світу та урядам країн потрібно ширше дивитися на проблеми науки «в бомбосховищах», «в окупації», «в інформаційній ізоляції». Світ поки що не готовий настільки зрозуміти щоденні виклики української науки. З публічного поста українського науковця: «Погоджую терміни з іноземцями на онлайн-захід на початок грудня: «загалом час підходить, але 6 грудня День ЗСУ – точно буде обстріл, 5 грудня – понеділок, скоріше за все буде обстріл, тому давайте 8-9-го». Цікаво, як їм таке читати???».

Передбачалося, що програми мобільності і пропозиції наукових посад українським науковцям сприятимуть підвищенню їх наукової активності та результативності. Проте, дослідження показало, що для стабілізації наукової роботи потрібен певний час. Від початку війни до моменту проведення опитування минуло півроку, і протягом цього часу науковці, які виїхали за кордон, не змогли досягти попереднього рівня наукової активності. Таким чином очікування щодо ефективності їхньої діяльності, внеску у світову наукову думку є трохи завищеними. У будь-якому разі

науковці, які розпочали роботу у закордонних університетах через вимушений переїзд, зумовлений війною, потребували значного часу на адаптацію та стабілізації свого психологічного стану. Можливо, більш ефективним є залучення до співпраці тих науковців, які залишилися в Україні, через віртуальну комунікацію та дистанційну співпрацю, без необхідності фізичного переїзду. Сьогодні, у вік віддаленої і дистанційної роботи обмін досвідом та продукування наукового результату можливо здійснювати на відстані. Питання про ефективність наукової міграції в умовах конфлікту потребує додаткового розгляду. Запрошуємо до рефлексії з цього приводу.

Література

1. Blokker R, Akkermans J, Tims M, Jansen P and Khapova S. (2019) Building a sustainable start: the role of career competencies, career success, and career shocks in young professionals' employability *J of Vocational Behavior* 2019 Vol. 112, pp. 172-184.
2. Zacher, H., Rudolph, C. W., Todorovic, T., & Ammann, D. (2018). Academic career development: A review and research agenda. *Journal of Vocational Behavior*. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.08.006>
3. Hemmings, B., Hill, D., & Sharp, J. G. (2013). Critical interactions shaping early academic career development in two higher education institutions. *Issues in Education*, 23, 35-51.
4. Owusu-Agyeman, Yaw (2021). Subjective career success and adaptation of early career academics: A career construction theory approach *Australian Journal of Career Development*, Vol. 30(3) 167-176 <https://doi.org/10.1177/10384162211069205>
5. Tee, P. K., Cham, T.-H., Low, M. P., & Lau, T.-C. (2022). The role of perceived employability in the relationship between protean career attitude and career success. *Australian Journal of Career Development*, 31(1), 66-76. <https://doi.org/10.1177/10384162211021940>
6. Baruch, Y., & Vardi, Y. (2016). A fresh look at the dark side of contemporary careers: Toward a realistic discourse. *British Journal of Management*, 27(2), 355-372. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12107>
7. Dobiesz, V. A., Schwid, M., Dias, R. D., Aiwonodagbon, B., Tayeb, B., Fricke, A., Pham, P. and Erickson, T. B. (2022), "Maintaining health professional education during war: A scoping review", *Medical Education*. Online first, <https://doi:10.1111/medu.14808>
8. Turner, S. F., Cardinal, L. B., & Burton, R. M. (2017). Research design for mixed methods: A triangulation based framework and roadmap. *Organizational Research Methods*, 20(2), 243-267. <https://doi:10.1177/1094428115610808>
9. Anton Kurapov, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik & Richard Isralowitz (2022) Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel, *Journal of Loss and Trauma*, <https://doi:10.1080/15325024.2022.2084838>

10. Javanbakht A (2022) Addressing war trauma in Ukrainian refugees before it is too late, *European Journal of Psychotraumatology*, 13:2, <https://doi.org/10.1080/20008066.2022.2104009>
11. Lopes, H. F. (2021), "Wartime Education at the Crossroads of Empires: The Relocation of Schools to Macao During the Second World War, 1937–1945", *Twentieth-Century China*, Vol. 46 No. 2, pp.130-152. <https://doi.org/10.1353/tcc.2021.0012>
12. Harris, L. C., Ogbonna, E. (2006). Approaches to career success: An exploration of surreptitious career-success strategies. *Human Resource Management*, 45(1), 43-65. <https://doi.org/10.1002/hrm.20095>
13. Roach, M., & Sauermann, H. (2010). A taste for science? PhD scientists' academic orientation and self-selection into research careers in industry. *Research Policy*, 39, 422-434. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.01.004>
14. Zacher, H., Rudolph, C. W., Todorovic, T., & Ammann, D. (2018, in press). Academic career development: A review and research agenda. *J of Vocational Behavior*. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.08.006>
15. Fortunato, John & Gigliotti, Ralph & Ruben, Brent. (2018). Analysing the dynamics of crisis leadership in higher education: A study of racial incidents at the University of Missouri. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. 26. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.12220>
16. Hall, D. T. (2004). The protean career: A quarter-century journey. *J of Vocational Behavior*, 65(1), 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2003.10.006>

**Окупація як
випробування для
університетської
спільноти**

Я ❤️ БДПУ

Виклики окупації: мовчати не можна говорити

Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк, Анастасія Попова, Сергій Ковачов, Ольга Гуренко, Ігор Богданов, Яна Сичікова

24 серпня 1991 року Україна стала незалежною від Радянського союзу і протягом 30 років свого суверенітету розвивалася як демократична держава, в якій гарантовано свободу слова та право на самовираження. Переважна більшість громадян України є українцями, проте серед корінних національностей також визнані татари, караїми, кримчаки, росіяни, українські євреї та інші. Офіційною мовою є українська, але в східних та південних районах була широко поширена російська мова. Немало мешканців цих областей не володіла українською мовою.

24 лютого 2022 року Україна зіткнулася з тривожним пробудженням – прокинулася від вибухів. Стало очевидно, що здійснилося те, чого всі боялися, але сподівалися, що це неможливо. Розпочалась війна. Росія інтервенувала, маючи на меті «визволити Україну від «українських нацистів» і протидіяти «насильницькій українізації» ». Вони почали свій наступ з регіонів, де майже кожен мешканець російськомовний, де люди звикли спілкуватися мовою, яка їм зручна. В Україні прийнято говорити про незадоволеність владою чи будь-яким політиком, у нас панує свобода слова і думок. Аргумент окупантів розсипався, а війна досі триває.

Кожен новий день приносить Україні нові випробування та трагедії. З початком воєнних дій життя українців радикально змінилося. Хтось воює, хтось допомагає, хтось виїхав, хтось залишився, але ця війна не залишила байдужим жодного українця.

На початку війни ряд областей, включаючи Харківську, Херсонську, Запорізьку, Донецьку та Луганську, опинилися під частковою чи повною окупацією. Такі області, як Київська, Чернігівська та Сумська стали аренами жорстоких бойових дій. Регіони під окупацією і зони активного воєнного конфлікту стикнулися з безліччю проблем, вирішення яких займе багато років (Astrov, 2022; Chumachenko, 2022; Naque, 2022; Bin-Nashwan, 2022).

Деструктивні наслідки, такі як руйнація медичних закладів, освітніх та науково-дослідних інститутів, громадянського сектору, енергетичні та гуманітарні кризи, масова еміграція населення, це лише частина серйозних викликів, з якими довелось зіткнутися українським містам

(Gostin, 2022; Grossi, 2022; Rodrigues, 2022). Постійний страх, тривога та інші психологічні труднощі стали супутниками багатьох українців (Surzykiewicz, 2022; Shevlin, 2022) – особливо через обстріли, руйнування домівок, втрату рідних та знищення звичних життєвих орієнтирів.

Однак якщо теми наслідків війни у світі широко висвітлені в науковій літературі та пресі (Dzhus, 2023; Chudzicka-Czupala, 2023; Chen, 2023), то проблеми окупованих регіонів здебільшого залишаються поза увагою. Незначна частка досліджень фокусується на жорсткій політиці російського керівництва щодо захоплених територій (Malyarenko T., 2023a; Malyarenko T., 2023b; Suchikova, 2023a). Вивчаючи ці матеріали, можна зрозуміти, що сучасна окупація мало чим відрізняється від окупаційних дій під час Другої світової війни (Chan, 2022). Ті ж самі переслідування, концентраційні табори, катування (Getmanova, 2023).

У статті, присвяченій окупації міста Мелітополь, ситуація характеризується так: *«З метою придушення опору населення на захоплених та окупованих ними українських територіях з 24 лютого 2022 року російсько-окупаційні війська розділили населення цих територій на чотири групи, які вони трактують таким чином:*

- *люди, яких необхідно знищити фізично;*
- *люди, яких потрібно придушувати і гнобити;*
- *нейтральні громадяни, яких можна схилити до співпраці;*
- *колаборанти.*

На думку росіян, таке вибіркоче ставлення до населення, яке знаходиться під їхнім контролем, призведе до того, що українці змиряться з російською окупацією» (Bukricieva, 2023).

В іншому дослідженні тих самих авторів акцент робиться на тому, що, попри все, «Віра в перемогу України і вся праця для її наближення є головний пріоритет для всіх українців, у тому числі для мелітопольців» (Bukricieva, 2023).

Схожу картину бачимо в сусідніх містах, як-от в Бердянську, де окупантська влада відкрила свої заклади освіти та змушує освітян, які не виїхали з окупації працювати за російськими стандартами (Loratina, 2023). Ми, автори цього тексту, жили в нині окупованому Бердянську та працювали в Бердянському державному педагогічному університеті. Тому ми добре знаємо, як окупація позначилася на закладах освіти.

Взагалі кажучи, освітні, наукові та культурні аспекти життя найбільше страждають під час криз (Polishchuk, 2022; Polishchuk, 2022; Petrić, 2022; Lavrysh, 2022). Однак, незважаючи на воєнні часи, право

людини на освіту залишається основоположним та незаперечним, сприяючи задоволенню культурних, інтелектуальних та духовних потреб окремої особи та стимулюючи розвиток суспільства в цілому. Зберігати освітню сферу під час війни – це інвестувати в майбутнє нації. Науковці зазначають (Fel, 2022), що бійці, які втратили своїх близьких, але продовжили освіту, пережили менше посттравматичного стресу порівняно з тими, хто припинив свою освіту.

Тим не менше, війни серйозно впливають на систему освіти. Згідно дослідження Lai і Thune (2007), державна освіта в країнах, що пережили війни, руйнується через ряд причин:

- втрата інфраструктури;
- втрата персоналу;
- вилучення коштів, призначених на забезпечення і розвиток освіти на збільшення військових витрат.

У комплексному огляді Dobiesz та ін. (2022) вивчено ключові виклики та реальності освіти під час війн, зокрема:

- недоступність освітніх ресурсів (обладнання, матеріали, підручники, інфраструктура);
- руйнування шкіл та закладів вищої освіти внаслідок бомбардувань та ракетних обстрілів;
- перехід до «навчання у бомбосховищах»;
- відсутність зв'язку та інтернету тощо.

Протягом останніх двох років, в контексті пандемії COVID та динамічного технологічного розвитку з одночасним поширенням доступу до інтернету, світ накопичив значний досвід у сфері дистанційної освіти (Klochko, 2020; Vlasenko, 2020). Втім, під час війни багато з цих методик виявилися неефективними. Заклади освіти в зонах ворожих дій стикались із багатьма викликами, пов'язаними з організацією освітнього процесу.

Ці обставини підкреслили руйнівні впливи війни, які порушують фундаментальні права людини, включаючи право на якісну освіту. Переміщення населення, руйнування комунікаційних мереж та соціальних зв'язків внесли величезні перешкоди для здобуття освіти. Додаткові проблеми пов'язані з емоційними травмами, педагогічними ролями та самовіктимізацією.

У контексті прав студентів на вільне навчання без ризику подальших порушень прав людини, не можна ігнорувати жахливі факти тортур на окупованих землях. Здобувачі вищої освіти та викладачі часто стають

жертвами цих злочинів у часи війни і окупації. Кожен із них має право на навчання без обмежень, страху або загрози стати жертвою насильства, катувань чи інших жорстокостей.

У цьому дослідженні ми агрегуємо досвід роботи Бердянського державного педагогічного університету під час повномасштабної війни, розпочатою російською федерацією на території України від моменту окупації до тимчасового переміщення. Основний акцент зроблено на проблемах та ризиках, перед якими стоять викладачі та здобувачі вищої освіти з тимчасово окупованих територій. Подолання цих труднощів та зменшення ризиків вимагає термінових, але обдуманих рішень. Ми ділимося досвідом запровадженої стратегії виживання, яка допомогла зберегти університет, забезпечити безпеку життя (наскільки це було можливо) учасників освітнього процесу. Насамкінець, ми підкреслюємо роль університету як маяка надії та опори в умовах війни, слугуючи центром психологічної підтримки, соціальної спільноти та постконфліктного розвитку. Незважаючи на всі виклики, університет залишився форпостом відродження культури, науки та освіти, підтримуючи незламність духу нації в умовах війни та окупації міста.

Мета даного дослідження полягала не лише в зборі та обробці свідчень осіб, які стали жертвами насильства в окупованому Бердянську, але й у демонстрації копінг-стратегій збереження академічної спільноти, що дозволить у подальшому розробити ефективні стратегії забезпечення безпеки, освітнього процесу та наукової діяльності. Ми намагалися поєднати нашу особисту рефлексію, досвід війни та академічні дослідження, використовуючи методи анкетування та інтерв'ювання. Маємо надію, що такий гармонійний підхід, який включає як наукове дослідження, так і особистий нарратив, дозволив відобразити всю глибину контексту. Ми не просто досліджували обставини – ми були і є їх частиною.

Сподіваємося, що це дослідження матиме велике значення як для української академічної спільноти, так і для міжнародної. Це одне із перших глибоких досліджень на тему впливу війни та окупації на діяльність закладів вищої освіти, зокрема з точки зору збереження академічної атмосфери та безпеки учасників освітнього процесу.

Методологія

Наше дослідження базується на комбінації декількох методологічних напрямів для детального розуміння проблеми, спричиненої війною та окупацією. Пріоритетним завданням дослідження стало розроблення та впровадження комплексу заходів для захисту життя академічної спільноти в умовах окупації Бердянська. Наступним пріоритетним

завданням діяльності Бердянського державного педагогічного університету в умовах окупації став пошук можливостей для відновлення навчального процесу. Ми також доклали зусиль визначити технологічні можливості для дистанційного навчання здобувачів вищої освіти, створити та запровадити механізми освітньої діяльності в критичних умовах. Ще один аспект нашого дослідження стосувався наукової діяльності науково-педагогічного персоналу в умовах воєнного стану та окупації. Ми також намагалися зібрати свідчення учасників освітнього процесу Бердянського державного педагогічного університету, які пережили насильство та порушення прав у окупованому місті.

Ми також аналізували наш досвід тимчасового переміщення університету на підконтрольну Україні територію, та реалізацію копінг-стратегій в умовах воєнного стану.

Варто відзначити, що доступ до оперативних даних був суттєво обмежений через комунікаційні ускладнення на окупованих територіях України.

Етап 1: Анкетування здобувачів вищої освіти та академічного персоналу університету

Спочатку було проведено анкетування здобувачів вищої освіти та академічного персоналу Бердянського державного педагогічного університету з метою зібрати вичерпні дані про їхні потреби, проблеми та виклики під час війни та окупації. Анкетування було проведено у квітні 2022 року, тобто на початку 2-го місяця повномасштабної війни. У анкетуванні взяли участь 110 представників академічного персоналу, а також 1127 здобувачів вищої освіти.

Було розроблено 2 анкети: для здобувачів вищої освіти та для академічного персоналу.

Анкета для здобувачів вищої освіти включала три напрямки відповідно до ключових пріоритетів діяльності університету в умовах повномасштабної війни та тимчасової окупації: безпека, навчання та підтримка з боку університету. Анкета містила 17 питань: 15 закритих та 2 відкритих. Відкриті запитання були спрямовані на думку респондентів щодо необхідної та можливої підтримки з боку університету для відновлення навчання.

Анкета для академічного персоналу була розроблена відповідно до ключових пріоритетів діяльності університету в умовах повномасштабної війни та тимчасової окупації: безпека, освіта та підтримка з боку університету. Вона включала 18 питань: 15 закритих і 3 відкритих. Відкриті питання спрямовувалися на виявлення поглядів респондентів

стосовно необхідної та можливої підтримки навчальної та наукової діяльності з боку університету.

Для опитування використовувалася платформа Google Forms. Усі респонденти надали згоду на використання їхніх відповідей для дослідження. Через питання безпеки відповіді були анонімні.

Етап 2: *Аналіз поточної ситуації на момент проведення опитування*

Поточна ситуація була оцінена на основі інтерпретації зібраних відповідей та наших емпіричних спостережень. Це дало можливість визначити основні проблеми і виклики, з якими зіштовхнулися студенти та викладачі університету. Аналіз охоплював вивчення доступу до освітніх ресурсів, умов проживання та стану психічного здоров'я. Крім цього, було проведено ретельний моніторинг спроможності університету здійснювати діяльність в поточній ситуації.

Етап 3: *Інтерв'ювання здобувачів вищої освіти та академічного персоналу університету*

Для більш глибокого розуміння обстановки були організовані індивідуальні напівструктуровані інтерв'ю зі здобувачами вищої освіти (45 респондентів) та академічним персоналом (25 респондентів) університету. Це сприяло уточненню даних, зібраних під час анкетування, та поглибленому вивченню проблем. Сесії інтерв'ю проводилися віртуально через платформу ZOOM. Кожне інтерв'ю було зафіксовано, після чого транскрибовано і проаналізовано з метою виявлення домінуючих тем і тенденцій.

Етап 4: *Розробка стратегій подолання виявлених проблем і потреб*

На основі отриманих результатів, було розроблено стратегії подолання виявлених труднощів та потреб. Ці стратегії включали заходи, спрямовані на зміцнення ресурсів університету, підтримку психічного здоров'я здобувачів вищої освіти та академічного персоналу університету, а також створення безпечного середовища для навчання та професійної діяльності.

Етап 5: *Аналіз ефективності запровадження копінг-стратегій*

Заключний етап дослідження передбачав оцінювання результативності використаних копінг-стратегій. Як автори цього дослідження і представники менеджменту та академічного персоналу Бердянського державного педагогічного університету, спиралися на свій власний рефлексивний досвід як основний метод оцінювання. Застосовуючи рефлексію, ми аналізували свої кроки, заходи та

досягнення, замислюючись над ефективністю вжитих заходів. Це включало в себе дослідження впливу копінг-стратегій на університет та його спільноту, розгляд наших ініціатив, успіхів та невдач, та розгляд можливостей для подальшого вдосконалення нашої відповіді на кризову ситуацію.

Процес рефлексії мав на меті обговорення наших спостережень і відчуттів, що допомогло нам дізнатися, яким чином наші дії були сприйняті та який вони мали резонанс. Ми також намагалися розібратися, які копінг-стратегії виявилися найбільш ефективними і які потребують додаткового уточнення.

Залучаючи наш рефлексивний підхід, ми намагалися відповісти на ключове питання: «Як ми, як університет, найкращим чином реагувати на війну, аби зберегти академічну спільноту і продовжувати виконувати нашу освітню місію?».

Оскільки дослідження містило конфіденційну інформацію, яка могла поставити під загрозу учасників, всі дані були анонімізовані. Усі чутливі дані, що могли становити загрозу для безпеки людей, були беззастережно знищені після завершення цього дослідження.

Інституційний контекст

Станом на 24 лютого 2022 року в Україні функціонувало 336 закладів вищої освіти різних профілів і напрямків, у яких здобували освіту 1 335 690 осіб. Повномасштабна війна позначилася на діяльності кожного університету, вимагаючи від керівництва надзвичайно швидкої адаптації до нових реалій та вирішення актуальних проблем і завдань. Значною мірою характер інституційної відповіді визначався ситуацією з безпекою в Україні, яка суттєво відрізнялася в регіональному розрізі (Kozmenko, 2023). Протягом приблизно двох місяців повномасштабної війни, 10 % закладів вищої освіти знаходились у зонах України, де тривали активні бойові дії або перебували у тимчасовій окупації.

25 лютого 2022 року, відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України (МОН), освітній процес у всіх закладах освіти було призупинено та оголошено канікули на період від 25 лютого до 12 березня 2022 року. У цьому листі міністр Сергій Шкарлет закликав педагогічну спільноту зберігати спокій та слідувати рекомендаціям державних і місцевих органів влади, а також правоохоронних органів.

Після вимушених канікул МОН рекомендувало продовжити освітній процес, виходячи з безпекової ситуації в регіонах, у дистанційному або змішаному форматі, вносячи корективи в попередньо затверджений

графік освітнього процесу, враховуючи поточні обставини. На основі цих рекомендацій, університети, враховуючи ситуацію у своєму регіоні та можливості для відновлення освітнього процесу, здійснювали це етапами.

Так, станом на 22 березня 2022 року змогли відновити освітній процес заклади вищої освіти у 15 областях України. Частково це зробили заклади вищої освіти у 2 регіонах. Університети 4 областей продовжили канікули, і лише в одній області заклади вищої освіти залишались закритими. На 30 березня 2022 року освітній процес було відновлено у 17 областях України. Частково запрацювали заклади вищої освіти у 3 регіонах, а університети 3 областей продовжили канікули. На 14 квітня 2022 року в кожному регіоні України заклади вищої освіти відновили освітній процес у дистанційному або змішаному форматі, або в режимі консультацій та самостійної роботи студентів. Тільки у двох регіонах були заклади, які вимушено продовжували перебувати на канікулах.

Місцевий контекст

Місто Бердянськ було окуповане на четвертий день війни. 27 лютого російське військо увійшло до його меж. Люди із своїх вікон спостерігали за численною військовою машинерією з позначкою «Z». У ті дні мало хто наважувався виходити на вулицю. Всі чекали наступні події. У перші дні продовжувала функціонувати міська адміністрація, проте довелося тимчасово перемістити органи управління в інші приміщення, місцезнаходження яких трималося в секреті.

У місті ще лунали звуки сирен оповіщення, а міський голова кожен вечір з'являвся на живому ефірі у соціальних мережах, розповідаючи про поточну ситуацію. Водночас, громадські активісти, зокрема академічний персонал та здобувачі вищої освіти університету, приєднувалися до мирних акцій протесту, де голосно скандували: «Бердянськ – це Україна!», виконували національний гімн, в руках тримали українські прапори.

Проте пізніше місто стало тихішим. Мирні мітинги були жорстоко припинено збройними силами окупантів. Академічний персонал нашого університету у своїх інтерв'ю поділилися своїми спогадами про ті події:

P1: «В останній день, коли ми були на мітингу, коло нас зібралось близько 30 озброєних бійців російської влади. Нас теж було близько 30, але в основному це були жінки. Яюсь жінки у нас виявилися міцнішими, ніж чоловіки, тому що багато чоловіків відійшли, але ми продовжили демонструвати на площі, співаючи українські пісні. Тоді нас почали затримувати, але мене дивом не затримали, хоча я був поруч з їхнім командиром. Але кілька хлопців з нашої групи були схоплені і відведені до

підвалу. Пізніше я спілкувався з одним з них, і він розповів, як його допитували протягом чотирьох днів, намагаючись з'ясувати, хто є лідером нашої групи та звідки ми отримуємо фінансування для нашої діяльності. Однак вони не змогли зрозуміти, що ми діємо не за гроші, а з метою відстоювання своїх прав та свобод. Це було марно, тому що наша організація була самоорганізованою, а вони не змогли зрозуміти наші мотивації. Вони, можливо, ніколи не зрозуміють це».

P2: «Окупація, як саме явище, вона страшна. Я пам'ятаю як ми йшли на ринок і необхідно було пройти тротуарами де з двох боків стояли люди з автоматами. Їх автомат був настільки близько до моєї ноги, що я навіть відчувала, наскільки він холодний. Я думала про те, хто вони такі, що прийшли на мою землю і я тепер повинна жити по їхніх законах».

Людей переслідували на кожному кроці:

P3: «Згадати деталі зараз, мабуть, не можу, але по відчуттям ставало дедалі гірше. На початку була така напруга, коли потрібно було закривати вікна, не включати світло і прикидати, що тебе немає, що ти ховаєшся в своєму же житлі і не маєш права слухати українські новини, одягатися в синьо-жовтий колір [кольори українського прапора – примітка авторів], тому що тебе можуть забрати».

P4: «Тут існує багато страхів. Страх того, що до тебе прийдуть, страх того, що тебе запитують, в якій країні ти живеш. Я розумію, що я живу в Україні, але людям, які прийдуть, не можна такого казати. Треба говорити те, що вони хочуть почути. Наступною проблемою буде запитання, чи я працюю. Звичайно, я працюю, але я не можу цього сказати. Треба казати, що я звільнилася або на даний момент не працюю, шукаю роботу».

У зв'язку з окупацією місто Бердянськ опинилось на межі гуманітарної кризи: до міста перестали надходити продовольство, медикаменти та засоби особистої гігієни:

P5: «Нас було троє, а хліба не було. Нічого не залишалось їсти. Я пішов до магазину, побачив чергу з купою людей і поряд стояв владник. Я звернувся до нього та сказав: «Слухай, мені треба хоча б одну хлібину на особу». Але він відповів: «Ні, тільки дві хлібини на родину». Я спробував переконати його. Але він не змінив своєї думки. І так мені стало гірко на душі. Я подумав: «що ж, Боже мій, що буде далі?».

Крім того, вже у перші дні конфлікту було пошкоджено газопровід, і місто залишилося без газопостачання. Це спричинило зростання потреби місцевого населення в електроприладах для приготування їжі та обігріву.

Зі свідчень академічного персоналу університету, зібраних під час інтерв'ювання:

Р6: «Коли перебили нам світло і слідом зникла вода, це було вже важкувато. Ми вдома на люстрі вішали ліхтарики, щоб хоч якось можна було поснідати, повечеряти».

Р 7: «Я не виходила дуже багато часу на вулицю. Я намагалася максимально сидіти вдома. Моя мама ходила на роботу і я за неї дуже переживала. Це, скоріше, я б назвала виживанням, бо вимкнули опалення у нас у будинку і в нашій квартирі було 3 градуси за Цельсієм. Спали ми в теплих речах, навіть, інколи, в шапках, бо було дуже холодно. В нас не було електроплити і ми готували їжу у мікрохвильовій пічці. Вибір, що можна приготувати, був невеликим, але цього мінімуму вистачало, щоб вижити».

Необхідність в наявності грошей у готівковій формі також стала нагальною. Це було спричинено численними обставинами: відсутністю роботи банків та банкоматів, закриттям магазинів, які працювали за безготівковими операціями, проблемами з доставкою готівки до міста:

Р8: «Потрібно було годинами вночі стояти в черзі до банкомату, щоб отримати ту тисячу гривень, тому що в мене батьки, в мене родина, я повинен був їх прокормити. Гроші були в нас на карті, я працював, в мене залишалася робота в нашому університеті, але їх потрібно було якось зняти, бо розрахуватися карткою не було можливості».

Ситуація в окупованих містах України надзвичайно складна та напружена. Ризик існує не лише для представників ЗМІ та громадських діячів, але й для простих громадян, що не обрали сторону окупантів. Ще більш ускладнює ситуацію присутність численних «колаборантів» – осіб, що вирішили служити окупаційному режиму. Вони стежать за знайомими, друзями, колишніми співробітниками та передають інформацію окупаційним структурам:

Р9: «Ти боїшся не стільки ворога, скільки тих людей, які перейшли на їхню сторону і які тебе добре знають. Вони можуть зрадити тебе, і це страшно, бо вони колись були твої колеги, друзі».

Університет у перші дні окупації

Бердянський державний педагогічний університет – один із найстаріших і найпотужніших закладів вищої освіти південно-східного регіону України. Вже з перших днів війни вся академічна спільнота університету опинилася під прямою загрозою. На 24 лютого 2022 року її

чисельність становила 4 195 осіб: 3 748 – це здобувачі вищої освіти, а 447 – академічний та допоміжний персонал. 27 лютого війська окупантів зайшли у місто Бердянськ. Перше, що вони зробили – зрізали прапор України на нашому університеті. Цікаво, що прапор на будівлі міського управління привертав їхню увагу не так сильно – його було знято лише через кілька днів. Це підтвердило той факт, що окупанти спрямовані, насамперед, на придушення культурної, ідеологічної та національної самосвідомості підкореного народу. Адміністрацією університету було вирішено припинити освітній процес та заборонити доступ до корпусів здобувачам вищої освіти та співробітникам з міркувань безпеки. Лише керівництво продовжувало відвідувати університет.

За декілька днів після початку окупації до приміщення університету прибули військові особи, які направилися до ректора, вивели його із будівлі, накинули мішок на його голову і забрали для «спілкування».

Зі спогадів ректора Бердянського державного педагогічного університету: «Зі мною спілкувалися більше години представники спецслужби Росії. Вони задавали питання: «Як Ви ставитеся до Радянського Союзу? До червоного прапору? До перемоги?». Я говорив про те, що наш український народ не буде їх підтримувати. Вони можуть захопити територію. Однак українську жагу до свободи вони не зможуть підкорити».

Військові пропонували ректору очолити «новий» російський університет у Бердянську. Після отримання категоричної відмови все ж таки відпустили.

З того часу стало очевидно, що приміщення університету – не найкраще місце для перебування. Колектив університету обирав для зустрічей місцевий парк. Такий неординарний формат управління університетом – на лавці під відкритим небом. Варто зазначити, що в місті були відключені мобільний зв'язок і інтернет. Отже, ми щодня домовлялися про час та місце зустрічі очно. Без можливості зв'язатися та обговорити актуальні питання. Весь академічний персонал був у вимушених відпустках, здобувачі вищої освіти – на канікулах. Перед керівництвом університету стояла проблема прийняття невідкладних рішень з питань збереження університету та відновлення його діяльності.

Контингент здобувачів вищої освіти в перші місяці війни

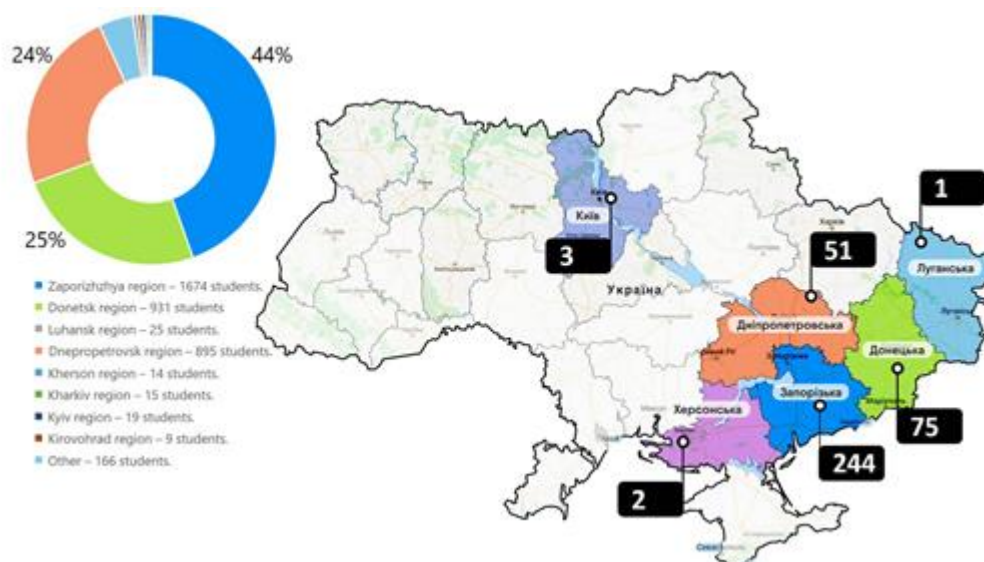
Університет, слідуючи рекомендаціям Міністерства освіти і науки України, прагнув забезпечити відновлення освітнього процесу, враховуючи право здобувачів отримувати вищу освіту, а також намагався

гарантувати послідовність і стабільність освітнього процесу. З цією метою була проведена оцінка доступних ресурсів у зоні окупації: кадрового складу, здобувачів вищої освіти, інфраструктури та засобів комунікації.

По-перше, було зібрано дані про місцезнаходження та можливість здобувачів вищої освіти долучитися до навчального процесу в умовах війни. Важливо зауважити, що збір актуальної інформації був помітно обмежений через комунікаційні труднощі на тимчасово окупованих територіях України та в зонах активних бойових дій. Було виявлено, що переважна більшість здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету перебували безпосередньо у зоні активних бойових дій або на тимчасово окупованих російськими військами територіях (рис. 1).

Ці дані показують, що приблизно 70 % всього контингенту здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету вимушені були ховатися в укриттях від щогодинного ракетного обстрілу або шукати притулку в більш безпечних районах України чи за кордоном.

За період діяльності Бердянського державного педагогічного університету в окупації (з кінця лютого до квітня 2022 року), незважаючи на війну, зміни контингенту здобувачів вищої освіти відбулися незначно: 10 осіб були відраховані з університету, а 14 взяли академічну відпустку. Втім, ця статистика, на той час, не відображала реальної ситуації, оскільки протягом двох місяців повномасштабної війни не вдалося встановити зв'язок із 193 здобувачами вищої освіти.

Рисунок 1. Розподіл контингенту здобувачів вищої освіти БДПУ за регіонами України

Доступ до інтернету та інформаційних джерел

Ще один дефіцитний товар: інформація. Майже з перших днів війни через активні бойові дії поблизу окупованих міст було пошкоджено лінії інтернет-зв'язку. Зокрема, в Бердянську основні інтернет-постачальники припинили свою роботу. Місцеві жителі користувались мобільним інтернетом. Проте пізніше було вимкнено і мобільний зв'язок: настала повна інформаційна тиша та ізоляція. У закладах освіти міста діяли гуманітарні штаби, щоб допомогти біженцям з Маріуполя, який на той час буквально знищувався окупантами. Через ці штаби люди обмінювалися новинами. Бердянський стихійний ринок та центральна площа стали майданчиком для спілкування. Це була єдина можливість отримати хоч яку-небудь інформацію. На вулицях звучали питання: «Що там відбувається? Можливо, війна вже позаду? Хто переміг?».

Ті, хто жили на околицях міста знали, що війна ще триває – адже вони не припиняли чути вибухи з боку Маріуполя. Перше відключення інтернету тривало кілька днів. Пізніше це траплялося дуже часто. Найтриваліший період – 10 днів. Протягом цього часу у місті розпочали трансляцію російських телеканалів, які розповсюджували жорстоку та абсурдну пропаганду, стверджуючи, що «українські нацисти знов обстрілюють міста та вбивають мирних жителів»:

Р 10: «Найбільш страшнішим було, в той момент, коли я почала розуміти, що вони дуже сильно промивають мозок. Тобто, ти навіть не підозрюєш те, з якою силою вони на тебе дають. Вже не було українських телеканалів, зв'язку майже не було і перебої зі світлом, і в тебе один телевізор, де одні російські телеканали, і було радіо, де вони кожен раз повторювали одне, і теж саме. Ти вже не розумієш, де правда, а де брехня. Оце найстрашніше, тому що ти вже починаєш втрачати глузд».

Результати опитування здобувачів вищої освіти та академічного персоналу у квітні 2022 року щодо наявності у них доступу до інтернету показали:

- 36,1 % здобувачів вищої освіти і 39,1 % академічного персоналу зазначили, що не мають стабільного інтернет-з'єднання;
- 37,5 % здобувачів вищої освіти і 25,4 % академічного персоналу зазначили, що швидкість інтернет-з'єднання дуже повільна;
- 26,4 % здобувачів вищої освіти і 35,5 % академічного персоналу мали якісне інтернет-з'єднання.

Отримані дані свідчили про значні труднощі щодо відновлення освітнього процесу в Бердянському державному педагогічному університеті протягом березня-квітня 2022 року. Найбільшою перешкодою для цього стали технічні проблеми та дезорієнтованість, травматизація здобувачів вищої освіти в умовах повномасштабної війни та окупації російськими військами:

Р 11: «За той місяць, який я була в окупації, найстрашнішим було, це відсутність інформації, це повна ізоляція, це інформаційна блокада. Знаєте, мабуть, можна пережити відсутність у магазині якихось продуктів, але не інформаційну блокаду».

Р 12: «Тиша окупованих міст, ізоляція від світу та навіть один від одного - паралізують. Страшно бачити жахіття війни, та не менш страшно нічого не бачити, не чути і не мати можливість говорити, коли тебе переповнюють різні емоції».

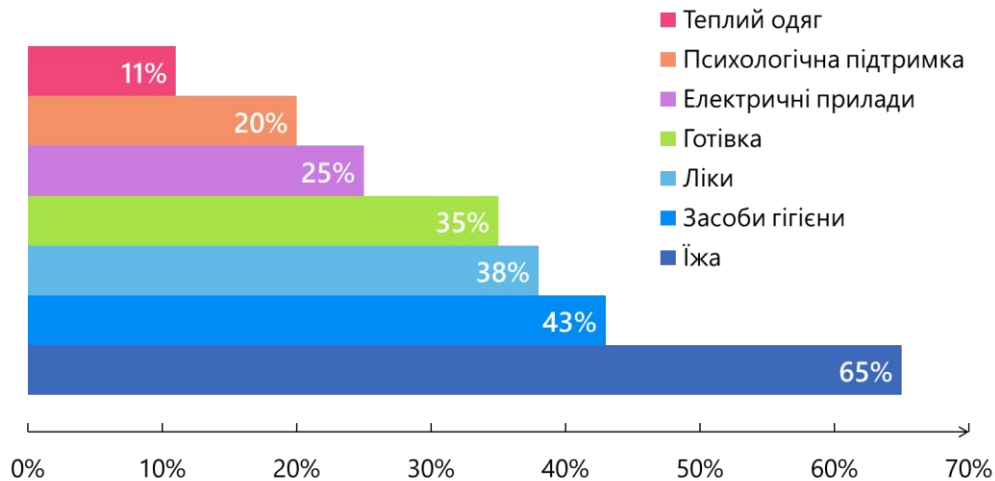
Додатково, у ситуації окупації було неможливим утримувати роботу веб-сайту університету. Для здійснення освітніх завдань сайт відіграє ключову роль, оскільки на ньому розташована інформація критичного характеру:

- розклад занять;
- програми підготовки здобувачів вищої освіти;
- силабуси;
- репозитарій наукових текстів та навчально-методичної літератури тощо.

Гуртожиток

Станом на 24 лютого 2022 року в гуртожитку університету мешкало 120 здобувачів вищої освіти, але до 27 лютого 2022 року (під час окупації російськими військами) їх залишилося лише 53, серед яких 20 були сиротами. Решта – це ті здобувачі вищої освіти, які мали рідних у регіонах, окупованих з 2014 року.

При проведенні моніторингу потреб здобувачів вищої освіти, що проживали в гуртожитку, стало відомо, що вони особливо відчували нестачу електроприладів для приготування їжі, продовольства та предметів особистої гігієни (рисунок 2).

Рисунок 2. Потреби здобувачів вищої освіти, які проживали в гуртожитку в період окупації

Цікавим моментом було те, що меншою їхньою турботою було тепле вбрання та психологічна допомога. Здобувачі вищої освіти, які проживали у гуртожитку, виявили дивовижний дух єднання, допомагаючи одне одному як морально, так і фінансово. Така згуртованість в умовах кризи, по-перше, є вартою уваги для наукового дослідження, і, по-друге, відображає характерну рису українців та їхню стійкість.

Втім, кожна із зазначених потреб вимагала оперативного реагування. Здобувачі вищої освіти, які мали родичів, прагнули виїхати з міста в більш безпечні райони. Академічний персонал активно допомагав їм, надаючи фінансову та продовольчу допомогу.

Під час окупації здобувачам вищої освіти не було надано жодного офіційного гуманітарного коридору на підконтрольну Україні територію. Отже, не існувало гарантій безпечної евакуації всіх здобувачів вищої освіти. Ситуація в місті Бердянськ загострилася 24 березня 2022 року, коли поблизу гуртожитку Бердянського державного педагогічного університету було знищено великий десантний корабель окупаційного Чорноморського флоту «Саратов». Тієї ж доби окупаційні війська провели обшук у гуртожитку, грубо ламаючи двері у кімнатах та розкидаючи особисті речі здобувачів вищої освіти та переселенців із Маріуполя, які там перебували на той момент. Після цього загарбники зібрали усіх мешканців у актовій залі для перевірки на наявність конкретних татувань. Окупанти перевірили також мобільні телефони присутніх. Двоє осіб, у яких на аватарках була символіка України, підверглися фізичним і психічним тортурам:

Р 13: «Напевно, найбільший страх я відчула, коли окупанти ввірвалися до гуртожитку. Я була за добу раніше в гуртожитку, збирала речі своїх одногрупниць, але там залишилися мої друзі. Звичайно, коли я про це дізналась, то було дуже страшно, бо я розуміла, що ці люди туди прийшли не з миром».

Р 14:»Певний час я не могла зв'язатися з друзями. Я, досі, пам'ятаю, як був дуже поганий зв'язок у той день і я не розуміла, то зв'язок поганий чи щось сталося. Я злякалася, бо не можу дізнатися в людини чи жива вона, чи все в порядку».

Хлопцю, якого побили в той день окупанти, знадобилося більше місяця на фізичну реабілітацію.

Такий екстремальний стан речей вимагав невідкладного переселення усіх з гуртожитку університету в безпечніші місця. Отже, домівки академічного персоналу перетворилися на тимчасові притулки. Але це не розв'язало основної проблеми щодо забезпечення безпеки здобувачам вищої освіти університету:

Р 15: «Найстрашніше те, що постійно на вулиці зустрічаю військових, які, залежно від настрою, можуть тебе зупинити і провести огляд. Було в мене таке, коли зупинили, перевірили документи, телефон, провели обшук речей. І це все відбувалося під дулом зброї. Це були дуже страшні відчуття, коли ти дивишся і не знаєш, що тобі робити, як тобі діяти в такій ситуації. Я тоді тремтів від страху, але їм сказав, що змерз, бо не хотів показувати їм свої відчуття».

Р 16: «Найстрашніше в окупації, це обмеження своїх можливостей. До того, як почалась війна, до окупації, ми мирно відвідували різні торгові центри, гуляли, навчались вільно, спокійно, а зараз, на кожному повороті люди в формі і ще й не з нашим прапором. Завжди потрібно тримати при собі документами, а вийти з документами страшно, бо можна їх загубити, а поновлювати їх неможливо. Потрібно виїжджати з міста, а з виїздом також проблеми. Ось, ці обмеження для мене дуже важкі».

Р 17: «Найстрашніше, напевно, дві речі. По-перше – це прослуховування. Більшість людей боязно відносяться до цього. Багато слухів про те, що прослуховують телефони, тому можуть кудись забрати, побити, або вбити. По-друге, лякає те, щоб тебе не забрали до лав російської армії. В мене такий вік, що я вже підлягаю для прийняття в армію. Я один раз бачив, як проїжджала машина з молодими хлопцями, яких забрали до російської армії».

Р 18: «Найстрашніше, це був страх, що військові до нас доберуться, знайдуть якусь інформацію в телефоні, якісь канали. Я бачила своїми

очами, як зупиняли сім'ю і перевіряли, навіть, телефон дитини років 7. І ти розумієш, що ти не знаєш, чого очікувати від цих людей. Ти не знаєш з якими намірами вони це роблять».

У контексті нашого дослідження особливого значення набувало вивчення специфічного випадку з Бердянська, що відображав загальну картину викликів, з якими стикалася молодь з окупованих територій України.

24 червня 2023 року представник окупаційної влади Запорізької області Володимир Рогов повідомив про загибель двох українців, називаючи їх «терористами». Загиблі були 16-річними підлітками з Бердянська – Тигран Оганісян та Микита Ханганов.

Згідно інформації від українських правозахисників, підлітків вбили снайпери. Також відомо, що за півроку до цього страшного інциденту обидва підлітки вже відчували на собі переслідування, в тому числі викрадення і тортури Тиграна у місцевому поліцейському відділенні.

Адвокат, який надавав юридичну допомогу сім'ї Оганісяна, також розповів про катування, які пережив хлопець після викрадення російськими силовиками. За його словами, Тигран перебував у страшних умовах, його катували, застосовували до нього електрошокер та симулювали страту. Незабаром перед своєю смертю Тигран зміг записати та опублікувати відео. Останніми словами хлопця були: *«Це смерть, пацани. Прощайте. Слава Україні!»*.

Хоча Тигран і Микита не були студентами Бердянського державного педагогічного університету, адже вони ще були школярами, можливо, наступному року вони би вступили навчатися до нашого університету. Проте ця трагічна історія з бердянськими підлітками підкреслила необхідність глибокого вивчення та аналізу ситуації з переслідуванням молоді на окупованих територіях, щоб розробити ефективні методи їх захисту на глобальному рівні.

Академічний персонал

Крім моніторингу контингенту здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету в квітні 2022 року було проведено аналіз можливостей академічного персоналу щодо відновлення освітнього процесу.

Опитування щодо актуальної безпекової ситуації академічного персоналу показало, що з числа залучених до анкетування:

- 35,5 % були вимушені переїхати до більш безпечних територій України;
- 9,0 % академічного персоналу тимчасово переїхали за кордон;
- 55,5 % академічного персоналу залишилися в Бердянську.

З числа академічного персоналу, хто залишився жити на той момент у Бердянську зазначали такі причини свого рішення:

- 31,7 % зазначали, що їхати небезпечно;
- 51,7 % повідомили, що не хочуть залишати на самоті членів сім'ї;
- 15,3 % повідомили, що не знають, куди їхати;
- 1,3 % зазначали, що не можуть поїхати через інші причини (проблеми зі здоров'ям, віру в швидку перемогу та деокупацію тощо).

Крім неможливості відновити освітній процес в умовах тимчасової окупації, БДПУ мав серйозні перешкоди щодо реалізації іншого важливого напрямку діяльності академічного персоналу Бердянського державного педагогічного університету – наукового. Основними перешкодами стали:

- загроза життю, здоров'ю та безпеці всіх учасників наукової роботи внаслідок війни та тимчасової окупації;

- зміна пріоритетів та втрата актуальності розпочатих або запланованих наукових проєктів;

- неможливість реалізації наукових проєктів через обмеженість доступу до матеріально-технічних ресурсів і вимушене переселення академічного персоналу до регіонів України та країн, де ситуація з безпекою краща;

- нездатність брати участь у міжнародних програмах підтримки науки та інновацій.

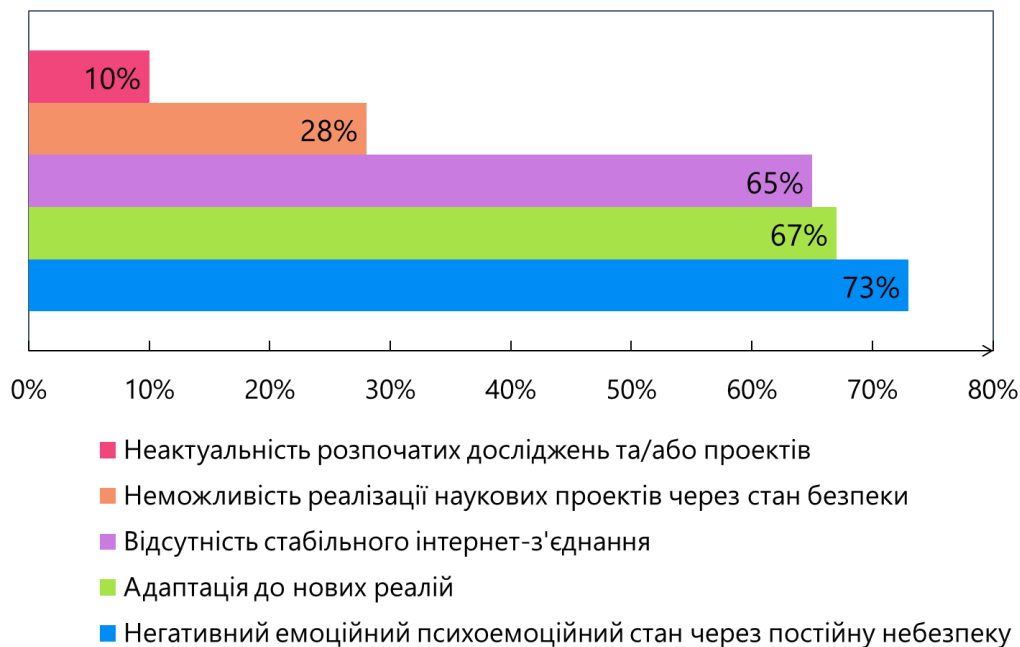
Опитування академічного персоналу Бердянського державного педагогічного університету показало стрімке зниження наукової активності в період окупації. Ранжування отриманих відповідей дозволило окреслити найбільш важливі фактори, які вплинули на негативну динаміку (рисунок 3).

Серед інших відповідей також зазначалося зменшення заробітку родини, що спонукає шукати додаткові (не наукові) джерела заробітку; відсутність умов для ефективної роботи (побутових, технічних) тощо.

Разом із тим, для того академічного персоналу, який залишився жити у Бердянську безпекові питання виходили на перший план.

Р 19: «Потім, через місяць, а може два, поки окупанти обжилися, назначили вже нову владу, вони стали виявляти проукраїнців [громадян з українською позицією – примітка авторів] та викладачів університету, які працюють на Україну. Тому ми почали вже ховатися. Мені доводилося жила по різних квартирах. Я переїздив з однієї до іншої, щоб мене не знайшли».

Р 20: «Був момент, коли я ще була у Бердянську. Мені зателефонували друзі і сказали, що через 20 хвилин мене не повинно бути дома і більше я не повинна там показуватися, тому що мене шукають окупанти. Ми зібralися дуже швидко, знайшли де можна пожити у знайомих. З того моменту з їхнього дому я майже не виходила. Якщо виходила, то дуже маскувалася».

Рисунок 3. Суб'єктивні причини зниження наукової активності академічного персоналу під час окупації

Ці страхи були не безпідставними. Окупаційна влада утримувала в полоні трьох співробітників нашого університету майже півроку. Трьох викладачів-жінок вони теж забрали до себе «на розмову», змусили їх написати заяву на звільнення з нашого університету та сфотографуватися з російським прапором. Зі свідчень однієї з постраждалих (на щастя вона змогла виїхати з Бердянська і може тепер про це розповідати):

Р 21: «І от постукали в двері...і я розумію, що це за мною прийшли... Нас привезли до комендатури, десь півдня до нас ніхто не приходив. Ми зайшли, там дівчина вже була, і ми спитали, скільки вона вже тут. Вона відповіла, що тиждень. На допиті я відповідала дуже різко, українською. І

мені цей же комендант сказав: «Якщо ти так будеш відповідати, то ми доньку вивеземо. Росія велика, ти не знайдеш її більше. Чоловіка мобілізуємо, маму теж кудись помістимо і не знайдеш, а сама ти поїдеш дуже далеко» ».

Азовський Державний Педагогічний Університет – фейковий університет – в стінах нашого університету

Проблемою, яка додатково виникла для нашого університету, були спроби окупаційної влади імітувати університетську структуру, започаткувавши так званий «Азовський Державний Педагогічний Університет», керівництво яким перейшло до колишньої працівниці Бердянського державного педагогічного університету. Вони почали використовувати корпуси та обладнання для проведення освітнього процесу, який вимагає залучення та найму працівників, а також набору здобувачів вищої освіти. Окупанти застосовували залякування, обман та примус, щоб досягти цієї мети. Академічний персонал ставав цілком озброєних візитів до своїх домівок, під час яких їх змушували працювати на новостворений заклад під загрозою депортації або ув'язнення.

Окупаційна влада активно знищувала місцеві освітні ресурси, називаючи їх екстремістськими, і відкрито хвалилася цим у соціальних медіа. Велику шкоду завдали також іміджу автентичного університету, оскільки ці квазі заклади часто представляються як Бердянський університет. Вони активно встановлювали контакт з потенційними абітурієнтами, пропонуючи навчання в «Бердянському університеті». На запитання про конкретний університет вони відповідали неоднозначно, намагаючись збити абітурієнтів з пантелику.

Ця ситуація підкреслила значущість протидії інформаційному впливу в контексті окупації, а також важливість збереження та захисту автентичних закладів освіти та їхнього іміджу.

«Дорога смерті – дорога життя»

Ще один важливий виклик – це переїзд з окупованих міст. «Щоденно близько 1036 осіб покидають окуповані території», - подібні повідомлення регулярно зустрічалися в інформаційному просторі Запоріжжя та України загалом. Це відображало велику масштабність міграційних процесів, коли тисячі громадян, що проживали на окупованих територіях, змушені були залишати свої домівки та переселятись в інші регіони України. Переїзд з окупованих територій часто супроводжувався значними ризиками і

випробуваннями, небезпекою обстрілів, браком достатньої кількості продовольства та води. Дорога, яка в мирний час займала 2 години, тепер для деяких переселенців займала інколи два тижні. Окупанти навмисно створювали черги з автівок, щоб вони слугували «живим щитом» і тримали сотні людей тижнями на пунктах пропуску:

Р 22: «Ніч ми провели на заправці, на той момент вже зруйнованій. Нас всіх загнали на цю заправку. Вночі нас не випускали з машин, не дозволяли включати телефони, тому що ми були живим щитом. Вони в цю ніч з нашого місця обстрілювали українські села. Всю ніч ми бачили як вилітають ці ракети, Ми дізналися за цю ніч, які ракети бувають, знали через скільки хвилин ракета приземлиться, який буде вибух. Це насправді дуже страшно було бачити».

Таким чином, документування процесу виїзду з окупованих регіонів підкреслило труднощі та виклики, з якими зіштовхнулись переселенці, але водночас воно свідчить про важливість вільної міграції та потребу в подальшому розумінні цього феномену в контексті військової окупації:

Р 23: «Дуже було складно. Десь на початку 3 години колона рушила і біля Токмака склалося так, що автобуси поїхали, а колону з машин залишили. Російські солдати ходили з автоматами в руках, і дивилися, хто є в машині. До нас підійшло 3 солдати, один з яких тримав гранату в руках. Я сказала, що у нас діти і літні люди. Він сказав, що всі так кажуть і засунув гранату в машину, де була дитина. Це було дуже страшно. В мене син досі згадує це, бо було дуже страшно».

Р 24: «Пікнік на узбіччі. Ось так під час евакуації з окупованих територій проводять по декілька днів тисячі сімей. Просто сидячи на узбіччі. Бо в автомобілі ще жаркіше, і там ще ніч сидячи ночувати. А може й не одну, а може й п'ять. Нам пощастило – ми їхали неповних дві доби. У мирний час ця дорога займала дві години. В цей момент я думала про однойменну повість братів Стругацьких. Ось так прийшли прибульці, набруднили, зруйнували і пішли. Для чого? А просто так, бо захотілося пікніку. А покалічене людство потім віками розгрібає наслідки цього «свята». За кожний сантиметр нашої землі, за кожну сльозу окупанти повинні відповісти. Немає в жодній країні такого права, щоб змушувати людей тікати зі своїх домівок, ночувати в полі під обстрілами, почувати себе на узбіччі світу».

Одну з таких доріг «Бердянськ-Василівка» люди почали називати «Дорога смерті», бо не всі переживали переїзд. Інші називали її «Дорога життя», адже вона ставала символом свободи. Варто зазначити, що зараз ця дорога вже закрыта на виїзд, і тепер з окупованих територій до України

нею виїхати неможливо. Люди, які залишилися в окупації, стали в прямому сенсі заручниками:

Р 25: «Була в нас одна спроба виїхати з міста... Але нас не випустили, хоча ми так хотіли. Я ось бачу вже цей блокпост, ось моя воля, все ми виїжджаємо з цього пекла. Але ні, нас розвернули. І ми розвернулися, і повернулися назад».

Шляхи подолання виявлених проблем та результати

Збереження життя, здоров'я та психологічна підтримка

Ситуація тотальної невизначеності щодо подальшої діяльності університету в умовах війни та реальна небезпека з боку російських військ в умовах тимчасової окупації міста потребувала швидких, але дуже виважених рішень. Задля цього було визначено пріоритетні цілі діяльності Бердянського державного педагогічного університету під час окупації.

Повномасштабна війна з російською федерацією та тимчасова окупація міста Бердянськ поставили надзвичайно серйозні та комплексні проблеми, змусили шукати самостійно нові алгоритми дій у невизначеній ситуації, до якої неможливо було підготуватися завчасно.

У квітні 2022 року було проведено моніторинг сприйняття власної безпеки серед академічного персоналу та здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету.

Серед опитаних здобувачів вищої освіти думки розподілилися наступним чином:

- почуваюся у повній небезпеці – 30,8 % респондентів;
- почуваюся скоріше у повній небезпеці – 28,9 % респондентів;
- почуваюся скоріше у повній безпеці – 30,8 % респондентів;
- почуваюся у повній безпеці – 9,5 % респондентів.

Серед опитаного академічного персоналу думки розподілилися наступним чином:

- почуваюся у повній небезпеці – 40,9 % респондентів;
- почуваюся скоріше у повній небезпеці – 15,5 % респондентів;
- почуваюся скоріше у повній безпеці – 32,7 % респондентів;
- почуваюся у повній безпеці – 10,9 % респондентів.

Тож, для соціальної, психологічної та емоційної підтримки тих здобувачів вищої освіти, які проживали в гуртожитку, було зроблено низку важливих кроків щодо забезпечення їх:

- продуктами харчування;
- засобами гігієни;
- електроприладами для приготування їжі в умовах відсутності газопостачання;
- першою психологічною допомогою з боку навчальної психолого-консультативної лабораторії Бердянського державного педагогічного університету;
- інформуванням та підтримкою з боку кураторів академічних груп, спілкуванням з викладачами.

Задля збереження життя та здоров'я людей постійно проводилася просвітницька робота серед університетської спільноти. В умовах окупації міста єдиною доступною та безпечною формою просвітницької роботи було розповсюдження інформації про:

- безпечну поведінку в умовах окупації російським агресором (виходити з дому лише у разі гострої потреби, не товаришувати та не вступати в контакт із окупантами, уникати зорового контакту, у разі потреби говорити спокійно, чітко та не сперечатися тощо);
- першу невідкладну домедичну допомогу;
- інформаційну гігієну в умовах війни та окупації;
- самодопомогу в стресовій ситуації (дихальні вправи, режим дня, повноцінний сон та харчування, техніки розвитку психологічної стійкості тощо);
- поведінку та порядок дій у разі бойових дій та техногенно-екологічної катастрофи, що може бути викликана застосуванням хімічної та ядерної зброї.

Забезпечення діяльності університету та освітнього процесу

В умовах окупації діяльність університету була фактично заблокована. Працівники університету не мали змоги знаходитися у навчальних та адміністративних приміщеннях університету. Також було заблоковано рахунки університету, що унеможливило виплату заробітної плати, стипендій, проведення інших платежів. Разом із тим, необхідним було забезпечити продовження освітнього процесу для завершення

навчального року. Особливо гостро це питання стояло для випускних курсів навчання. Було проведено опитування здобувачів вищої освіти щодо бажання та спроможності навчатися в умовах воєнного стану та окупації українських територій. Майже всі здобувачів вищої освіти (85 %) зазначали, що хочуть продовжувати навчання вже зараз, незважаючи на низку проблем та перепон.

За результатами моніторингу наявних ресурсів функціонування університету в умовах окупації та враховуючи потенційні ризики відновлення освітнього процесу в умовах окупації, зокрема збереженні реальної загрози для життя та здоров'я університетської спільноти, неможливість забезпечити безпечні умови для викладання та навчання, обмеженість доступу здобувачів вищої освіти і академічного персоналу до навчальних матеріалів та засобів навчання, відсутність стабільної роботи інтернету і наявності значних перешкод в організації роботи зі здобувачами вищої освіти, було прийнято рішення про продовження вимушених канікул для них з 03 квітня до 02 травня 2022 року. Академічний персонал університету в цей період мали щорічну оплачувану відпустку.

Водночас, здобувачів вищої освіти інформували щодо можливої альтернативи – прослухати окремі навчальні дисципліни в інших закладах вищої освіти в рамках внутрішньої та зовнішньої академічної мобільності або у системі неформальної/інформальної освіти з подальшим визнанням результатів навчання. Активну підтримку надавали українські університети, які відновили освітній процес у травні або квітні 2022 року та знаходились на підконтрольній Україні території, а також закордонні університети. Наприклад, партнер Бердянського державного педагогічного університету, італійський університет Кассіно та Південного Лаціо, пропонував можливість нашим здобувачам вищої освіти безоплатно опановувати онлайн-курси, дотичні до навчальних дисциплін, які вони мали вивчати в цьому семестрі.

Інформування про можливості академічної мобільності та неформальної освіти здійснювали деканати факультетів, гаранті освітніх програм, куратори академічних груп та викладачі через доступні канали комунікації зі здобувачами вищої освіти. Реалізувати таку просвітницьку роботу централізовано через сайт університету не було технічної можливості.

Бердянський державний педагогічний університет на правах автономії, визначених Законом України «Про вищу освіту» (Верховна Рада України, 2014 рік), та керуючись рекомендаціями Міністерства освіти і науки України, зробив важливі кроки для збереження життя та здоров'я університетської спільноти та самобутності самого університету. За

погодженням з Міністерством освіти і науки України було прийнято рішення про тимчасове переміщення університету на підконтрольну Україні територію до міста Запоріжжя на базі Запорізького національного університету (наказ МОН від 20 квітня 2022 року № 357). Тобто Бердянського державного педагогічного університету 53 дні працював в умовах окупації російськими військами. Тимчасове переміщення Бердянського державного педагогічного університету дозволило відновити освітній процес в умовах воєнного стану з 02 травня 2022 року.

Крім того, було розроблено та затверджено нову перехідну стратегію Бердянського державного педагогічного університету, яка спрямована на забезпечення діяльності та розвитку університету під час війни та у часи післявоєнного відновлення.

Доступ до програмного забезпечення для синхронного та асинхронного навчання

Через окупацію міста Бердянськ та неможливість співробітників Бердянського державного педагогічного університету знаходитися у корпусах університету основні сервери було вимкнено. Разом із тим, було проведено принципово важливу роботу – перенесення сайту на хмару. Університет отримав пропозицію допомоги від компанії ЕРАМ, яка спеціалізується на хмарних технологіях. Фахівці компанії запропонували безкоштовно перенести потужності, що розміщені на платформі MOODLE на хмару. Це дозволило 02 травня 2022 року розпочати повноцінний освітній процес (Suchikova, 2023b).

Однак, як у Бердянську, так і в інших регіонах України, залишилася проблема нестабільного інтернет зв'язку, необхідного для проведення онлайн-занять. Крім того, в Бердянську, де залишалась більшість академічного персоналу та здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету мали проблеми з мобільним зв'язком, який був основним провайдером інтернет-послуг в умовах окупації.

Для мінімізації цих негативних факторів на освітній процес було запроваджено формат «синхронно-асинхронного» навчання. Він передбачав як проведення онлайн-занять з використанням технологій дистанційної освіти, так і навчання без взаємодії в режимі реального часу, або з затримкою в часі.

Інтенсифікація наукової та дослідницької роботи

Наука є однією з найбільш вразливих інституцій під час воєнного стану, адже вона потребує значних часових, людських, фінансових та матеріальних ресурсів, творчого натхнення, розумової концентрації та повного заглиблення. Перебування у постійному стресі часто унеможливає здійснення наукової діяльності (McNutt, 2022; Moroz, 2022). Розуміючи це, уряди багатьох країн, наукові установи та організації висловили свою підтримку вченим України та надали безкоштовно інструменти та бази даних для вільного користування своїми продуктами. Завдяки цьому Бердянський державний педагогічний університет, як і інші університети України, зміг отримати доступ до відкритих електронних колекцій книг та журналів, зокрема, таких великих видавничих компаній як Elsevier, Springer Nature, John Wiley & Sons, Taylor & Francis, Emerald, Sage Publications, Oxford University Press, Cambridge University Press, IOP Publishing та ін. Інформування наукової спільноти щодо доступних конкурсів, можливості безкоштовних публікацій, екстрених стипендій, програм підтримки тощо здійснювали за допомогою Фейсбук-сторінки наукового відділу Бердянського державного педагогічного університету, а також на оперативних нарадах в онлайн режимі. Оцінювання кількісного та якісного підвищення ефективності науково-дослідної діяльності академічного персоналу в умовах воєнного часу вимагало значно більшого часу, і без сумніву, заслуговувало окремої уваги. Однак можемо констатувати, що повернення рівня та інтенсивності наукових досліджень до рівня, близького довоєнному часу, відбулося через 2,5 місяці від початку війни (Suchikova, 2023c; Peregudova, 2023). За цей час науковці університету змогли частково адаптуватися до реалій війни та розпочати активну наукову діяльність (Suchikova, 2023d). Звісно, війна для університетської науки буде мати критичні наслідки, а ефективність науково-дослідної діяльності від'ємну динаміку.

Університет без стін

Переміщення університету дозволило більш ефективно в ситуації війни продовжувати виконувати свою основну місію – освітню, а також забезпечити підтримку університетської спільноти на різних рівнях. Адже продовження освітнього процесу є власним фронтом університетської спільноти задля відбудови нашої країни.

В контексті цієї надзвичайної ситуації, університетська спільнота довела свою стійкість та адаптивність, перейшовши до концепції «Університету без стін» (Lopatina, 2023; Suchikova, 2023b). Спираючись на

цей підхід, академічний процес продовжувався незважаючи на відсутність фізичних приміщень та доступу до раніше використовуваного обладнання та документації.

Університет зараз функціонує у цифровому середовищі, де навчання здійснюється дистанційно. Це підкреслює значущість та потенціал технологій у сучасній освіті, особливо у складних та непередбачуваних обставинах. Хоча це створює додаткові виклики, такі як обмеження у доступі до певних ресурсів або технологій, і може вплинути на якість освітнього процесу, він також надає можливості для інновацій та адаптації до нової реальності. Академічний персонал і здобувачі вищої освіти розпорошені по всьому світу. Значна частка їх ще досі знаходиться у Бердянську. Завдяки запровадженню формату «Університету без стін», вони можуть продовжувати навчання та роботу в нашому університеті.

Однак для них досі гостро стоїть питання безпеки. Тому на сайті університету сьогодні ви не знайдете ані профілів викладачів, ані списків здобувачів вищої освіти, ані прізвищ викладачів в розкладі занять. Такі вимушені дії значно обмежили відкритість університету, однак були необхідним кроком для забезпечення безпеки його спільноти в умовах окупації. Докладаються великі зусилля, щоб забезпечити анонімність та захист особистих даних всіх учасників освітнього процесу. Суворі протоколи конфіденційності застосовуються для захисту ідентичності здобувачів вищої освіти та академічного персоналу, зокрема, при веденні розкладу занять, екзаменаційних робіт, публікації наукових статей. Такі заходи, хоча й обмежують відкритість університету, але вони є життєво важливими у контексті поточної ситуації. Їх метою є забезпечення того, щоб академічна спільнота могла продовжувати свою роботу, не ризикуючи своєю безпекою.

Ці вимушені обмеження, хоча й викликали певні незручності, але були частиною більшої стратегії університету щодо адаптації до викликів, пов'язаних із окупацією. Вони свідчать про непохитне зобов'язання університету зберігати та захищати свою академічну спільноту в нових реаліях.

Перед нами стояли нові цілі та завдання:

- утримання контингенту здобувачів вищої освіти і педагогічних кадрів;
- адаптація існуючих і створення нових засобів забезпечення якості освіти;
- визначення альтернативних варіантів розвитку університету через різні сценарії війни в Україні;

- проведення SWOT-аналізу в нових умовах, кореляційної матриці проблем та визначення найбільш прийняттого сценарію розвитку Бердянського державного педагогічного університету;
- коригування структурних елементів стратегії Бердянського державного педагогічного університету відповідно до нових умов на основі наявних ресурсів і визначення КРІ, а також трансформація завдань щодо реалізації стратегічних пріоритетів розвитку на всіх рівнях: університет – факультет – кафедра – професорсько-викладацький склад;
- пошук мінімально необхідного матеріально-технічного оснащення для забезпечення діяльності університету;
- уточнення місії, бачення, пріоритетів розвитку та операційних цілей;
- перегляд та оновлення освітніх програм відповідно до нових реалій;
- залучення додаткових ресурсів від партнерів для відновлення науково-інноваційної інфраструктури (гранти, кредити, проекти міжнародної технічної допомоги).

Третя місія університету

Сьогодні наша діяльність зосереджена на виконанні своєї «третьої місії» - соціального служіння та підтримки громади. Передусім, університет, у співпраці з регіональною та місцевою владою та соціальними інституціями, зосередився на об'єднанні громади, що опинилася під тимчасовою окупацією. Це було особливо важливо для збереження відчуття спільноти та підтримки психологічного благополуччя всіх учасників.

Здобувачі вищої освіти та академічний персонал університету стали активними волонтерами. Було започатковано та проведено ряд заходів, спрямованих на підтримку місцевої та регіональної громади, включаючи публічні онлайн лекції, організацію дозвілля для дітей, безкоштовну психологічну допомогу, благодійні конференції.

Таким чином, університет продемонстрував свою здатність не тільки адаптуватися до нових обставин, але й активно допомагати тим, хто потребує цієї допомоги найбільше, залишаючись вірним своїм цінностям та місії, незалежно від обставин.

Війна ніколи не обирає своїх жертв. Вона зачіпає кожного, хто опиняється на її шляху, перетворюючи рутинне життя на щоденну боротьбу за виживання. І університети не є винятком. У контексті агресивних дій та окупації, які відбулися на території України, академічна спільнота зазнала надзвичайних труднощів.

Окупація створила атмосферу страху та невпевненості серед учасників освітнього процесу. Здобувачі вищої освіти та академічний персонал, які не змогли виїхати з окупованого міста, можуть бути піддані різним формам пресингу, від залякування та погроз до фізичних тортур.

У цьому дослідженні ми не лише висвітлили виклики, які постали перед закладом вищої освіти в умовах окупації, але й звернули увагу на серйозні порушення прав людини, які виникали у таких обставинах. Цей досвід надав важливого контексту для розуміння того, як конфлікт впливає на академічну спільноту, і які механізми резистенції можуть бути запроваджені.

Те, що ми спостерігаємо в Україні, на жаль, не є унікальним для цієї країни чи для цієї війни. В усьому світі, у військових зонах та регіонах з високим рівнем насильства, університети та їхні спільноти регулярно стикаються з такими викликами. Порушення прав людини, включаючи знущання та тортури, є надзвичайно поширеними в таких обставинах.

Поточне дослідження пробуджує нові питання та виокремлює проблеми, які потребують подальшого наукового дослідження та глобального визнання. Важливо зосередитися на розробці більш ефективних стратегій захисту прав здобувачів вищої освіти та академічного персоналу закладів вищої освіти у таких умовах, а також на визначенні ролі міжнародної спільноти в реагуванні на ці виклики.

У світлі наших результатів ми закликаємо академічну спільноту, організації громадянського суспільства, міжнародні організації та уряди більш активно втручатися, спрямовуючи свої зусилля на захист прав академічної спільноти в умовах війни та окупації. Це питання потребує негайного втручання та подальшого наукового дослідження, адже невжиття заходів може мати катастрофічні наслідки для академічних спільнот та для самої науки в цілому.

Висновки

У цій статті ми досліджували вплив війни та окупації на діяльність Бердянського державного педагогічного університету. Через залучення персональних історій та свідчень здобувачів вищої освіти та академічного персоналу, ми наголосили на значних порушеннях прав людини та академічної свободи. Ми також навели конкретні приклади насильницьких дій окупаційної влади по відношенню до наших співробітників і здобувачів вищої освіти.

Разом із тим, ми продемонстрували, що у воєнний час політика університету має бути адаптована до актуальних проблем і безпекової

ситуації. Це вимагає швидких, гнучких та водночас виважених рішень з боку менеджменту університету, оскільки від цього залежить збереження життя всіх учасників освітнього процесу, а також ідентичності та самобутності самого університету.

Університет в умовах окупації зорієнтований на соціальну місію – підтримку університетської спільноти на всіх рівнях, проте не може реалізовувати основну місію – освітню, а також повною мірою здійснювати наукову діяльність.

У цій роботі ми аналізували умови та можливості:

- збереження життя і здоров'я університетської спільноти в умовах окупації міста Бердянська;
- відновлення освітнього процесу;
- організацію навчання з використанням технологій дистанційного навчання;
- інтенсифікацію науково-дослідної діяльності академічного персоналу університету.

Короткими висновками цього дослідження є такі:

- в умовах окупації університет не може впроваджувати свою діяльність;
- відсутність інтернету і зв'язку – основний фактор, що супроводжує окуповані міста та стримує відновлення освітнього процесу;
- в умовах окупації неможливо відновити роботу сайту університету, що є критичним для всіх ланок університетської діяльності;
- наукова робота, як вищий тип творчої діяльності, потребує особливого психологічного стану (висока продуктивність, мотивація) та є однією з найбільш вразливих інституцій під час воєнного стану;
- найбільш важливим аспектом, на якому треба концентруватися – є питання забезпечення безпеки учасників освітнього процесу.

Виділені проблеми дослідження дозволили розробити та запровадити механізми і дієві кроки «перезапуску» діяльності університету. Тож було зроблено:

- університет тимчасово (до визволення міста з окупації) переміщено у місто Запоріжжя;
- на хмару було перенесено MOODLE – основну електронну навчальну платформу університету, а також сайт;

- для подолання впливу нестабільності мобільного та інтернет-зв'язку було запроваджено технології синхронного та асинхронного навчання;

- для моніторингу безпекової ситуації та збереження здоров'я і життя університетської спільноти постійно проводили опитування та забезпечували матеріальні, фінансові, психологічні потреби здобувачів вищої освіти;

- для інтенсифікації наукової роботи академічного персоналу постійно інформували щодо програм підтримки та нових можливостей;

- Бердянський державний педагогічний університет сьогодні – це «Університет без стін»: ми не маємо навчальних приміщень і працюємо виключно в віртуальному форматі.

Ці кроки дозволили налагодити ефективне функціонування університету, зберегти контингент здобувачів вищої освіти та академічного персоналу, а також напрацювати механізми роботи в критичних екстрених ситуаціях.

Ми можемо зробити важливий висновок, що університет – це не будівлі. Університет – це люди, це родина, яка дає неймовірну синергію під час криз. Рефлексія є власним досвідом співробітників Бердянського державного педагогічного університету. На жаль, такий досвід мають багато закладів вищої освіти України, є аналоги і у світі.

Події, що відбуваються наразі в Україні не повинні повторитися ніколи. Разом із тим, людство повинно розуміти ймовірність виникнення форс-мажорних ситуацій, і мати наготові напрацьовані механізми мінімізації впливу війни на вищу освіту. В кінцевому підсумку, університети є основою для науки, освіти та розвитку суспільства, і вони повинні бути захищені від усіх форм військових конфліктів та насильства. Ми сподіваємося, що наша робота стане поштовхом для подальшого дослідження та заходів з боку міжнародної спільноти.

Наші висновки акцентують негайну необхідність дій і додаткових досліджень, спрямованих на створення ефективних заходів захисту прав учасників освітнього процесу під час війни та окупації, заходів з недопущення фізичних знущань і тортур. Ми закликаємо академічну спільноту, організації громадянського суспільства, міжнародні організації та уряди активізувати свої зусилля у захисті прав учасників освітнього процесу, які опинилися в окупації. Наш дослідницький аналіз висвітлює потенційно катастрофічні наслідки для академічних спільнот і науки в цілому, якщо не будуть вжиті відповідні кроки протидії. Ми сподіваємося, що це дослідження є важливим внеском в міжнародний дискурс з питань освіти, прав людини, гуманітарного права, політики безпеки та

міжнародних відносин, та має потенціал для подальшого теоретичного та практичного використання.

Література

1. Astrov, V., Ghodsi, M., Grievesson, R., Holzner, M., Kochnev, A., Landesmann, M., ... & Bykova, A. (2022). Russia's invasion of Ukraine: assessment of the humanitarian, economic, and financial impact in the short and medium term. *International Economics and Economic Policy*, 19(2), 331-381. <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00546-5>
2. Bin-Nashwan, S. A., Hassan, M. K., & Muneeza, A. (2022). Russia-Ukraine conflict: 2030 Agenda for SDGs hangs in the balance. *International Journal of Ethics and Systems*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IJOES-06-2022-0136>
3. «Beaten, simulated execution». Human rights defenders report on the persecution of teenagers in occupied Berdyansk. Radio Freedom, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-berdyansk-pidlitky-zahroza/32432934.html> (accessed 25 July 2023) [In Ukrainian].
4. Bukrieva, I., & Afanasieva, L. (2023). The Russian Occupation of Melitopol, Ukraine. *Journal of Developing Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/0169796X231168151>
5. Bukrieva, I., & Afanasieva, L. (2022). The Markers of Territorial Identity in Melitopol, Ukraine. *Journal of Developing Societies*, 38(2), 144-165. <https://doi.org/10.1177/0169796X221098447>
6. Chan, P. (2022). Patterns of Silence: French Witnesses of Nazi Crimes in Occupied Ukraine. *Journal of Contemporary History*, 57(3), 597-620. <https://doi.org/10.1177/00220094221087857>
7. Chen, Y., Jiang, J., Wang, L., & Wang, R. (2023). Impact assessment of energy sanctions in geo-conflict: Russian-Ukrainian war. *Energy Reports*, 9, 3082-3095. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2023.01.124>
8. Chudzicka-Czupala, A., Hapon, N., Chiang, S.-K., Żywiołek-Szeja, M., Karamushka, L., Lee, C. T., Grabowski, D., Paliga, M., Rosenblat, J. D., Ho, R., McIntyre, R. S., & Chen, Y.-L. (2023). Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. *Scientific Reports*, 13(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28729-3>
9. Chumachenko, D., & Chumachenko, T. (2022). Ukraine war: the humanitarian crisis in Kharkiv. *BMJ*, 376. <https://doi.org/10.1136/bmj.o796>
10. Dobiesz, V. A., Schwid, M., Dias, R. D., Aiwonodagbon, B., Tayeb, B., Fricke, A., ... & Erickson, T. B. (2022). Maintaining Health Professional Education During War: A Scoping Review. *Medical Education*. <https://doi.org/10.1111/medu.14808>
11. Dzhus, M., & Golovach, I. (2022). Impact of Ukrainian-Russian war on healthcare and humanitarian crisis. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 1-9. <https://doi.org/10.1017/dmp.2022.265>
12. Fel, S, Jurek K, Lenart-Kłóś K. Relationship between Socio-Demographic Factors and Posttraumatic Stress Disorder: A Cross Sectional Study among Civilian Participants' Hostilities in Ukraine. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022; 19(5):2720. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052720>
13. Getmanova, D., & Matviyenko, S. (2022). Producing the Subject of Deportation. Filtration Processes during the Russia-Ukraine War. *Sociologica*, 16(2), 239-252. <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/15387>
14. Gostin, L. O., & Rubenstein, L. S. (2022). Attacks on health care in the war in Ukraine: International law and the need for accountability. *JAMA*, 327(16), 1541-1542. <https://doi.org/10.1001/jama.2022.6045>

15. Grossi, G., & Vakulenko, V. (2022). New development: Accounting for human-made disasters-comparative analysis of the support to Ukraine in times of war. *Public Money & Management*, 42(6), 467-471. <https://doi.org/10.1080/09540962.2022.2061694>
16. Haque, U., Naeem, A., Wang, S., Espinoza, J., Holovanova, I., Gutor, T., ... & Nguyen, U. S. D. (2022). The human toll and humanitarian crisis of the Russia-Ukraine war: the first 162 days. *BMJ global health*, 7(9), e009550. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjgh-2022-009550>
17. Klochko, O. V., Fedorets, V. M., Uchitel, A. D., & Hnatyuk, V. V. (2020, November). Methodological aspects of using augmented reality for improvement of the health preserving competence of a Physical Education teacher. *CEUR Workshop Proceedings*. <https://doi.org/10.31812/123456789/4405>
18. Kozmenko, S., Danko, Y., & Kozlovskiy, S. (2023). Academic management in war conditions: Chronicles of aggression and resistance experience of Ukrainian universities. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 1-3. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.01](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.01)
19. Lai, B., & Thyne, C. (2007). The effect of civil war on education, 1980-97. *Journal of peace research*, 44(3), 277-292.
20. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
21. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I. and Suchikova Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 4-14. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.02
22. Malyarenko, T., & Kormych, B. (2023a). New Wild Fields: How the Russian War Leads to the Demodernization of Ukraine's Occupied Territories. *Nationalities Papers*, 1-19. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.33>
23. Malyarenko T. & Kormych B. (2023b) Russian policy towards the economy of occupied Ukrainian territories: crawling de-modernization, *Eurasian Geography and Economics*, 64:2, 220-237, DOI: <https://doi.org/10.1080/15387216.2023.2167097>
24. McNutt, M., & Hildebrand, J. (2022). Scientists in the line of fire. *Science*, 375(6585), 1071-1071. <https://doi.org/10.1126/science.abp8817>
25. Moroz, Y. (2022). Here in Ukraine, science continues under air raids. *Nature*, 605(7911), 590-590. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01431-6>
26. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki> (accessed 15 March 2022) [In Ukrainian].
27. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-ya-ne-dopushu-osvitnogo-maroderstva> (accessed 04 May 2022) [In Ukrainian].
28. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni> (accessed 25 February 2022) [In Ukrainian].
29. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/osvitnij-proces-mi-mayemo-zapustiti-prinajmni-hocha-b-u-tih-regionah-de-na-sogodni-ce-mozhlivo-i-bezpekova-situaciya-dozvolyye-sergij-shkarlet> (accessed 08 March 2022) [In Ukrainian].
30. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-povidomiv-yak-zdijsnyuyetsya-osvitnij-proces-u-zakladah-ptofpo-ta-zvo> (accessed 22 March 2022) [In Ukrainian].

31. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-yak-vidbuvayetsya-ponovlennya-osvithogo-procesu-v-regionah-de-ce-mozhливо-ta-dozvolyaye-bezpekova-situaciya> (accessed 30 March 2022) [In Ukrainian].
32. Official Information Source: Mon.gov.ua, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshist-zakladiv-profesijnoyi-fahovoyi-ta-vishoyi-osviti-zdiysnyuyut-navchannya-u-regionah-de-ce-mozhливо-ta-dozvolyaye-bezpekova-situaciya> (accessed 14 April 2022) [In Ukrainian].
33. Peregudova, V. (2023). People learn fastest on the barricades: Science at war. *Management in Education*. <https://doi.org/10.1177/08920206231188018>
34. Petrić, H. N., Gajnd, N., & Van Noorden, R. (2022). Nature's take: How the war in Ukraine is impacting science. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-03155-z>
35. Polishchuk, Y., Moskvina, V., Degtryarova, I., Galat, M., & Makaruk L. (2022). Assessing the needs of Ukrainian scholars in danger circumstances (Report). Kyiv: The Young Scientists Council at the Ministry of Education and Science in Ukraine. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6413145>
36. Polishchuk, Y., Lyman, I., & Chugaievska, S. (2023). The «Ukrainian Science Diaspora» initiative in the wartime. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 153–161. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.18](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.18)
37. Shevlin, M., Hyland, P., & Karatzias, T. (2022). The psychological consequences of the Ukraine war: What we know, and what we have to learn. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 146(2). <https://doi.org/10.1111/acps.13466>
38. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., Bogdanov, I. (2023a). Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy. [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 7(2), 314–324. <https://doi.org/10.22495/cgobrv7i2sip10>
39. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023b). Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality. *Nature*, 614. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
40. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Shevchenko, L., & Popov, A. I. (2023c). Science in times of crisis. How does the war affect the performance of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408–424. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.35](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.35)
41. Suchikova, Y. (2023d). A year of war. *Science*, 379(6634). <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh292>
42. Surzykiewicz, J., Skalski, S. B., Niesiobędzka, M., Gladysz, O., & Konaszewski, K. (2022). Brief screening measures of mental health for war-related dysfunctional anxiety and negative persistent thinking. *Personality and Individual Differences*, 195, 111697. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111697>
43. «This is death, guys. Glory to Ukraine!» What is known about the killing of 16-year-old partisans in occupied Berdyansk. *New Voice. Ukraine*, available at: <https://nv.ua/ukraine/events/tela-ubityh-tigrana-ogannisyana-i-nikity-hanganova-v-berdyanske-tak-i-ne-otdali-ih-roditelyam-50335328.html> (accessed 25 July 2023) [In Ukrainian].
44. «This is death, guys, goodbye! Glory to Ukraine!», - the last words of Berdyansk teenager Tigran Oganessian before being killed by Russian occupiers. VIDEO Source: <https://censor.net/ru/n3426948> (accessed 25 July 2023) [In Ukrainian].
45. Vlasenko, K., Chumak, O., Achkan, V., Lovianova, I., & Kondratyeva, O. (2020). Personal e-learning environment of a mathematics teacher. *Universal Journal of Educational Research*, 8(8), 3527–3535. <https://doi.org/10.13189/ujer.2020.080828>

Академічна свобода під тінню окупації

Анастасія Попова, Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна,

Сергій Ковачов, Пилип Попов

Академічна свобода є однією з найцінніших підтримуючих структур сучасної вищої освіти та складової академічної культури, фундаментальним правом університетів та їхніх членів, яке дозволяє проводити наукові дослідження, організовувати навчання та публічні дискусії без обмежень або втручання ззовні. Академічна свобода є не від'ємною частиною демократії і гарантом інтелектуальної автономії, що забезпечує відкритість до іноваційного розвитку, стимулює критичне мислення та створює можливості для еволюції суспільства.

Однак, академічна свобода не завжди гарантована, особливо в регіонах, які знаходяться під впливом політичних конфліктів та війн. В контексті сучасних геополітичних реалій, особливо враховуючи агресію Російської Федерації проти України, ця базова цінність зазнає серйозних випробувань. Окупація частини території України не тільки змінила політичний і економічний ландшафт країни, але й радикально вплинула на академічне середовище, поставивши під загрозу основи академічного життя країни. Призупинення освітнього процесу, релокація закладів освіти, захоплення приміщень закладів освіти російськими окупантами, знищення наукової літератури, руйнування або закриття доступу до лабораторій та дослідницьких баз даних, втрата академічного потенціалу та контингенту здобувачів, неможливість продовжувати дослідження, переслідування освітян з українською позицією – все це стало жорсткою реальністю для української академічної спільноти. Особливо чуттєво це відчули університети, які до моменту початку повномасштабного вторгнення, були розташовані на територіях, що були окуповані через збройну агресію Російської Федерації.

З іншого боку, окупація і війна привернули увагу до необхідності перегляду механізмів захисту академічної свободи на міжнародному рівні та надання цьому праву нового життя – більш системного та осмисленого. Академічна свобода, яка раніше сприймалася більше як теоретичний принцип та збірка формальних процедур і правил, сьогодні набуває нових змістів та розумінь не тільки для української, але і для світової академічної спільноти. Оскільки виживання та існування академічних інституцій в умовах конфлікту стають безпосередньо залежними від ступеня захисту та підтримки на міжнародній арені, академічна свобода перетворюється на критичний фактор, що вимагає якнайбільшої уваги та дії. Окупація та

війна в Україні резонансно підкреслили кризу академічної свободи, актуалізувавши проблему на всесвітньому рівні і спонукали до реаналізу механізмів її захисту і підтримки на міжнародній арені. Раніше перейнята, в основному, як теоретичний принцип, академічна свобода нині переосмислюється у світлі нових викликів і трансформується в суттєвий компонент для української та світової академічної діаспори. Оскільки життєздатність та функціонування академічних структур у конфліктних умовах прямо корелюють із рівнем міжнародної захисту і підтримки

У контексті ситуації, коли українські дослідники фізично втратили можливість продовжувати свої дослідження, а здобувачі не можуть продовжувати навчання у звичних умовах, постає нагальна потреба розробки та впровадження нових і ефективних методів забезпечення академічної свободи. Тут європейський досвід та цінності можуть виступити ключовим елементом, підставою для формування нової культури та «другого подиху» демократії, яку не потрібно контролювати, а яка глибоко укорінена у свідомості через освіту та соціальну відповідальність суспільства.

Однак, щоб адекватно реагувати на сучасні виклики та розробляти стратегії відновлення, важливо глибоко зрозуміти основи академічної свободи та особливості функціонування університетів у умовах зовнішньої політичної агресії. Тільки маючи повне розуміння цих аспектів, академічна спільнота зможе ефективно протистояти негативним впливам та будувати майбутнє на основі демократичних цінностей та академічної інтеграції.

Теоретичний концепт розуміння академічної свободи у сучасному суспільстві

Ідея академічних свобод є елементом автономії закладів освіти і визнається як ключовий елемент академічної культури у демократичних державах. Основоположні принципи цих свобод і автономії університетів відображені у ряді міжнародних документів, зокрема у Великій Хартії Європейських Університетів (1988), Рекомендаціях ЮНЕСКО та МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів» (1997), Лімській декларації «Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів» (1988) та інших документах.

Згідно з Великою хартією європейських університетів (1998), університети визнаються як заклади, які мають право на академічну та організаційну автономію, а їхнє основне завдання – забезпечити наукову діяльність та освіту на належному рівні, незалежно від втручань

політичної й економічної влади та будь-яких втручань ззовні (*Magna Charta Universitatum*, 1998).

Європейська хартія акцентує увагу на тому, що академічна свобода та автономія університетів є фундаментальними принципами, що лежать в основі розвитку інноваційної, динамічної та демократичної суспільної системи. Хартія підкреслює значущість свободи вираження думок, свободи вивчення та викладання для науковців та здобувачів, підтримуючи ідею, що саме ці свободи є запорукою інтелектуального та соціального прогресу. Документ також акцентує важливість гарантування незалежності учених від політичних, економічних або релігійних впливів, вважаючи їхню автономію критично важливою для наукового розвитку, критичного мислення та високоякісної освіти. Хартія також підкреслює, що університети повинні бути місцем, де стимулюється вільний обмін ідеями, де діалог є відкритим, а академічна спільнота може безперешкодно співпрацювати на міжнародному рівні, вимагаючи від урядів та інших стейкхолдерів захисту цих принципів навіть у контексті політичних та соціальних викликів (*Європейська соціальна хартія*, 1998).

У Лімській міжнародній декларації «Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів» (1988) визначаються теж поняття академічної свободи і автономії: (*Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів*, 1988):

- академічна свобода – це право членів академічної громади, індивідуально чи колективно, займатися дослідницькою діяльністю, створенням, документуванням, вивченням, навчанням, викладанням та поширенням своїх знань;
- автономія – це незалежність закладу вищої освіти від держави та інших суспільних інститутів у прийнятті рішень з питань внутрішнього управління, фінансування, адміністрування, а також у формулюванні своєї стратегії в освіті, науково-дослідницькій роботі, викладанні та інших сферах діяльності.

Декларація акцентує увагу на тому, що академічна свобода виступає як основна передумова для здійснення освітніх, дослідницьких, адміністративних та інших задач, які покладені на заклади вищої освіти. Всім учасникам академічного середовища має бути забезпечена можливість здійснювати свої функції без дискримінації чи страху перед можливим переслідуванням зі сторони державних структур або інших організацій. Додатково, держава повинна забезпечити всім учасникам академічної спільноти громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, які визначені в Угодах ООН щодо прав людини. Будь-який учасник академічної спільноти повинен користуватися свободою

міркувань, релігійних переконань, висловлювання, зібрань, асоціювання, а також мати захист особистості та право на вільне переміщення.

У рекомендаціях ЮНЕСКО і МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих учбових закладів» (1997), зазначено, що викладацькі кадри закладів вищої освіти мають право на академічну свободу, тобто не обмежуване жодною встановленою доктриною право на свободу викладання і обговорення, свободу проведення досліджень, поширення і публікації їх результатів, вільне вираження своїх думок відносно установи або системи, в яких вони працюють, свободу від інституційної цензури і свободу участі в професійних або представницьких академічних органах (*Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*, 1997).

У документі акцентується увага на тому, що право на освіту, викладання і дослідницьку діяльність може бути реалізоване в повному обсязі лише в умовах академічної свободи і автономії установ вищої освіти. В п. 11 Рекомендацій звертається увага на те, що викладацькі кадри закладів вищої освіти повинні мати не обмежений цензурою доступ до міжнародних комп'ютерних мереж, супутникових програм і баз даних, необхідних для їх викладацької, наукової або дослідницької діяльності. Рекомендація підкреслює, що для забезпечення якісної вищої освіти і наукових досліджень необхідно гарантувати та захищати академічну свободу та професійну автономію викладачів. Вона також акцентує важливість ролі викладачів у розвитку суспільства і підкреслює необхідність забезпечення відповідного статусу, умов праці та прав викладацьких кадрів для досягнення цих цілей, а також наголошує на необхідності захисту викладачів відповідними трудовими умовами, забезпечуючи їм стабільність, безпеку та можливість професійного розвитку.

Міжнародне науково співтовариство теж активно досліджує тему академічної свободи. Аналіз наукових джерел, показав, що академічну свободу розуміють як фундаментальну цінність у закладах вищої освіти, що дозволяє шукати знання без втручання чи санкцій з боку уряду (Reger, 1966); концепцію, яка охоплює свободу дослідження, викладання та самовираження в академічній спільноті (Beaud, 2020) свободу викладача чи дослідника у вищій освіті досліджувати та обговорювати питання у своїй академічній галузі, а також викладати та публікувати без цензури чи страху покарання; професійне право, яке поширюється на представників професії та підлягає певним обмеженням (*FAQs on Academic Freedom*, 2022).

Академічне співтовариство сходиться на думці, що академічна свобода має вирішальне значення для незалежності та самостійності

викладачів та дослідників у виконанні їхніх інтелектуальних обов'язків (Hutchens at al., 2023), оскільки передбачає прагнення до істини, незалежне виробництво знань і демократичних вільних дебатів, що сприяють розвитку суспільства та поглибленню людського розуміння у різних аспектах життя. Це забезпечує не лише інтелектуальний простір для інновацій та творчості, але й служить гарантом академічної доброчесності та етики. Адже коли учасники освітнього процесу відчувають, що можуть вільно досліджувати, аргументувати та публікувати без страху переслідування або втручання ззовні, вони стають більш відданими своїй роботі та академічним цінностям. (Kabasakal Badamchi, 2022).

Резюмуючи положення міжнародних документів та уважно вивчивши аналіз наукових праць з питань академічної свободи, можемо констатувати, що до академічних свобод можна віднести свободу досліджень, свободу викладання, свободу отримання знань:

Свобода досліджень передбачає право дослідника право вільно обирати напрями і методологію власних наукових пошуків, включно із суперечливими або непопулярними поглядами, порушувати будь-які проблеми, здійснювати широку апробацію здобутих результатів наукових розвідок. При цьому він може вимагати від керівництва реалізації політики інтелектуального розвитку, належного і кваліфікованого управління. Академічна свобода не усуває обов'язку проводити дослідницьку діяльність на основі добросовісного пошуку істини. Академічна свобода також передбачає відкритий і нефільтрований доступ до інформації, колекції матеріалів, що представляють різні точки зору, і збереження конфіденційності користувачів у бібліотеках та різних інформаційних базах даних, які використовуються у роботі (Dreyfuss & Ryan, 2016).

Свобода викладання спрямована на те, аби гарантувати викладачу можливість бути вільним від інституційної цензури; мати власну думку, незалежну від установи або системи, в яких здійснюється професійна діяльність; право брати участь у професійних або академічних органах. Свобода викладання передбачає самостійність у виборі форм проведення лекцій, практичних чи інших типів занять, та, не зазнаючи обмежень, обирати навчальні матеріали, методи, формати викладу. Також, важливим аспектом є право залишатися вірними своїй педагогічній філософії та інтелектуальним зобов'язанням, вимагати від керівництва реалізації політики інтелектуального розвитку, належного і кваліфікованого управління (Beaud, 2020).

Свобода отримання знань спрямована на здобувачів і виявляється у їх праві здобувати знання відповідно до своїх потреб та інтелектуальних

запитів, обирати навчальний курс, форми навчання та позанавчальних занять. Вона виявляється також і у можливості вільно висловлювати власну думку без остраху несправедливого поводження з боку викладачів на основі думок і переконань здобувача, ставлячи у пріоритет цінність думки кожного та право висловлюватись, не боячись покарання (Tierney, 2020).

Однак, академічна свобода ніколи не буває необмеженою. Це виявляється як у правилах етики до досліджень (Wight, 2020), так і зовнішніх та внутрішніх втручаннях з боку держави, та самої установи (Tierney, 2020; Wight, 2022). До того ж, захист академічної свободи і погляд на неї відрізняються в різних політичних системах і країнах (Hutchens et al., 2023).

Особливо гостро академічна свобода стає під загрозою у контексті війни та окупації. Військові дії часто ведуть до обмеження основних прав та свобод громадян, і академічна громада не є винятком. Окупаційні режими, прагнучи забезпечити свою контрольованість над окупованими територіями, часто вводять суворий контроль за освітньою та науковою діяльністю. Це виявляється у цензурі, переслідуванні вчених, закритті або релокації навчальних установ та наукових центрів, призупиненні освітнього процесу та наукової діяльності, втраті матеріально-технічної та інформаційної баз.

В таких умовах, освітяни та здобувачі вищої можуть втратити можливість вільно вивчати та обговорювати певні теми, особливо ті, які вважаються «незручними» або «забороненими» для окупаційної влади. Це призводить до інтелектуальної ізоляції, переривання наукових зв'язків і співпраці між країнами, а також підриває довіру до наукової спільноти в цілому.

Контекст академічної свободи Бердянського державного педагогічного університету під впливом окупації та війни

Окупація частини України призвела до величезних негативних наслідків для академічного життя країни. Бердянський державний педагогічний університет, символ освіти, науки, інновацій, культури і духовності у Північному Приазов'ї, територіально розташований у місті Бердянськ, став одним із 29 закладів вищої освіти (усього в Україні 336 ЗВО), що станом на 01 липня 2022 року, були вимушено тимчасово переміщені на територію, підконтрольну Україні, через окупацію частини Запорізької області російськими загарбниками (*Information on temporarily*

relocated institutions of higher education belonging to the sphere of management of the Ministry of Education and Culture, 2022). Університет майже з перших днів війни став однією з основних жертв окупаційної політики. Після того як місто було окуповано на третій день від початку вторгнення (27 лютого 2022 року) відбулося блокування можливості проводити навчальну та науково-дослідницьку роботу у безпечному форматі, починаючи з 1 березня 2022 року, університет став об'єктом прямих втручань з боку окупаційної влади (Lopatina et al., 2023). Перебування в університетському корпусі та біля нього для всього адміністративного та науково-педагогічного складу становило фізичну небезпеку, та відповідно зумовило прямі порушення академічної свободи для всієї освітньої галузі та Бердянського державного педагогічного університету, зокрема, та її засадничих принципів, таких як свобода досліджень, свобода викладання, свобода отримання знань.

Прямі порушення академічної свободи в період повномасштабного вторгнення та окупації частини території України можна розділити на два чітко окреслені етапи. Перший етап почався у самий перший день війни, коли освітній процес було призупинено — 24 лютого, о 4 годині ранку країна прокинулася від вибухів, Бердянськ – не був виключенням. Та критична ситуація, що панувала, насичена невизначеністю та загрозою, створила перепони для безперервного навчального процесу та академічної діяльності. У перші дні війни всі заклади освіти призупинили освітній процес, згодом, 14 квітня університети, які знаходилися на підконтрольній частині України відновили свою роботу у різних форматах, однак, університети, які до моменту повномасштабного вторгнення фізично знаходилися на територіях, які тимчасово окупувала Російська федерація не змогли так швидко відновити освітній процес, у їх числі був і Бердянський державний педагогічний університет. До того ж, 1 березня 2022 року до кабінета ректора БДПУ увійшли озброєні військові російської федерації і під прицілом автомату його з мішком на голові було вивезено на бесіду з представниками спецслужби росії. Перед обличчям смерті ректор не поступився загальнонаціональними українськими цінностями, відповідаючи окупантам, що “Ми вже звикли до свободи і демократії. Ми знаємо солодкий смак свободи думки й вибору та нізащо не промінємо його на триколон”.

Через деякий час ректора БДПУ відпустили. Розуміючи, на яку небезпеку наражаються академічний персонал ЗВО та їх сім'ї, було розпочато процедуру тимчасового переміщення університету (Lopatina et al., 2023). Однак, відновити навчальну діяльність університет зміг лише з 2 травня, після офіційної релокації до міста Запоріжжя на базу Запорізького національного університету. Більше двох місяців здобувачі та викладачі не мали змоги навчатися та продовжувати свої дослідження

(Suchikova & Tsybuliak, 2023). В умовах тимчасового призупинення навчального процесу, університет через окупацію міста не міг гарантувати своїм здобувачами дотримання свобод і умов, за яких вони могли б досягти своїх цілей у освіті, що було прямим порушенням академічної свободи та прямим свідченням злочину окупаційного режиму Росії. Хоча, університет мужньо намагався долати ці виклики, створюючи можливості для внутрішньої академічної мобільності у межах України для здобувачів, які хотіли продовжувати навчання, все одно в перші місяці війни, навіть у тих університетах, які відновили свою роботу, про повноцінне навчання не могло бути і мови (Kurapov at al., 2023; Lavrysh at al., 2022).

Другим етапом прямого порушення академічної свободи стало захоплення корпусів університету окупаційними силами у червні 2022 року, з метою відкриття на базі Бердянського державного педагогічного університету, одного з факультетів квазі-університету за російськими стандартами та програмами. Саме в цей час як здобувачів, так і викладачів намагалися залучити до роботи у «російському квазі-університеті», і саме й цей період викладачі та здобувачі ставали жертвами прямих репресій: зникнення, незаконні затримання, психологічний та фізичний тиск – все це стало новою реальністю для тих, хто відмовлявся співпрацювати, і свідчило про порушення академічної свободи бердянської освітянської спільноти (Suchikova, 2023; In foreign walls: how displaced universities overcome problems, 2022).

Однак, все це загальні аспекти обмежень академічної свободи. Для розуміння загальної картини важливою є деталізація, яка стосується саме базових принципів академічної свободи.

Порушення принципу свободи проведення досліджень під час окупації набули глибокого та болісного характеру, особливо в місті Бердянськ. Перший аспект порушень передбачав критичні перешкоди у організації та проведенні наукової діяльності через блокування та відсутність інтернет-зв'язку з самого початку воєнного конфлікту в окупованому місті, обмежуючи доступ до наукових даних, інформації та програм, викладачі Бердянського державного педагогічного університету, які не виїхали у перші дні з окупованого міста, втратили можливість продовжувати свої наукові дослідження та були обмежені у доступі до участі у різноманітних програмах підтримки українських дослідників, які пропонувала міжнародна академічна спільнота (Suchikova at al., 2023). Навіть після відновлення інтернет зв'язку у травні, перебої, нестабільність зв'язку, а головне небезпека переслідувань, продовжували гальмувати науково-дослідницьку роботу, а багато можливостей для науково-педагогічного складу було втрачено.

Другий аспект порушень свободи проведення досліджень впливу війни та окупації на можливість проведення наукових досліджень. На основі опитування, яке було проведено серед викладачів Бердянського державного педагогічного університету у липні 2022 року, з'ясувалося, що загальна безпекова ситуація серйозно вплинула на продуктивність науковців і перешкождала їх дослідницькій роботі, навіть незалежно від місця перебування викладачів – на окупованій території, на території підконтрольній Україні, за кордоном. Втрата доступу до наукового обладнання та інших ресурсів, які були залишені в окупованому Бердянську, була ключовим фактором, що негативно вплинув на здатність проводити наукові дослідження для всіх категорій респондентів. Зокрема, після переміщення університету на підконтрольну Україні територію, спостерігалася відчутна зміна наукової активності, особливо серед науковців, що залишилися на окупованій території (Suchikova at al., 2023; Попова, Линдіна &Мацейко, 2023). Тут, крім фізичних обмежень, як-то брак обладнання чи ресурсів, психологічних факторів, таких як невпевненість у майбутньому та стурбованість з приводу подальшої кар'єри, також відіграли роль постійні спроби переслідувань викладачів, які залишились вірними українській освітній системі та своїй країні, постійні перебої зі зв'язком, створювали додаткові перешкоди перед освітянською та науковою спільнотою.

Порушення принципу свободи викладання в умовах окупації несе в собі особливу вагу та трагічність для тих викладачів, які, залишаючись на окупованих територіях, прагнуть бути частиною української системи освіти та зберігати та просувати українське освітнє та культурне середовище. Ці освітяни, опинившись у крайньо непростих умовах, де свобода слова та академічні свободи були різко обмежені, продовжують свою педагогічну діяльність, ризикуючи власною безпекою і безпекою своєї родини і, не рідко, життям.

Приховуючись від окупаційної влади, викладачі вдаються до використання різноманітних методів невидимого опору та непокори. Вони продовжують дистанційно викладати у Бердянському державному педагогічному університеті, який релоковано на підконтрольну Україні території, вірні освітнім стандартам України, не піддаючись на провокації та погрози щодо необхідності припинити співпрацю з Україною та переходити на сторону примусової русифікації та ідеологізації освіти (Lopatina at al, 2023; Suchikova at al., 2023).

Не дивлячись на небезпеку, викладачі, які залишились на окупованих територіях, намагаються забезпечити здобувачів доступом до об'єктивної інформації, наукових знань і критичного мислення, що прямо протирічить ідеологічним інтересам окупантів. Діяльність таких

викладачів, часто здійснюється таємно, що виявляє глибокий професіоналізм та патріотизм, стаючи променем свободи та віри у перемогу України, навіть перебуваючи вже більше року у тяжких умовах окупації, однак свідчить про беззаперечне порушення їх академічної свободи. Деякі з викладачів стали жертвами політичних репресій, що супроводжувалося їх зникненням або незаконним затриманням та перебуванням у полоні окупантів під психологічним та, навіть, фізичним тиском.

Відтак, порушення принципу свободи викладання на окупованих територіях є не просто вираженням авторитарного контролю, але й спробою знищити українське освітнє та культурне життя, заборонити свободу слова, відібрати право залишатися вірними своїй педагогічній філософії та інтелектуальним зобов'язанням. Проте, мужність та відданість викладачів, які втілюють принципи академічної та національної свободи, не лише підтримують духовний опір, але й слугують збереженню української освіти, культури, та, в кінцевому рахунку, національної ідентичності, що особливо важливо для людей, і здобувачів, які перебуваючи на окупованій території, чекають на деокупацію, перемогу України та повернення повноцінної демократії у їхнє життя.

Порушення принципу свободи отримання знань. Стійка сила, яка була продемонстрована здобувачами під час окупації та воєнних дій, виявилася у вражаючій жазі до здобуття освіти навіть у найскладніших умовах. Але реальні умови сьогоденної України та окупованих її територій такі, що навчальний процес був і залишається критично ускладненим через порушення принципу свободи отримання знань.

Серед численних викликів, що підкреслюють це порушення, перший полягає в тимчасовому призупиненні роботи університету, що моментально перервало освітній процес для здобувачів, відірвавши їх від стабільної навчальної діяльності та соціального середовища (Lusenko et al., 2023). Це виявлялося не тільки у забороні відвідувати навчальні корпуси, але й виключило можливість обміну знаннями та ідеями зі своїми одногрупниками та викладачами.

Для тих здобувачів, які залишилися у зоні конфлікту або на тимчасово окупованих територіях, проблема була ще більша. Оскільки специфіка контингенту здобувачів Бердянського державного педагогічного університету полягає у тому, що більшість з них з Запорізької, Донецької та Луганської областей, які з перших днів війни були або у зоні активних бойових дій, або окуповані. Навіть коли відновився навчальний процес в університеті, багато здобувачів не мали можливості взагалі доєднуватися до онлайн-пар через надзвичайно складні та небезпечні умови у зонах активних бойових дій та на

окупованих територіях. Сидячи у підвалах чи бомбосховищах, без доступу до інтернету, іноді втрачаючи житло та всі особисті речі, ці здобувачі опинялись ізольованими від навчального середовища, та позбавлені можливості продовжувати свою освіту (Попова та інші, 2023; Matviichuk at al. 2022; Lucenko at al., 2023; Lavrysh at al., 2022).

Окрім того, що мало місце призупинення навчального процесу, здобувачі також стикаються із серйозним тиском та переслідуванням з боку окупаційної влади. Вони не мають можливості відкрито продовжувати своє навчання українському університеті, вони змушені робити це таємно, попри загрозу для власної безпеки, уникаючи спроб з боку окупаційної влади залучити їх до навчання у квазі-університеті (Lopatina at al., 2023).

Ці обставини підкреслюють невимірюваний вплив конфлікту на академічний прогрес та психічний стан здобувачів, де порушення принципу свободи отримання знань виявляється не просто як академічна перешкода, а як криза, що глибоко та всеосяжно вражає цілу спільноту молодого покоління, обмежуючи їх у їх базових правах. Однак, не дивлячись на всі труднощі, продовжують прагнути до здобуття освіти та знань. Ця непохитна відданість освіті в умовах екстремальної небезпеки та жорстоких життєвих умов є показником стійкості та рішучості української молоді, але одночасно підкреслює критичність ситуації зі свободою отримання освіти в умовах конфлікту.

Ці виклики наголошують на важливості академічної свободи як фундаментального права, яке має бути захищене в усіх обставинах. Вони також демонструють невід'ємну роль академічної спільноти в суспільстві, її вплив на культурне та соціальне розвиток країни та необхідність на міжнародному та національному рівнях створювати ефективні механізми, які б захищали це право та карали тих, хто його порушує.

Відновлення академічної свободи через європейські цінності та практики

Академічна свобода – це наріжний камінь інновацій та прогресу, який водночас виступає захисником демократії та плюралізму (Leiter, 2018). В контексті України, охопленої конфліктом та викликами, що стоять перед академічною спільнотою, необхідно забезпечити відновлення та зміцнення академічної свободи як на національному так і міжнародному рівні, оскільки сама Україна, навіть базуючись на кращих європейських практиках не в змозі самотійно подолати всі перешкоди на цьому шляху.

Спостерігається загально визнана необхідність інтегрованих підходів, які поєднують національні заходи та міжнародну підтримку, для забезпечення і захисту академічних свобод в умовах, що постійно змінюються та вимагають адаптації (Hutchens at al., 2023). Важливість європейської інтеграції та спільноти в даному контексті не може бути переоціненою, адже вона може надати не лише структурні та ресурсні засоби, а й значущу моральну підтримку академічній спільноті, що опинилася під тиском.

Глобальний контекст академічної свободи вимагає консолідованої позиції та синергії дій на міжнародній арені, адже вона тісно перекликається із загальнолюдськими правами та свободами (*Handbook on Academic Freedom, 2022*). Інструменти міжнародного регулювання та санкцій, повинні бути дієвими та конкретизованими, щоб захищати та підтримувати академічні спільноти та індивідів, які можуть зазнавати переслідувань чи обмежень у своїх дослідницьких та освітніх прагненнях у всьому світі.

Враховуючі це, на міжнародному рівні мають бути розроблені та імплементовані інструменти покарання та захисту академічної свободи, які можуть включати міжнародні санкції проти країн та осіб, що систематично порушують принципи академічної свободи; створення глобальних мереж спостереження та моніторингу академічної свободи, що включають регулярні огляди, звітність та дослідження випадків порушення; розробка програм підтримки для учених, викладачів та здобувачів, які страждають від порушень академічної свободи; Запуск міжнародних кампаній з метою посилення обізнаності та мобілізації підтримки спільноти у відповідь на серйозні порушення академічної свободи (*Handbook on Academic Freedom, 2022*).

Не менш важливою є і роль регіональних та глобальних міжнародних організацій, які мають не тільки словесно засуджувати дії агресора, але і забезпечувати підтримку та ресурси для імплементції та виконання механізмів захисту академічної свободи, у тому числі через політику сусідства та регіональну співпрацю.

Надійність і стійкість академічної свободи залежить від спроможності міжнародної спільноти виявляти, засуджувати та вживати заходів проти її порушень. Розробка та впровадження інструментів покарання та механізмів захисту на міжнародному рівні, що ґрунтуються на європейських цінностях та нормах, стануть суттєвими кроками у захисті та підтримці глобальної академічної спільноти та індивідуальних учених у всьому світі (Hutchens at al., 2023).

Напрямки дій та механізми захисту академічної свободи: заклик до дій та впровадження

В історії кожної країни та нації є моменти, коли важливість освіти та академічних свобод виходить на передній план. Для України цей момент настав після тяжких випробувань, які призвели до потреби відновлення та укріплення демократії, зокрема і через роль академічної спільноти в повоєнному відновленні, важливість громадської обізнаності та активної участі.

Академічна спільнота в повоєнному відновленні має унікальну можливість взяти на себе лідерство у відновленні країни. Це не лише про навчання нового покоління фахівців, а й про формування критичного мислення, етичних норм та демократичних цінностей серед молоді. Через дослідження, публікації та громадські активності заклади вищої освіти можуть вказувати шлях до стабільного майбутнього (Yarar, 2023).

Демократія може процвітати лише тоді, коли громадяни є активними та обізнаними. Академічна свобода не лише справа вчених або здобувачів, це питання для всього суспільства. Громадська підтримка академічних свобод створює сприятливе середовище для інновацій, наукових досліджень та критичного дискурсу.

Імплементація європейських цінностей та практик в академічне середовище України може стати каталізатором для створення стійкого освітнього та наукового середовища, яке може витримати зовнішні та внутрішні виклики. Однак, це має враховувати напрями дій та механізми реагування.

Відновлення та зміцнення академічної свободи у контексті української реальності вимагає уваги та дії, орієнтованої на європейські цінності та стандарти з урахуванням спільного партнерства у оновленні механізмів реагування на міжнародному рівні на випадки порушення академічної свободи. Це сприятиме розвитку освітнього середовища, що вистійть перед викликами, пропонуючи безпечне та продуктивне середовище для академічної спільноти та здобувачів на всіх етапах їх навчання та кар'єри.

Напрямки для Дій

Реінтеграція та підтримка академічних працівників і здобувачів	Підтримка вчених, викладачів, та здобувачів, які постраждали від конфлікту, через програми реінтеграції та психологічної підтримки
Правова рамка	Розробка правових норм, які гарантують і захищають академічну свободу, інспірованих європейськими стандартами, що передбачають конкретні механізми застосування та відповідальності
Транспарентність та залученість	Забезпечення активної участі академічних співтовариств у формуванні політик і стратегій, що впливають на вищу освіту та науку
Громадська участь	Активізувати співпрацю між академічною спільнотою та громадськістю, організувати платформи для діалогу, обговорення актуальних питань та розробки спільних ініціатив
Підтримка науково-дослідницьких проєктів	Стимулювати інновації та наукові дослідження, надавати гранти та стипендії для провідних вчених та молодих дослідників
Розвиток громадської освіти	Організувати програми для підготовки громадян до активної участі у демократичних процесах, зокрема, шляхом залучення їх до дискусій та обговорень на платформах університетів.
Цілісний підхід до академічної свободи	Сформулювати і впровадити державну політику, яка б визнавала академічну свободу не просто як привілей, але як основоположний принцип, від якого залежить якість та релевантність вищої освіти та наукових досліджень.

Стратегії та практики, запропоновані в цьому блоці можуть бути стартовою точкою для глибокого та продуктивного діалогу між всіма зацікавленими сторонами у процесі відновлення не тільки академічної свободи в Україні, але загального відновлення України після конфлікту. Оскільки, академічна свобода спрямована на вирішення протиріч між владою та знаннями, політикою та правдою, дією та думкою (*Introduction: On the Future of Academic Freedom, 2023*). А відновлення України після конфлікту – велике завдання, яке вимагає спільних зусиль, включаючи активну роль академічної спільноти.

Механізми Захисту та Реагування

Моніторинг та звітність	Створення механізмів моніторингу академічної свободи, що забезпечується регулярними оглядами та звітами з дотримання принципів та стандартів в університетах
Механізми реагування	Розробка ефективних механізмів реагування у випадку порушення академічної свободи, з метою надання оперативної підтримки та захисту потерпілим
Міжнародна співпраця	Співпраця та залучення міжнародних партнерів для формування ефективних механізмів підтримки у забезпеченні академічної свободи та обміну найкращими практиками на міжнародному та національному рівнях
Зміцнення академічних спільнот	Сприяти формуванню академічних альянсів і партнерств між університетами України з метою обміну найкращими практиками, ресурсами та ідеями.
Підтримка ініціатив молоді	Залучати здобувачів до розробки та реалізації проектів, спрямованих на реформування освіти, наукові дослідження та громадське життя.
Наголос на міждисциплінарність	Спонукаати до проведення досліджень, що об'єднують різні галузі знань, для розробки комплексних рішень сучасних викликів.
Цілісний підхід до академічної свободи	Сформулювати і впровадити державну політику, яка б визнавала академічну свободу не просто як привілей, але як основоположний принцип, від якого залежить якість та релевантність вищої освіти та наукових досліджень.
Освіта як інструмент миру	Використовувати академічну спільноту як платформу для проведення діалогу з різних точок зору, промоції мирних цінностей та розв'язання конфліктів на основі взаєморозуміння та респекту.

Висновки

Академічна свобода, єдинаючи в собі принципи вільного викладання, дослідження та навчання, виявляється життєво важливим фактором у підтримці якісної освіти та наукових досліджень. Проте, конфліктні ситуації, особливо ті, що пов'язані з війною та окупацією територій, накладають суттєві обмеження на реалізацію цього принципу, породжуючи цілу низку викликів як для здобувачів, так і для викладачів та науковців. У контексті України, особливо в умовах останніх подій, це стає особливо актуальним з огляду на наявність переміщених

університетів, загрози академічної свободи та необхідності міжнародної консолідації зусиль у розробці та формуванні стратегій її відновлення та гарантування. Враховуючи досвід порушення базових принципів академічної свободи на прикладі Бердянського державного педагогічного університету, можна виділити декілька ключових моментів:

- Академічна свобода є критично важливою для розвитку науки і освіти у контексті війни та постконфліктної відбудови, коли освітні заклади та учасники освітнього процесу стають особливо уразливими та стикаються з особливими викликами та загрозами.
- Забезпечення та захист академічної свободи вимагає складної, багатоаспектної стратегії, яка включає національні та міжнародні механізми, а також активну участь громадського суспільства та академічних спільнот.
- Зусилля щодо забезпечення академічної свободи повинні інтегрувати досвід та знання з європейського контексту, адаптуючи їх до української реальності та специфіки конфлікту.
- Релоковані університети потребують спеціальної уваги та підтримки для забезпечення продовження своєї освітньої та наукової роботи, а також для надання стабільності своїм здобувачам та персоналу.
- Діалог і співпраця між університетами, громадськістю, державними структурами та міжнародними партнерами є ключовими для формування та впровадження ефективних стратегій забезпечення академічної свободи.
- Інтеграція і взаємодія української академічної спільноти із міжнародним науковим співтовариством можуть сприяти обміну знань, досвіду та практиками, а також стимулювати інновації та прогрес у науці та освіті.
- Сприйняття та практична реалізація академічної свободи повинні переходити від формального рівня до активного застосування, що передбачає її захист у кризових умовах та активне просування як основоположного принципу академічної практики та культури.

Ці висновки можуть слугувати основою для подальшого планування, розробки стратегій та ініціатив, спрямованих на захист та підтримку академічної свободи в Україні та світі, у відповідь на існуючі та потенційні виклики, викликані ситуацією конфлікту та його наслідками.

Література

1. Попова, А., Линдіна, Є., Мацейко, Н. (2023). Наукова активність науково-педагогічних працівників університету: рефлексії впливу умов сучасності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 2, 444 с. С. 56 – 70*
2. Попова, А., Сичикова, Я., Цибуляк, Н., Лопатіна, Г., Ковачов, С., Попов, П. (2023) Дистанційне та змішане навчання в університетах України: рефлексії щодо їх впровадження у мирний та воєнний час *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 2, 444 с. С. 98 – 117. <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-2-98-117>*
3. *Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Лімська декларація.* (1988). Ліма. http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&lang=en
4. Beaud, O. (2020). Reflections on the concept of academic freedom. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 27(5), 611–627. <https://doi.org/10.1080/13507486.2020.1823650>
5. Dreyfuss, S., & Ryan, M. (2016). Academic Freedom: The Continuing Challenge. *portal: Libraries and the Academy*, 16(1), 1–9. <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0000>
6. FAQs on Academic Freedom. (2022). AAUP. <https://www.aaup.org/programs/academic-freedom/faqs-academic-freedom>
7. Handbook on Academic Freedom. (2022). In *Academic freedom in the modern British university: a historical perspective.* Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788975919>
8. Hutchens, N. H., Edmondson, M. L., & Fernandez, F. J. (2023). Academic freedom protections in national and international law. In *International Encyclopedia of Education*(Fourth Edition) (c. 174–182). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-818630-5.02012-1>
9. *In foreign walls: how displaced universities overcome problems.* (2022). VoxUkraine. <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/>
10. *Information on temporarily relocated institutions of higher education belonging to the sphere of management of the Ministry of Education and Culture.* (2022). Home | Ministry of Education and Science of Ukraine. <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi-ta-aktualni-kontakti-mon-pid-chas-voyennogo-stanu/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-visha-osvita>
11. Introduction: On the Future of Academic Freedom. (2019). In *Knowledge, Power, and Academic Freedom* (c. 1–14). Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/scot19046-001>
12. Kabasakal Badamchi, D. (2022). Academic freedom: How to conceptualize and justify it? *Philosophy & Social Criticism*, 48(4), 619–630. <https://doi.org/10.1177/01914537211072888>

13. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2023). Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2),167-174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>;
14. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*, 1–8. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
15. Leiter, B. (2018). Why Academic Freedom? In *The Value and Limits of Academic Speech* (c. 31–46). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351064507-3>
16. Lopatina H, Tsybuliak N., Popova A, Bohdanov I., Suchikova Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, Volume 21, Special Issue., 1–11.
17. Lucenko, G., Lutsenko, O., Tiulpa, T., Sosnenko, O., & Nazarenko, O. (2023). Online - Education and training in higher educational institutions of Ukraine: Challenges and benefits. *International Journal of Educational Research Open*, 4, 100231. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100231>
18. *Magna Charta Universitatum*. (1988). Bologna. http://www.magna-charta.org/library/userfiles/file/mc_english.pdf
19. Matviichuk, L., Ferilli, S., & Hnedko, N. (2022). Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine. *Future Internet*, 14(10), 295. <https://doi.org/10.3390/fi14100295>
20. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*. (1997). UNESCO. <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-concerning-status-higher-education-teaching-personnel>
21. Reger, R. (1966). Academic Freedom for Students. *Science*, 153(3733), 249. <https://doi.org/10.1126/science.153.3733.249.d>
22. Suchikova, Y. (2023). A year of war. *Science*, 379(6634), 850. <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
23. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., & Bogdanov, I. (2023). Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 7(2), 314–324. <https://doi.org/10.22495/cgobrv7i2sip10>
24. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023). Universities without walls: global trend v. Ukraine’s reality. *Nature*, 614(7948), 413. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
25. Tierney, W. G. (2020). The Idea of Academic Freedom and Its Implications for Teaching and Learning. *Y Teaching Learning and New Technologies in Higher Education* (c. 17–28). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-4847-5_2
26. Wight, C. (2020). Critical Dogmatism: Academic Freedom Confronts Moral and Epistemological Certainty. *Political Studies Review*, 147892992094206. <https://doi.org/10.1177/1478929920942069>
27. Yarar, B. (2023). At-risk scholars in Europe: ‘academic humanitarianism’ in the name of science ‘here’ as opposed to the risk ‘there’. *The International Journal of Human Rights*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/13642987.2023.2227110>

Наука в окупації: Рефлексія та стратегії відновлення

*Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна, Анастасія Попова,
Сергій Ковачов, Ігор Богданов*

Нещодавно було опубліковано звіт ініціативи #ScienceForUkraine низового рівня, яка виникла через бажання допомогти українським науковцям, діяльність яких призупинилася внаслідок початку повномасштабної війни росії проти України. 133 активних волонтерів об'єднались задля того, щоби покращити співпрацю з політиками та фінансовими органами, створити центральну базу даних для пропозицій наукової допомоги українським вченим. ScienceForUkraine було запущено 26 лютого 2022 року – через два дні від початку війни.

Активісти цього руху розуміли необхідність негайного реагування на потреби, що виникають в українській академічній спільноті. Загалом ScienceForUkraine має представництво у 32 країнах світу та об'єднує безліч наукових установ, секторів освіти та бізнесу, які створюють та розповсюджують програми підтримки українським науковцям. Це була, без перебільшень, чудова та вкрай потрібна ініціатива. І це лише один приклад централізованої ініціативи. Сьогодні таких програм існує безліч.

Та чи забезпечує це відновлення діяльності українських науковців вже під час війни? На якому рівні знаходиться активність українських науковців? Який вплив має війна на функціонування української наукової інфраструктури? Відповіді на ці питання ми отримаємо трохи згодом, коли можна буде кількісно та якісно визначати українську науково-технічну продукцію, створену під час війни.

Сьогодні вже з'являються певні звіти щодо визначення потреб українських науковців, функціонування наукових установ та закладів вищої освіти України тощо. Однак оцінювати портрет українського вченого під час війни можливо лише у регіональному контексті. Карта України сьогодні умовно поділилась на три частини:

- (1) території, де ведуться/велись активні бойові дії;
- (2) регіони, де немає прямої ескалації бойових дій;
- (3) окуповані території.

Ті регіони, де не ведуться активні бойові дії, змогли відновити свою діяльність доволі швидко. Науковці, оговтавшись після першого шоку війни, повернулися на робочі місця та змогли продовжити розпочаті раніше дослідження. Міста, де ведуться активні бойові дії, або прилеглі до них, зазнали найбільшої руйнації.

У нещодавньому дослідженні, опублікованому в Nature вказано, що станом на січень 2023 року постраждав 91 науково-дослідний та заклад вищої освіти, 4 – повністю знищено (Irwin, 2023). Багато університетів та наукових установ фізично знищені, а ті, що не знищені – знаходяться під постійним ризиком руйнування. Ці установи не можуть продовжувати діяльність у звичному для них форматі, багато науковців виїхали до більш безпечних міст України або за кордон. Повіdomляється, що близько 6000 науковців покинули Україну під час війни (Editorial Nature, 2023).

У дослідженні, присвяченому впливу війни на наукову активність викладачів українських університетів виділено основні стрес-фактори, серед яких психологічний дискомфорт, фінансові проблеми та недоступність матеріалів для досліджень (Fiialka, 2022). Про психологічний стан українських науковців також йдеться у дослідженні Курапова та інших (Kurapov, 2022).

Так, авторами наголошується, що 97,8 % респондентів повідомили про значне погіршення свого психоемоційного стану. Попередні дослідження також показали значний вплив війни на ментальне здоров'я цивільного населення (Hanson, 2012; Garry, 2020; Borho, 2020). Серед основних потреб науковців для здійснення наукової діяльності під час війни виділяють безкоштовний доступ до дослідницьких баз даних та лабораторій (Polishchuk, 2022), адже велика кількість університетів сьогодні існує лише у віртуальному форматі (Suchikova, 2023).

Світ активно допомагає українській науці долати виклики війни (Maryl, 2022). Така безпрецедентна підтримка повністю змінила архітектуру наукових взаємодій та змінила, без сумніву, весь світ (Morrice, 2022; Bosse, 2022).

Українські науковці намагаються, зі свого боку, продовжувати працювати та відбудовувати наукову інфраструктуру країни, часто на волонтерських засадах (Lutsenko, 2023). Poskett зазначено: «Перед обличчям російського вторгнення, яке триває, вчені в Україні та їхні прихильники проявили наполегливість і креативність, щоб продовжувати працювати у своїй країні та деінде» (Poskett, 2022).

Однак, поза кадром завжди залишаються території, які знаходяться в окупації. Херсонська, Донецька, Луганська та частина Запорізької області – захоплені російськими окупантами. Часто у цих регіонах не

ведуться бойові дії, життя на перший погляд триває більш-менш спокійно, створюючи ілюзію безпеки.

А що з наукою? Чи можливо в умовах окупації працювати вченому, досліднику, викладачу? Які проблеми та виклики постають перед ними?

У цьому дослідженні ми представили власний досвід та роздуми на тему науки в окупації. Також ми розмірковуємо тут про стратегії виживання та подолання викликів українськими науковцями, зокрема завдяки прояву стійкості, незламності та віри у перемогу.

Місто, в якому розташований наш університет, було окуповано з перших днів війни. Майже 2 місяці університет здійснював діяльність в умовах окупації. Потім було прийнято рішення про тимчасове переміщення університету до міста Запоріжжя, яке підконтрольне Україні.

Інституційний та міський контекст

Бердянський державний педагогічний університет здійснює підготовку вчителів для всіх регіонів Північного Приазов'я. Він розташований у невеликому курортному місті Бердянськ та є містоутворюючим закладом. Так, штат Бердянського державного педагогічного університету налічує близько 500 співробітників, які забезпечують підготовку близько 4000 фахівців. До складу Бердянського державного педагогічного університету також входить відокремлений структурний підрозділ – Економіко-гуманітарний коледж. Університет має 7 навчальних корпусів, лабораторії яких оснащені сучасним науковим та навчальним обладнанням. Викладачі університету здійснюють наукові дослідження у галузі освітніх, історичних, матеріалознавчих, математичних, економічних, поведінкових наук тощо.

В перший день війни місто Бердянськ прокинулося від потужних вибухів в районі військової частини та аеропорту. У цей день викладачі університету за розпорядженням ректора не вийшли на роботу, а здобувачі вищої освіти – на навчання.

27 лютого 2022 року у Бердянськ зайшла окупаційна влада та місто опинилося в окупації. Здійснювати навчальну та наукову діяльність у такій ситуації було неможливо. Було прийнято рішення припинити освітній процес. Слід відмітити, що перші тижні війни в усіх університетах країни була схожа ситуація.

Тим не менш, діяльність університету – це не лише підготовка здобувачів вищої освіти. Університет – це установа, яка здійснює наукову,

фінансово-господарську діяльності тощо. Адміністрація та частина допоміжного персоналу продовжували виходити на роботу, ризикуючи своїм життям.

1 березня 2022 року до кабінету ректора Бердянського державного педагогічного університету увійшли озброєні військові російської федерації і під прицілом автомату його з мішком на голові було вивезено на бесіду з представниками спецслужби росії. Перед обличчям смерті ректор не поступився загальнонаціональними українськими цінностями, відповідаючи окупантам, що «Ми вже звикли до свободи і демократії. Ми знаємо солодкий смак свободи думки й вибору та нізащо не проміняємо його на триколон» (<https://us.bdpu.org.ua/ihor-bohdanov-my-znaємо-solodkyu-smak-svobody.html>). Через деякий час ректора Бердянського державного педагогічного університету відпустили. Розуміючи, на яку небезпеку наражаються академічний персонал університету та їх сім'ї, було розпочато процедуру його тимчасового переміщення.

За час окупації міста Бердянськ загроза нависла абсолютно над усіма співробітниками університету. Ті науковці, хто під обстрілами виїжджав із міста, рятуючи життя своїх рідних і дітей, залишали свої домівки, в які згодом окупанти або заселяли своїх людей, або трошили там усе. У новому місті вони фактично опинялися без власної домівки у нових для себе умовах життя. Відповідно відчували обмеженість власного бюджету внаслідок переміщення та мали адаптуватися до нових соціальних, культурних, побутових умов існування. Це потребувало значних внутрішніх та часових ресурсів.

Дуже складною та небезпечною була ситуація у тих науковців, які через різні особисті обставини залишились в окупованому місті. Деякі з викладачів Бердянського державного педагогічного університету, які залишились в місті та не виїхали на підконтрольну Україні територію, були полоненими: керівник оркестру народних інструментів та викладач кафедри теорії та методики навчання мистецьких дисциплін; комендант студентського гуртожитку; керівник інформаційно-обчислювального відділу.

З огляду на це, ми провели дослідження, щоби оцінити вплив окупації у воєнний час на науковців нашого університету.

Метою цього дослідження було з'ясувати ключові виклики та труднощі, з якими стикаються науковці у таких умовах.

Методологія

Дослідження було проведено у липні 2022 року серед науковців Бердянського державного педагогічного університету, який розташований у місті Бердянськ Запорізької області, Україна. З перших днів повномасштабної війни в Україні це місто тимчасово окупували російські війська. Такі обставини призвели до певних особливостей дослідження:

- введення воєнного стану в Україні, що унеможливило повне збирання інформації;
- змінність та непередбачуваність зовнішніх обставин (ескалація конфлікту, зміни на лінії фронту та активної зони бойових дій, тимчасове переселення респондентів, окупація);
- короткий часовий проміжок, який вимагав невідкладної потреби проведення дослідження та впровадження реальних та ефективних кроків для подолання виявлених проблем;
- автори цього матеріалу також були безпосередніми учасниками дослідження (тобто тими, кого досліджували).

Учасники

Дослідженням було охоплено 172 науковця Бердянського державного педагогічного університету різного віку та з різними науковими ступенями. Респонденти погодилися брати участь у цьому дослідженні, але з міркувань безпеки дослідження було проведено анонімно.

Дослідницька група розробила анкету для науковців Бердянського державного педагогічного університету. Анкета містила 10 питань: 9 з них були закритими, а одне – відкритим:

1. Чи змінилося Ваше місцеперебування з моменту повномасштабної війни в Україні?
2. Чи відчуваєтеся Ви в безпеці?
3. Чи завадила повномасштабна війна завершити Ваші попередні наукові дослідження?
4. Оцініть якість наявного у Вас інтернету.
5. Чи змінилися Ваші наукові інтереси після 24 лютого 2022 року?
6. Оцініть свою наукову активність у період вимушених канікул та відпустки через повномасштабну війну в Україні.

7. Оцініть свою наукову активність після тимчасового переміщення університету та відновлення його діяльності.

8. Які фактори негативно впливають на Вашу науково-дослідницьку роботу?

9. Назвіть фактори, які позитивно впливають на Вашу науково-дослідницьку роботу?

10. На якій тематиці наукових досліджень, на Вашу думку, мають зосередитися науковці нашого університету, щоб зробити внесок у перемогу України?

Перед використанням анкети було протестовано на 21 науковцеві, які не брали участь у дослідженні. Науковців вибирали з урахуванням різних наукових ступенів, віку та безпекової ситуації, в якій вони перебували. Усі пропозиції та рекомендації учасників були інтегровані в остаточну версію анкети.

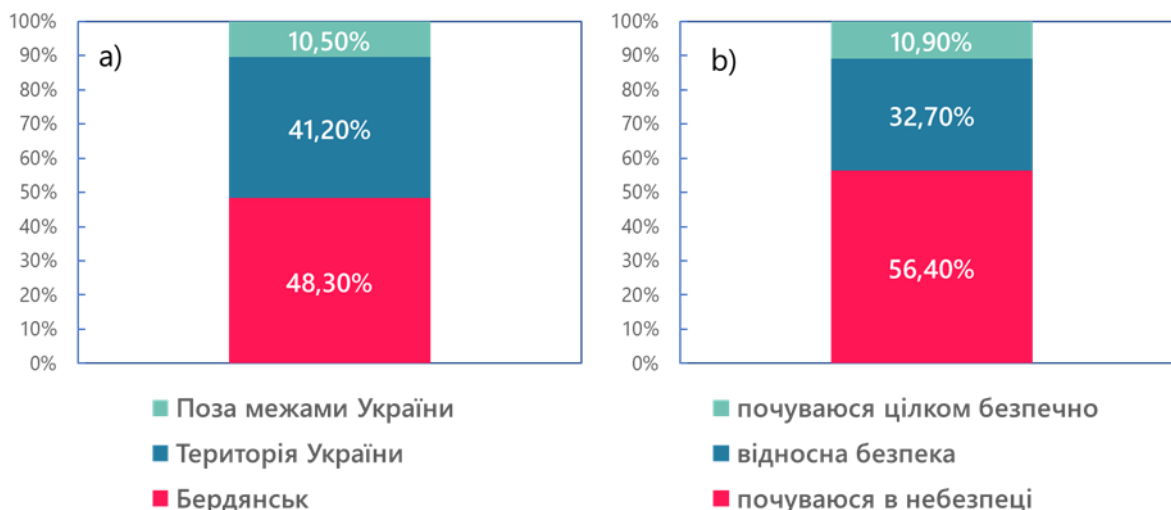
Пізніше анкетування було проведено серед учасників дослідження за допомогою Google Forms. Усі учасники погодилися на використання даних у дослідженні в узагальненій формі. Процес збору даних тривав близько тижня. Короткий час на збір даних був обумовлений безпековою ситуацією, яка вимагала вжиття реальних заходів для подолання виявлених проблем у контексті повномасштабної війни в Україні та тимчасової окупації міста, та тимчасово переміщеного університету.

Відкрите запитання анкети було спрямовано на думки учасників щодо актуальних тем науково-дослідної роботи науковців для післявоєнної розбудови України.

Варто зазначити, що основним джерелом інформації були думки та досвід учасників. Тому отримані відповіді були доповнені спостереженнями авторів, індивідуальними інтерв'ю з учасниками або їхніми документальними історіями. Це дало нам більш повне розуміння та глибше сприйняття їхнього особистого досвіду.

Локація та почуття безпеки

На момент проведення опитування майже половина, а саме 48,3 % (n=83) опитаних науковців Бердянського державного педагогічного університету ще залишалася проживати в місті Бердянськ (рисунок 1а). Покинули місце постійного проживання 51,7 % (n=89) опитаних, з них 18 науковців виїхали за кордон. Інші – перебували на території України.

Рисунок 1. Поточне місце перебування опитаних викладачів БДПУ (а) та суб'єктивне сприйняття власної безпеки (b)

Ті науковці, які залишилися жити в окупації, називали такі причини свого вибору:

- *«не можу залишити членів родини на самоті»;*
- *«у мене батьки похилого віку, вони не переживуть евакуацію»;*
- *«я боюся їхати, це дуже небезпечно»;*
- *«я не знаю куди мені їхати»;*
- *«моє фінансове становище не дозволить мені орендувати квартиру в іншому місті»;*
- *«зараз будь-яке місто України є небезпечним для проживання»;*
- *«я вірю в швидку перемогу та деокупацію Бердянська, тому буду чекати на звільнення тут».*

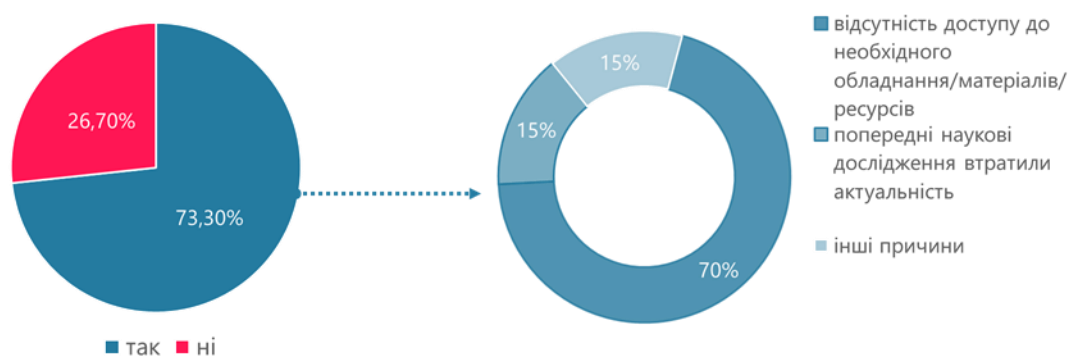
Слід відмітити, що переміщення університету не означало обов'язкове переміщення кожного співробітника до місця локації. Пандемія COVID, яка передувала війні, навчила людство працювати віддалено. Наразі в місті Запоріжжя фізично знаходиться лише 15 % наших співробітників. Ті науковці, які проживають в окупованому Бердянську, продовжують працювати в Бердянському державному педагогічному університеті в дистанційному форматі.

Опитування щодо суб'єктивного почуття безпеки показало, що 56,4 % науковців Бердянського державного педагогічного університету відчують себе у небезпеці, 32,7 % - у відносній безпеці і лише 10,9 % почуваються доволі безпечно (рисунок 1b). Показово, що ці дані добре

корелюють з даними місця перебування. Червоний рівень небезпеки відчувають ті, хто залишається в окупації. Крім того, такий рівень небезпеки відчувають також ті, хто знаходиться у місті Запоріжжя, яке на даний момент є прифронтовою територією. Цілком безпечно відчувають себе переважно ті науковці, які вирішили змінити країну проживання.

Вплив війни на розпочаті до війни наукові дослідження

З числа респондентів 73,3 % відповіли, що війна завадила завершити їм попередньо розпочаті дослідження (рисунок 2a). Серед них 88 науковців основною причиною цього назвали відсутність доступу до необхідного обладнання, матеріалів та ресурсів. Ще 19 опитаних відповіли, що їхні попередні наукові дослідження втратили свою актуальність (рисунок 2b). Деякі науковці відповіли, що під час війни зовсім не можуть думати про науку та проводити наукові дослідження.

Рисунок 2. Відповіді респондентів на питання «Чи завадила повномасштабна війна завершити Ваші попередні наукові дослідження?» (a) і «Як саме?» (b)

Насправді, особливо у перші дні окупації, місто Бердянськ знаходилося на межі гуманітарної кризи. Було повністю знищено газопостачання міста, тому в квартирах було неймовірно холодно. До того ж, через перенапруження енергосистем тижнями в багатьох районах міста не було світла. Продукти харчування, ліки, засоби гігієни в місто не завозили. Була повна ізоляція із зовнішнім світом. На оперативній нараді заступників деканів із наукової роботи, яку проводили в ZOOM для моніторингу поточної ситуації наукової активності викладачів, один із науковців сказав: *«Я цілий день блукаю магазинами міста у пошуках їжі для своєї родини. Чи є в мене час думати зараз про науку?»*.

Крім того, керівництво Бердянського державного педагогічного університету заборонило викладачам приходити у корпуси через надзвичайну небезпеку для життя. У будь-який час була загроза зустрітися там із озброєними окупантами. Частішали випадки викрадення людей та утримання їх у полоні. Тому науковці були зовсім позбавлені можливості працювати у своїх лабораторіях.

Серед інших причин респонденти також зазначали:

- *психологічний стан;*
- *погіршення матеріального становища;*
- *відсутність можливості спілкування з науковим керівником;*
- *відсутність стабільного інтернету;*
- *припинення грантового фінансування.*

Доступність інтернету

Однією з найголовніших умов провадження наукової діяльності є наявність доступу до інтернету. За останні десятиріччя майже у кожному куточку світу з'явився інтернет, а сучасний дослідник не уявляє можливості працювати без постійного доступу до стабільного інтернету. Під час війни мешканці України зіткнулися з проблемою нестачі інтернет-з'єднання. Така проблема була пов'язана, як правило, з двома чинниками:

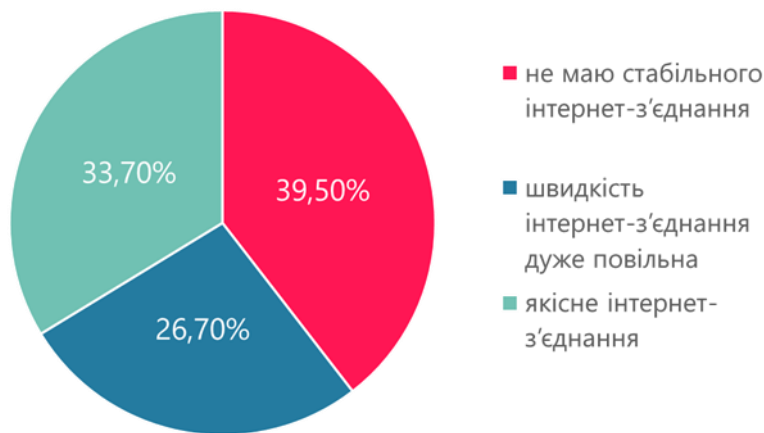
1 – на територіях, де ведуться активні бойові дії можуть перебиватися лінії електромереж, руйнуватися станції живлення мобільних мереж та інтернету;

2 – на територіях, які є тимчасово окупованими, інтернет відключають навмисно, ставлять блокатори мобільного, стільникового та супутникового зв'язку, бездротового Інтернету.

Цей фактор унеможлилював роботу науковців, які опинилися на територіях активних бойових дій та прилеглих до них, а також на тимчасово окупованих територіях.

Оскільки доступ до приміщень Бердянського державного педагогічного університету та його матеріально-технічної бази становили потенційну небезпеку для його науковців через окупацію ворожими військами, доступ до Інтернету залишався майже єдиним інструментом для продовження наукової роботи у їхніх поточних місцях проживання.

Лише 35,5 % респондентів відповіли, що мають стабільний інтернет (рисунок 3).

Рисунок 3. Доступність інтернету для науковців Бердянського державного педагогічного університету

Вже в перший тиждень війни через активні бойові дії поблизу Бердянська було знищено лінії мережі провайдера, який забезпечував доступ до інтернету для більшості мешканців міста. Одночасно з цим зник мобільний зв'язок. Більше тижня місто було у повній ізоляції від новин.

«Ми не знали, що відбувається в Україні і в світі. Можливо війна вже закінчилася? Хто переміг?» - так характеризували ситуацію містяни. Люди виходили у центр міста, щоб обмінятися думками, почути якісь новини від тих, хто приїхав із приміських районів, де не глушили зв'язок. Працівники Бердянського державного педагогічного університету, які на той момент знаходилися в Бердянську описували свої відчуття такими словами:

- *«Інформаційна ізоляція мене вбиває»;*
- *«Це навіть гірше, ніж не мати їжі»;*
- *«Я не думав, що маю таку залежність від інтернету та новин»;*
- *«Моє відчуття схоже на ломку, яка буває у наркозалежних людей»;*
- *«Щоб дізнатися як почувають себе мої батьки, мені декілька годин кожен день доводиться йти пішки. Раніше достатньо було двох хвилинної розмови телефоном».*

Це був перший випадок повного відключення інтернету та мобільного зв'язку в місті Бердянськ. За 6 місяців війни це повторювалося дуже часто, і мешканці міста стали звикати до цього.

Для здійснення будь-якої наукової діяльності доступ до інтернету є критичним. Для багатьох науковців відсутність інтернету стала поштовхом для того, щоби виїхати з Бердянська. Інші – навпаки, саме через цей чинник не могли покинути рідне місто та родичів: *«Якщо я поїду, як я дізнаюся, що моя старенька матуся жива та здорова? У мене не буде можливості зателефонувати і почути її голос».*

Зараз у Бердянську діють лише російські інтернет-провайдери та російські мобільні оператори. Швидкість залишається вкрай повільною. Через систематичні аварії у магістрального провайдера зв'язок дуже нестабільний та часто зовсім зникає. Інтернет-провайдери не дають жодних гарантій про терміни завершення ремонтних робіт і постійно підвищують ціни на свої послуги. Без VPN не працює навіть Google.

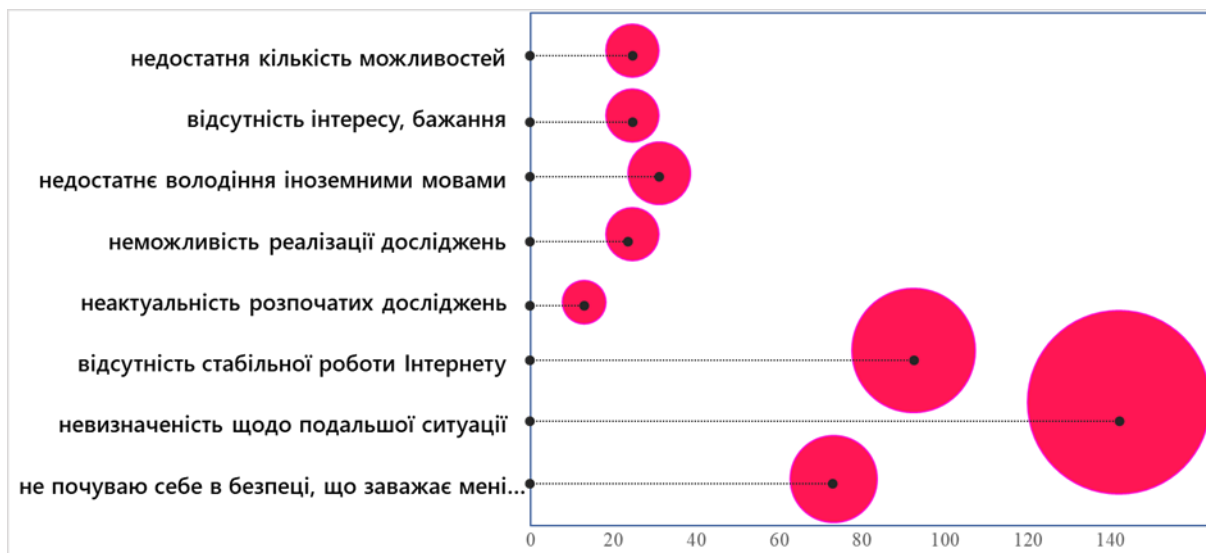
Сервери, на яких розміщено сайт Бердянського державного педагогічного університету, були викрадені окупантами. Науковці були позбавлені можливості користуватися репозитарієм та електронним бібліотечним фондом. Згодом сайт університету вдалося розмістити в хмарному середовищі, однак репозитарій ще довго не працював. Науковці Бердянського державного педагогічного університету так описували свої відчуття та готовність займатися науковими дослідженнями в умовах відсутності інтернету:

- «Як я можу написати статтю, коли навіть не можу прочитати актуальну літературу?»;
- «Я обурений, адже науковці інших університетів мають змогу безкоштовно користуватися сервісами Research4Life, SciVal, Elsevier тощо, а я не можу зайти навіть на сайт університету»;
- «Я не зміг взяти участь в симпозіумі, до якого готувався майже рік»;
- «Я готувала грантову заявку, однак, зник інтернет, я пропустила дедлайн – дуже прикро»;
- «На вченій раді університету повинні були приймати рішення щодо присудження мені вченого звання доцента. У цей день у Бердянську зник інтернет. Ми не змогли зібрати кворум. Я була дуже засмучена».

Фактори, які впливають на наукову активність та зміна наукових інтересів

За даними опитування, на провадження науково-дослідницької діяльності найбільший негативний вплив має невизначеність щодо подальшої ситуації, зокрема цей фактор став найбільш значущим для 76,2 % респондентів (рис. 2.2.4). Суттєвий негативний вплив також мають відсутність стабільної роботи інтернету та почуття небезпеки – 51,2 % і 41,9 % відповідно. Також респонденти називали такі фактори:

- відсутність побутових умов (робочого місця);
- брак часу;
- маленька дитина тощо.

Рисунок 4. Фактори, які заважають повноцінно займатися науковою діяльністю

Слід відмітити, що 75 % науково-педагогічного складу Бердянського державного педагогічного університету – це жінки. Це зумовлено педагогічною спрямованістю нашого закладу вищої освіти. Що це означає в розрізі нашого дослідження? В окупованому Бердянську більшість чоловіків втратили роботу, бо всі підприємства призупинили свою роботу чи були захоплені окупаційною владою. Багато чоловіків пішли у лави української армії боронити державу. Тому на жінок-науковиць легли додаткові соціальні ролі та зобов'язання:

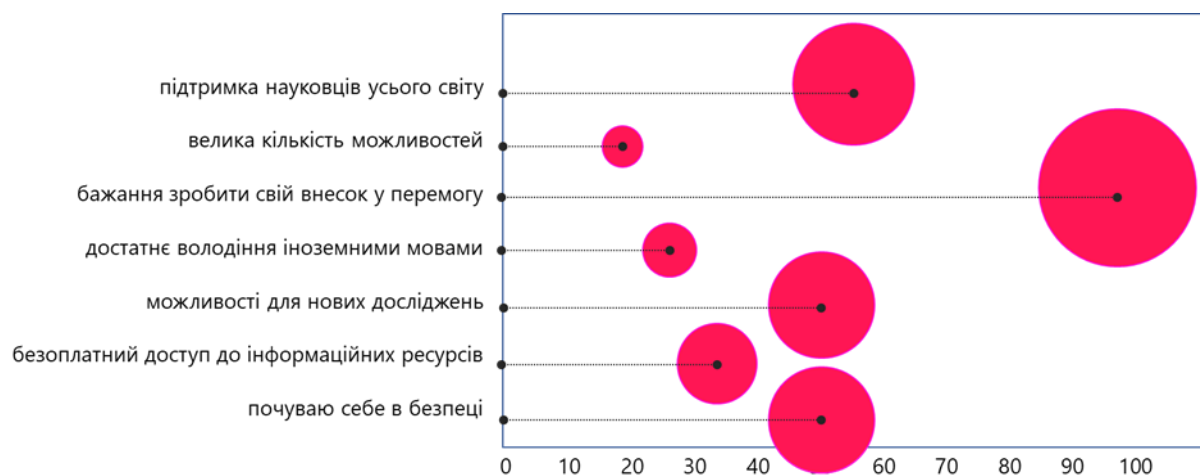
- більшість із них залишилися єдиними годувальницями в сім'ї;

- заклади дошкільної та загальної середньої освіти перестали працювати, тому турбота про власних дітей розширилася до меж 24/7;
- відновлення освітнього процесу в університеті призвело до надмірного навчального навантаження.

Наука не терпить фрагментарності. Науковий процес потребує зосередженості та повного занурення. На жаль, наші науковці зараз майже позбавлені цього.

В таких обставинах запитувати про фактори, які позитивно впливають на збереження наукової активності здавалось нам трохи цинічним. Тим не менш, ми наважилися на таке питання, знаючи про нескорений дух та працьовитість наших науковців. Науковці відмітили у своїх відповідях, що найбільший фактор для них, який стимулює продовжувати наукові дослідження, є бажання зробити свій внесок у перемогу (рис. 2.2.5). Цьому фактору віддали перевагу 51,7 % опитаних. Крім того, перевагу надали ще таким факторам:

- підтримка науковців усього світу;
- можливості для нових досліджень;
- почуття безпеки.

Рисунок 5. Фактори, які позитивно впливають на науково-дослідницьку роботу

Дивно, але велика кількість нових можливостей та володіння іноземними мовами не були пріоритетними факторами, які стимулюють продовжувати наукові дослідження. Ми вважаємо, що це пов'язано, насамперед, із бажанням науковців під час війни залишатися в своїй

країні та працювати над розбудовою національної та університетської наукової інфраструктури.

На питання «Чи змінилися Ваші наукові інтереси після 24 лютого 2022 року?» трохи більше половини респондентів відповіли, що їх наукові інтереси не змінилися і вони продовжують працювати над тією ж тематикою досліджень, що і до війни (рисунок 6).

Рисунок 6. Зміна фокусу наукових інтересів

Ще 70 респондентів відповіли, що продовжують працювати над своєю тематикою, однак дослідження проводять в контексті впливу повномасштабної війни. Ще 13 науковців відповіли, що з початку війни повністю змінили свій науковий інтерес. Тепер фокусом їх дослідницької уваги є явища, зумовлені повномасштабною війною.

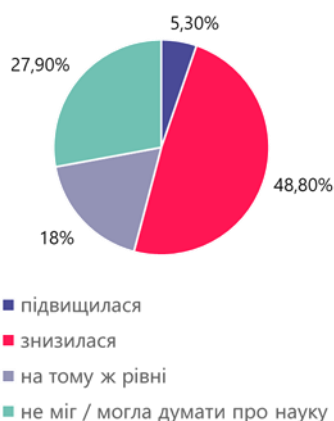
Суб'єктивна оцінка наукової активності

У перші місяці війни рівень наукової активності, за суб'єктивною оцінкою респондентів, суттєво знизився (рисунок 7а). Так, лише 18 % опитаних відповіли, що їх наукова активність залишилась на тому ж рівні, і лише 9 науковців відмітили, що їх рівень наукової активності підвищився.

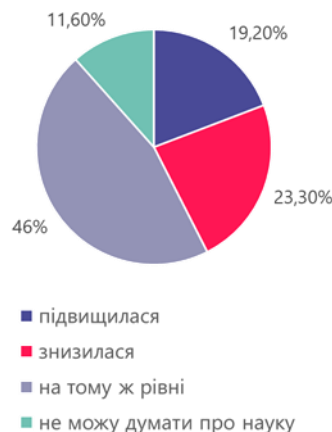
Після тимчасового переміщення університету та відновлення його діяльності на новій локації ситуація дещо змінилася (рисунок 7б). Лише 60 викладачів не змогли відновити свій рівень наукової активності. З них 20 (11,6 %) відчували, що зовсім не здатні займатися науковою діяльністю.

Ще 40 респондентів відмічали зниження наукової активності (що означає, що вони продовжують займатися науковою роботою, однак із меншою ефективністю). 45,9 % відмітили, що їхній рівень наукової активності вийшов на довоєнні показники, а у 33 респондентів навіть відмічався приріст цього показника.

Оцініть свою наукову активність у період вимушених канікул та відпустки через повномасштабну війну в Україні:

Оцініть свою наукову активність після тимчасового переміщення університету та відновлення його діяльності:

Рисунок 7. Рівень наукової активності викладачів БДПУ до та після переміщення університету

Можемо констатувати, що відновлення освітнього процесу після переміщення університету мало позитивний вплив на інтенсифікацію наукової діяльності. Це демонструє, з одного боку, що тимчасове переміщення університету має важливе значення для науковців, оскільки дозволяє їм бути впевненими у подальшій необхідності своєї роботи, у отриманні щомісячної заробітної плати за свою працю. І задля цього можна долати різні труднощі та шукати нові можливості.

З іншого боку, така позитивна динаміка показує те, що науковці почали адаптуватися до нових реалій та використовувати запропоновані науковою спільнотою всього світу можливості для «перезавантаження» власної науково-дослідної роботи. Через це більш активно почали створювати групи науковців, щоби разом писати грантові заявки, наукові проекти, статті.

Наука – рушій розвитку кожної країни

Тому не випадково російська федерація, проводячи повномасштабну війну в Україні, цілеспрямовано руйнує багато наукових установ (Duszynski & Galvin, 2022). Ми погоджуємося, що фізичні руйнування

мають жахливі наслідки для можливості здійснювати науково-дослідницьку діяльність. Проте наше дослідження розкриває інший аспект військових дій держави-агресора, держави-терориста, фокусуючи увагу на моральному та психологічному тиску, який переживають науковці в окупації.

Безпекова ситуація є суттєвою потребою для професійного розвитку людини (Venson et al., 2020). Перебуваючи в тимчасовій окупації такої безпеки науковці не мають, вони знаходяться у зоні надзвичайного ризику. Хоча науковці не мають прямого відношення до війни та державних таємниць, проте той досвід, який переживають українські науковці, демонструє наскільки важливою є інтелектуальна еліта.

Тиша окупованих міст, ізоляція від світу та навіть один від одного – паралізують. Наука і творчість не можуть існувати в кайданах. Страшно бачити жахіття війни, та не менш страшно нічого не бачити, не чути і не мати можливість говорити, коли тебе переповнюють різні емоції. Саме в таких умовах опинилися тисячі науковців України, які залишаються жити в окупованих містах України. Цей дискурс необхідно підіймати. Зараз час говорити про поневолену еліту нашого суспільства.

Ми читаємо в підручниках з історії про Середньовіччя, однак не замислюємося над тим, що зараз держава-терорист теж саме робить із населенням окупованих міст. Вони викрадають наших вчених, залякують та примушують на них працювати. Нам досі невідома доля наших викрадених співробітників, ми не знаємо чи повернуться вони живими з полону і коли це станеться.

Варто згадати ще про один спосіб морального тиску – це знищення наукового доробку науковців університету, що напрацьовувався десятиліттями. В інтернеті можна знайти відеоролики, як російські окупанти знищують бібліотеку Бердянського державного педагогічного університету. Вони називають цю літературу «екстремістською, жахливою та небезпечною». Збуваються пророцтва Рея Бредбері, тоталітарний фальшивий режим боїться правди, вся правда повинна бути знищена: «Отже, тепер ви бачите, чому книги ненавидять та їх бояться? Вони показують пори на обличчі життя» (Р. Бредбері, 1953).

Нижче – діалог нашої бердянської письменниці Наталії Гумен з її мамою. Вона опублікувала його у фейсбуці (у діалозі: NG – письменниця; М – її мати):

М: «Доню, я не хотіла тобі говорити, але я настільки рада, що ти встигла виїхати...».

NG: «Мамо, розкажуй».

М: Ми з татом снідали. У двері хтось постукав. Кажу батькові: мовчи, якщо будуть питати, я скажу, що ти глухонімий.

На порозі стояли трое з автоматами....Один із них дістав записник і почав розповідати про тебе, доню, все: де і ким працювала, чим займалася, скільки тобі років, скільки дітей маєш. Казали, що ти волонтер, казали про твою книгу. У мене склалося враження, що хтось їх навів конкретно на нас – батьків, щоб ми підтвердили інформацію».

NG: «Мам, вони бояться. ... вони бояться вчителів..., а я боюсь за вас. Книгу шукали мою?».

М: «Зайшли в дім і вийшли, я її заховала. Вони знають все про тебе, про твої уроки на ТБ, про волонтерську діяльність».

NG: «Гниди чортові».

М: «А один сказав, що знайде тебе».

NG: «Хай знаходять, поговоримо тут, в Україні».

М: «Через два дні вони прийшли знову і знову питали, лазили у дворі, морально тиснули. Вони прийшли цілеспрямовано. Вони шукають тебе».

NG: «Мамочко, бережіть себе!».

«Господи, я ніколи не думала, що колись стану кісткою в горлі через свою патріотичну позицію, любов до Батьківщини, через те, що спілкуюся українською. І батьки стануть живим щитом для мене».

Окупанти знають при якій температурі горять книги, та вони забули слова свого класика: «Рукописи не горять» (М. Булгаков, 1940). Подолання труднощів і викликів залежить від перспективи та розуміння сенсу своєї роботи під час та після завершення воєнних дій.

На момент проведення опитування (липень 2022 року) керівництвом університету було здійснено низку важливих кроків для подолання викликів та збереження університету і його академічного персоналу. Так, протягом весни вдалося релокувати університет, перенести сайт на хмару, відновити освітню та фінансову діяльність. Проведення постійного моніторингу потреб співробітників та студентів університету дозволило напрацювати певні механізми: запровадження психологічної підтримки, гуманітарної та фінансової допомоги. Завдяки залученню грантових коштів вдалося закупити ноутбуки для тих викладачів, які виїхали з окупації без персональних комп'ютерів. У серпні 2022 року було прийнято перехідну стратегію університету, яка діє на час воєнного стану. В свою чергу, викладачі університету проявили справжню стійкість і готовність долати виклики.

На початку війни ми чули гасло «Молись за Україну». Сьогодні воно полярно змінилося «Будь сміливим як Україна!».

Результати нашого дослідження засвідчують, що для більшості науковців університету перспектива науково-дослідної роботи є чітко визначеною та відповідно наділена сенсом відбудови власної країни, незважаючи на безпекову ситуацію. Це можна простежити у зміні фокусу розпочатих досліджень.

Перед українською наукою, особливо в часи війни постала місія продукування нових смислів та цінностей як основи становлення громадянина-патріота, готового попри все продовжувати самовіддано розбудовувати суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну українську державу, зміцнювати її національну безпеку, сприяти громадянському миру й злагоді в суспільстві.

Тож, за результатами анкетування 17,4 % респондентів зазначили, що на часі «Військово-патріотична тематика, національне виховання, самоідентичність українського народу». Тобто для сучасного українського науковця поняття формування громадян-патріотів України, підготовлених до життя, з високою національною свідомістю, здатних побудувати громадянське суспільство, в основу якого покладені та постійно втілюються загальнолюдські та європейські цінності – не порожні слова. Це глибоке розуміння ролі наукової еліти в формуванні вільної нації, яка поважає свободу слова та керується демократичними принципами. Той, хто знищує наші книги та нашу наукову еліту керується іншими гаслами: «Війна – це мир. Свобода – це рабство. Незнання – це сила» (George Orwell, 1949).

Серед інших фокусів наукових досліджень, які відзначили наші науковці – такі:

- євроінтеграція та міжнародні студії;
- світовий досвід врегулювання конфліктів;
- переформатування системи освіти;
- дистанційна освіта, діджиталізація та цифровізація освітнього процесу;
- підтримка і допомога населенню, переселенцям, учасникам освітнього процесу, що постраждали від російсько-української війни;
- питання психологічної безпеки особистості, необхідності збереження її адаптивних можливостей;

- оновлення та підвищення життєвої активності в умовах кардинальних суспільних перетворень;
- якість вищої освіти, підготовка фахівців, здатних працювати в ситуації невизначеності;
- антикризове управління організаціями в умовах війни;
- корпоративна соціальна відповідальність тощо.

Ці результати засвідчили, що, незважаючи на виклики, небезпеку, залякування – українська еліта вірить у свою роль у відновленні повоєнної України. І така витримка та сила духу, можливо, була б неможливою якби не підтримка наукової спільноти майже усього світу.

Наше дослідження та дослідження колег (Lavrysh et al., 2022) переконливо доводить, що міжнародна підтримка є дуже важливою для українських дослідників сьогодні. Українські науковці не залишилися на самоті у такі жахливі часи. І це надало сили продовжувати наукові дослідження, започатковувати нові наукові проєкти для відродження України у післявоєнний період.

Висновки

У цьому дослідженні ми продемонстрували власний досвід науки в окупації. Основним обмеженням нашого дослідження були його тимчасові рамки (представлено результати одного опитування, яке проводилося у дуже короткі терміни з огляду на безпекові ризики). Додатково, ми, автори статті, також були причетними до описуваних подій, перебуваючи під окупацією. Отже, наша робота частково відрізняється від стандартного наукового підходу, будучи більш емоційною та рефлексивною. Але, можливо, саме такий підхід зараз потрібен світу.

Іншим обмеженням було те, що нами представлено досвід лише одного університету. Таких університетів в Україні зараз чимало. Деякі з них вже неодноразово переміщені через тимчасову окупацію російською федерацією українських міст. І ця проблематика не обмежується лише дискурсом української наукової спільноти. Вона стосується всіх окупованих територій світу. Ми розповіли про реальність життя українських науковців в окупованих містах, про проблеми, з якими вони зіштовхнулись.

У сучасному світі 21-го століття такі явища здаються неможливими. Важко повірити, що у наші дні великі міста можуть опинитись під окупацією. Ми самі були в шоці. Але реальність змінилась, і ми знаходимося на новому етапі нашого існування – моменті, коли

порушуються всі звичні процеси, створювані десятиліттями. Це час, коли гармонія суспільного розвитку та прогресу науки руйнується.

Ми маємо розповідати світу про проблеми окупованих територій, про захоплені університети, про зруйновані надії, спотворені амбіції, втрачені життя. В умовах окупації мовчать навіть ті, хто до цього був голосом населення. За думки тут карають, душевно знищують, забирають життя. Тому так мало інформації потрапляє до світу з окупованих міст. Місія – бути їхнім голосом – зараз належить усій науковій спільноті світу.

Нам слід було проаналізувати реакцію на вторгнення в Україну та тимчасову окупацію міст, щоб зрозуміти, з якими проблемами та викликами стикаються дослідники та університети. Такий аналіз допоміг би не лише глибше осмислити поточний досвід українських науковців, але й був би корисним при розробці стратегій реагування на аналогічні кризи в майбутньому.

Відсутність звичних умов і надзвичайна складність обставин, в яких опинились українські науковці, не позбавляло їх розуміння важливості та значущості своєї наукової роботи для майбутнього та відродження України після війни. Така незламна постійність і спрямованість мотивовані не лише внутрішньою силою духу, але й завдяки об'єднанню з науковою спільнотою великої частини світу, взаємній підтримці та ефективній співпраці, що дозволяє науковцям з тимчасово окупованих міст організувати свою науково-дослідницьку діяльність у можливий спосіб.

Це дослідження є відкриттям для глобальної наукової спільноти, оскільки питання життя цивільних осіб на окупованих територіях майже не досліджувалося. Водночас, майже немає досліджень, присвячених діячам науки, освіти, культури, мистецтва, які опинилися в окупації. Потребують подальшого дослідження питання правового регулювання діяльності в окупації, ментального здоров'я тих, хто лишається жити в окупованих містах та тих, хто зміг виїхати. Крім того, необхідно глибше досліджувати питання загальнополітичного устрою світу, адже у сучасному цивілізованому суспільстві не має бути місця для відновлення рабства чи гноблення.

Література

1. Benson, G. S., McIntosh, C. K., Salazar, M., & Vaziri, H. (2020). Cultural values and definitions of career success. *Human Resource Management Journal*, 30(3), 392–421. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12266>
2. Boglajenko, D. (2022). As a Ukrainian working abroad, the war made me rethink my definition of “home”. *Science*, 377(6612). <https://doi.org/10.1126/science.caredit.ade8880>

3. Borho, A., Viazminsky, A., Morawa, E., Schmitt, G. M., Georgiadou, E., & Erim, Y. (2020). The prevalence and risk factors for mental distress among Syrian refugees in Germany: A register-based follow-up study. *BMC Psychiatry*, 20, Article 362. <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02746-2>
4. Duszynski, J., & Molly, G. (2022). What I'm mostly afraid of is that there will be two sciences – Democratic science and autocratic science. *Issues in Science and Technology*, 38(4), 27-30. <https://issues.org/jerzy-duszynskipolish-academy-sciences-ukraine-interview/>
5. Fiialka, S. (2022). Assessment of war effects on the publishing activity and scientific interests of Ukrainian scholars. *Knowledge and Performance Management*, 6(1), 27-37. [http://doi.org/10.21511/kpm.06\(1\).2022.03](http://doi.org/10.21511/kpm.06(1).2022.03)
6. Garry, S., & Checchi, F. (2020). Armed conflict and public health: Into the 21st century. *Journal of Public Health*, 42(3), 287–298. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdz095>
7. Hanson, E., & Vogel, G. (2012). The impact of war on civilians. In L. L. Levers (Ed.), *Trauma counseling: Theories and interventions* (pp. 412-433). *Springer Publishing*. <https://doi.org/10.1891/9780826106841.0024>
8. Humen, N. (2022, July 23). Poshuky. Nareshti mama vyishla na zviazok. Khvylyny dvi plakaly i movchaly. - Doniu, ya ne khotila todi hovoryty, ale ya nastilky... [Image attached] [Facebook post]. Facebook.
9. Ihor Bohdanov: “My znaємо solodkyi smak svobody” [Ihor Bogdanov: “We know the sweet taste of freedom”]. (2022, June 6). *The University Word*. <https://us.bdpu.org.ua/ihor-bohdanov-my-znaiemo-solodkyy-smaksvobody.html>
10. Irwin, A. (2023). The fight to keep Ukrainian science alive through a year of war. *Nature*, 614, 608-612. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00508-0>
11. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), 167-174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
12. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
13. Lutsenko, A., Harashchenko, N., Hladchenko, L., Korytnikova, N., Moskotina, R., & Pravdyva, O. (2023). The results of the survey on the needs of Ukrainian scientists (First wave report) (Max Planck Institute for Innovation and Competition Research Paper No. 23-03). *Max Planck Institute for Innovation & Competition*. <https://ssrn.com/abstract=4335098>
14. Maryl, M., Ivashchenko, O. V., Reinfelds, M., Reinsone, S., & Rose, M. F. (2022). Addressing the needs of Ukrainian scholars at risk. *Nature Human Behavior*, 6, 746-747. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01387-7>
15. McNutt, M., & Hildebrand, J. (2022). Scientists in the line of fire. *Science*, 375(6585). <https://doi.org/10.1126/science.abp8817>
16. Moroz, Y. (2022). Here in Ukraine, science continues under air raids. *Nature*, 605, Article 590. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01431-6>
17. Morrice, L. (2022). Will the war in Ukraine be a pivotal moment for refugee education in Europe? *International Journal of Lifelong Education*, 41(3), 251–256. <https://doi.org/10.1080/02601370.2022.2079260>
18. Polishchuk, Y., Moskvina, V., Degtryarova, I., Galat, M., & Makaruk, L. (2022). Assessing the needs of Ukrainian scholars in danger circumstances. *Council of Young Scientists*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6413145>
19. Poskett, J., & Shaw, C. (2022). Scientists in Ukraine have long fought for scientific freedom. *Nature*, 609, 243-244. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-02825-2>

20. Rebuilding Ukrainian science can't wait – Here's how to start. (2023, February 22). *Nature*, 614, 593-594. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00505-3>
21. Rose, M. E., Reinsone, S., Andriushchenko, M., Bartosiak, M., Bobak, A., Drury, L., Düring, M., Figueira, I., Gailite, E., Gozhyk, I., Abreu, L. G., Gutierrez, I., Ivashchenko, O., Van Heuckelom, K., Jaudzema, J., Jurikova, K., Klos, A., Knörzer, J., Kutafina, E., ... Beckett, R. (2022). #ScienceForUkraine: An initiative to support the Ukrainian academic community. "3 months since Russia's invasion in Ukraine" (Max Planck Institute for Innovation and Competition Research Paper No. 22-13). Max Planck Institute for Innovation and Competition. <http://doi.org/10.2139/ssrn.4139263>
22. Suchikova Y., & Tsybuliak, N. (2023) Universities without walls: Global trend v. Ukraine's reality. *Nature*, 614, Article 413. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
23. Suchikova, Y. (2023). "We are unbroken". A Ukrainian academic's perseverance in a year of war. *Science*. 379(6634), Article 850. <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
24. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., & Bogdanov, I. (2023). Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 7(2), 314-324. <https://doi.org/10.22495/cgobrv7i2sip10>

Дистанційна та змішана освіта між миром і війною: адаптація та втілення

*Анастасія Попова, Яна Сичікова, Наталя Цибуляк, Ганна Лопатіна,
Сергій Ковачов, Пилип Попов*

Впродовж останніх років, Україна, на рівні з глобальною спільнотою проклала шлях розвитку своєї освітньої сфери, активно втілюючи та адаптуючи дистанційні та змішані формати навчання. Цей період, визначений як ключовий момент трансформації підходів до організації навчального процесу, набув актуальності на фоні стрімкого прогресу інформаційних технологій, викликів пандемії коронавірусу та, випробувань, що виникли в результаті військової агресії Росії.

Зазначені обставини зумовили особливий контекст та специфічні виклики для впровадження та реалізації дистанційної та змішаної освіти в Україні, які акцентують на необхідності їх розвитку як стратегічних векторів протистояння військовим діям та інструментів позитивної післявоєнного відновлення. І хоча, відповідно до рекомендацій МОН, з 1 вересня 2023 року заклади освіти мають у своїй більшості перейти на офлайн навчання, статистичні дані МОН свідчать, що лише 57 % закладів готові працювати очно, однак з використанням змішаного формату, для 43 % закладів освіти онлайн навчання буде основним, через неможливість забезпечити безпечність перебування учасників освітнього процесу у закладі через різні об'єктивні обставини (розміщення на прифронтових територіях, відсутність бомбосховищ, переміщення закладів освіти через окупацію міста їх основної локації, перебування учасників освітнього процесу закордоном тощо) (*Про здійснення освітнього процесу, 2023*).

Освітній ландшафт, що неперервно міняється, особливо у контексті змішаних та дистанційних форматів, вимагає глибокого аналізу з метою виявлення та мінімізації можливих проблем та викликів. У цьому дослідженні, основний акцент буде зроблено на вивченні специфіки впровадження дистанційного та змішаного навчання у університетській освіті України в умовах мирного і військового стану, що є важливим джерелом осмислення освітніх реалій, у яких перебували та перебувають учасники освітнього процесу в Україні.

Теоретичний погляд на дистанційну та змішану освіту в Україні

В Україні розвиток дистанційного та змішаного навчання бере свій початок з 90-х років 20-го століття після прийняття Закону України «Про національну програму інформатизації» (*Про Національну програму інформатизації*, 1998). У 2000 році Міністерство освіти та науки України затвердило «Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні» (2000). Крім того, у 2003 році Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1494, якою була затверджена «Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки» (2003). Важливим кроком у розвитку дистанційної освіти в Україні стало прийняття нового «Положення про дистанційне навчання» (2015), а також визнання дистанційної освіти в новій редакції Закону «Про вищу освіту» (2018). Стрімке запровадження дистанційних форм навчання в Україні зумовлено і її прагненням до інтеграції з ЄС (Sahu, 2020).

Після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, стаття 433 Угоди передбачає необхідність дослідження країнами-учасницями можливостей співробітництва в сфері дистанційного навчання та освіти протягом життя. У Паризькому комюніке визначено, що вищі навчальні заклади мають готувати своїх студентів і допомагати викладачам діяти творчо в цифровому середовищі, а також краще використовувати цифрову та змішану освіту з метою поліпшення безперервного та гнучкого навчання, розвитку цифрових навичок і компетенцій, покращення аналізу даних, освітніх досліджень і прогнозування, а також усунення регуляторних бар'єрів для надання відкритої та цифрової освіти (*Paris Communiqué*, 2018). Важливим етапом на шляху до післявоєнної віднови стало затвердження Концепції розвитку вищої освіти на період 2022-2032 років, яка є детальним планом для відновлення та продовження реформування системи вищої освіти в післявоєнний період. Концепція передбачає активізацію співпраці України з Європейським Союзом у таких напрямках: реформування та модернізація системи вищої освіти; зближення вищої освіти в рамках Болонського процесу; підвищення якості та важливості вищої освіти; розширення співробітництва між вищими навчальними закладами; розширення можливостей для вищої освіти; підтримка мобільності студентів, наукових працівників та педагогічних працівників (*Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки*, 2022). Усі ці напрями зосереджені на впровадженні кращих практик та модернізації системи освіти, зокрема дистанційної та змішаної освіти, враховуючи український соціально-політичний контекст, який характеризується невизначеністю умов і безпекової ситуації, великим

міграційним потоком учнів і студентів закордон, які залишаються при цьому у системі української системи освіти.

Під впливом пандемії COVID-19 система освіти в українських закладах вищої освіти (ЗВО) активно перейшла до змішаної та дистанційної форм навчання. Цей стрімкий перехід спонукав Міністерство освіти і науки України у червні 2020 року опублікувати Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти (2020). Сьогодні дистанційне та змішане навчання стали необхідною складовою сучасної парадигми вищої освіти, є основою формування сучасного інноваційного освітнього простору, який характеризується інклюзивністю, доступністю, академічною свободою; та фундаментом якісної вищої освіти та соціально-економічного розвитку країни та демократії в цілому.

У системі національного законодавства, дистанційне навчання – це індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок, способів та досвіду пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання в освітньому середовищі, яке створене на основі новітніх психолого-педагогічних й інформаційно-комунікаційних технологій (*Про затвердження Положення про дистанційне навчання, 2013*).

У площині дистанційного навчання досить часто застосовуються спеціальні терміни й поняття, зокрема: асинхронний режим, синхронний режим, веб-середовище дистанційного навчання, дистанційна форма навчання, ІКТ дистанційного навчання, психолого-педагогічні технології дистанційного навчання, система управління дистанційним навчанням, суб'єкти, об'єкти дистанційного навчання, технології дистанційного навчання, які розширюють наукове розуміння змісту й складових означених визначень (*Про затвердження Положення про дистанційне навчання, 2013*).

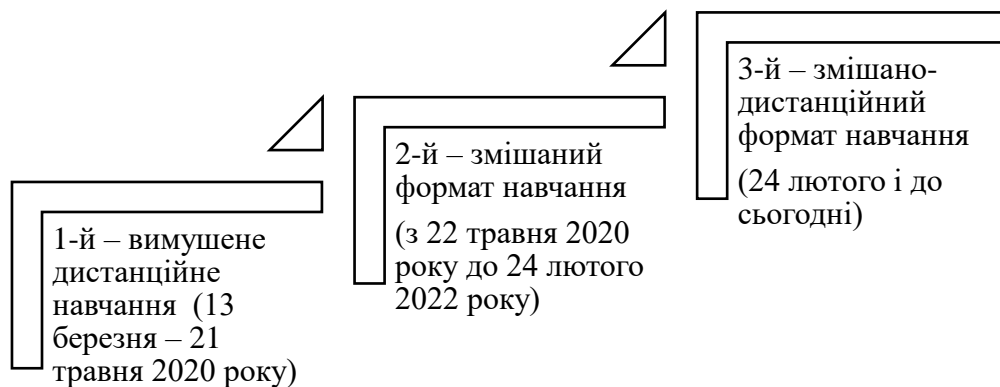
Концепція української дистанційної освіти має свої особливості у порівнянні із зарубіжними концепціями. У зарубіжних країнах підхід до дистанційного навчання виходить з того, що це самостійне навчання учня за допомогою ІКТ для пошуку необхідного навчального контенту під керівництвом інструктора / чи матеріалів, які надаються інструктором у процесі управління освітньою діяльністю (Miller, & Honeyman 1993; Shvedun at al., 2023). Український підхід вбачає у дистанційній освіті два підходи – асинхронний (дистанційний) та синхронний (онлайн) формати навчання, що зазвичай поєднуються у різних типах закладу задля оптимізації процесу навчання (Holubnycha at al., 2023). До того ж, українська практика дистанційної освіти, у переважній більшості, ототожнює це поняття з онлайн-навчанням, що має принципові

відмінності від дистанційного (Lucenko at al., 2022). Однак, спільним для вітчизняної і зарубіжної концепцій є використання технічних ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій, систематичне включення яких до академічного навчання призвело до зміни підходу в контексті навчальних цілей, що і обумовило появу нового методу – змішаного навчання (анг. Blended learning), який сьогодні має багато назв, таких як «гібридне навчання» (Смирнова-Трибульська, 2007), «гнучке» (Collis, & Moopen 2021), «змішане» (Рашевська, 2010), «комбіноване навчання» (Шуневичб 2009).

О. Деліаліоглу и З. Йилдирим (2007), а также Й. Гюльбахар и Р. Мадран (2009), Н. Болюбаш (2009) вважають терміни «змішане навчання», «комбіноване навчання», «гібридне навчання» синонімами та тлумачить їх зміст так: «поєднання дистанційного та електронного мережевого навчання з традиційними формами навчання: очною та заочною», що може бути здійснено за різними моделями та форматами взаємодії. Однак, використання моделей змішаного навчання передбачає структурування, що відрізняється від традиційної системи навчання, наявність у викладача та учнів/студентів навичок роботи з електронними пристроями. До того ж, структура матеріалу курсу у системі змішаного навчання повинна відповідати структурі способу роботи над матеріалом. А модель змішаного навчання повинна відповідати потребам і особливостям кожного конкретного студента групи (Staker, & Horn, 2017).

Етапи запровадження дистанційного та змішаного навчання в Україні

В Україні активне запровадження дистанційного та змішаного навчання в освітній процес, не дивлячись на низку нормативних документів, було доволі стрімким та стихійним процесом, яке відбулось після прийняття постанови КМУ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» (2020), в рамках якого з 12 березня відвідування закладів освіти її здобувачами було заборонено, а 13 березня, перший день навчання в умовах карантину, став точкою відліку для активного розвитку та запровадження дистанційного та змішаного форм навчання у всіх закладах освіти та трансформації підходів до організації освітнього процесу. Однак, і цей період можна структурувати за трьома етапами (рисунок 1).

Рисунок 1. Етапи активного впровадження дистанційного та змішаного навчання в Україні

Розглянемо особливості кожного етапу. 1-й етап характеризувався невизначеністю умов щодо організації якісного освітнього процесу в умовах ЗВО, оскільки традиційне навчання було призупинено в один день. Відповідно, цей етап мав низку особливостей та проблем, що характеризувались:

- необхідністю пошуку нових підходів та інструментів для організації освітнього процесу в нових умовах (Grynyshyna et al., 2023).
- адаптацією змісту навчальних матеріалів на освітніх платформах університетів. Не дивлячись на те, що більшість університетів вже користувалися освітніми платформами та інструментами, такими як MOODLE, Google Classroom та іншими, в системі яких були викладені освітні курси, однак вони переважно використовувалися викладачами та здобувачами вищої освіти для забезпечення більш гнучких та зручних форм під час організації очної та заочної форм навчання, відповідно їх зміст не був адаптований під вимоги навчання та оцінювання в дистанційному форматі.
- стрімким переходом до онлайн-навчання, який зовсім не передбачав часу для адаптації традиційних курсів у дистанційний та онлайн-формат. Це зумовило високий рівень навантаження на науково-педагогічний склад та формування досить негативних упереджень щодо нового формату роботи, який не був заздалегідь підготовленим (Urbina-Garcia, 2020).
- недостатністю технічних можливостей ЗВО, низьким рівнем навичок володіння ІКТ викладачів та самих здобувачів, що значно вплинуло на якість організації освітнього процесу та здійснення контролю за ним (Slavko, 2020).

- недостатніми навичками самодисципліни у студентів, що призвело до проблем з опануванням навчального матеріалу без постійного контролю з боку викладачів. З'явилися проблеми «чорних екранів» через те, що «камера не працює», раптових «відключень світла та інтернету», які неможливо було перевірити, відповідно, велика кількість здобувачів спекулювали різними факторами, що в кінцевому семестровому результаті призвело до зниження якості навчання (Dumek at al., 2022);
- появою соціальних проблем (соціалізація та прийняття), що знайшло своє відображення у випадках погіршення психологічного самопочуття студентів, формування у них соціальної деривації та зниження мотивації до навчання у ЗВО через неможливість бути включеним до своєї референтної групи «наживо» (Osadchyi at al., 2017).

Результатом першого етапу стрімкого переходу до дистанційного навчання стало прийняття університетами низки документів, що регламентують особливості цього процесу на рівні ЗВО; зміна парадигми сприйняття дистанційної освіти від такої, яка є сумнівною як для викладачів, так і для студентів до сильної альтернативи, що необхідна для забезпечення організації освітнього процесу в умовах, що склалися (Osadchyi at al., 2017).

2-й етап передбачав перехід від стрімкого дистанційного навчання до стрімкого змішаного навчання. У цьому етапі було запроваджено модель адаптивного карантину, яка передбачала різні рівні карантинних обмежень в залежності від епідеміологічної ситуації в регіоні (*Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2*, 2020). Заклади освіти мали враховувати ці обмеження при організації навчання. У цьому контексті з'явився змішаний формат навчання, де дистанційне навчання поєднувалося з очним, відповідно до карантинних обмежень регіону. Особливостями цього етапу були:

- «міграція» форм навчання залежно від рівня епідеміологічної загрози. У «червоній зоні» відбувалося повністю дистанційне навчання, у «помаранчевій» та «жовтій» зонах університети мали право вибирати змішаний або дистанційний формат, а у «зеленій» зоні навчання відбувалося в традиційному форматі з дотриманням правил безпеки. Постійні переходи між різними кольоровими зонами вимагали гнучкості в організації навчання. Університети експериментували з різними форматами, враховуючи принцип академічної свободи та встановлені правила безпеки.

- «паралельність проведення пар в офлайн і онлайн режимі». За умов більш-менш стійкої епідеміологічної ситуації в регіоні, проведення офлайн-занять в аудиторіях супроводжувалось і онлайн-трансляцією, оскільки студенти могли перебувати на самоізоляції. Нова реальність навчання вимагала ще більш розвинутих навичок володіння ІКТ від викладачів, оскільки запуск «стрімів» пар вимагав нових підходів до побудови процесу навчання;
- невідповідність технічного оснащення університетів потребам змішаного навчання (нестача персональних комп'ютерів, вільних аудиторій, слабкий Wi-Fi або його відсутність на усій території університету);
- необхідність для викладачів бути гнучким, мобільним та готовим до креативних рішень та ідей щодо організації освітнього процесу в рамках своїх дисциплін.

Наявність неоднозначних та постійно змінюваних умов праці, зумовили величезний тиск та психічне напруження для викладачів, що позначалося на якості їх роботи [Бао, W. 2020; Sahu, P. (2020)]. Дослідження, проведене серед викладачів показало, що майже половина (48%) респондентів заявили, що мають проблеми з адаптацією до умов змішаного навчання (Boychuk et al., 2022).

Дослідження, яке було проведено Державною службою якості освіти України у 2021 році, засвідчило, що кожен другий з учасників опитування (49,5%) вважає, що по закінченні карантину форма освітнього процесу має повернутися до попередньої (показник знизився на 20% порівняно з даними опитування, проведеного Державною службою якості освіти України (2020)).

Однак, не дивлячись на проблеми, пов'язані із стрімким та стихійним запровадженням дистанційного та змішаного навчання в Україні у мирний час, це мало і свої переваги для всіх учасників освітнього процесу:

- університет мав можливість економити кошти за сплату комунальних послуг, які потім міг реорганізувати у додаткові премії для співробітників закладу освіти задля стимулювання їх досягнень, розширив можливості просування та реалізації своїх освітніх та наукових послуг тощо;
- викладачі отримали можливість запрошувати гостей-лекторів та фахівців-практиків у зручному для них форматі, підвищувати кваліфікацію онлайн, суміщувати роботу в декількох закладах освіти одночасно тощо;
- здобувачі отримали можливості поєднання роботи з навчанням, навчання не виходячи з дому, академічної мобільності та подорожей без відриву від навчання, економію коштів для оренди житла тощо.

Отже, не дивлячись на складнощі та проблеми, які виникали у процесі організації дистанційного та змішаного навчання у мирний час, процес стрімкого переходу до нових технологій в освіті став з однієї сторони, точкою росту для всіх учасників освітнього процесу надавши їм нові знання, навички та можливості, а з іншої сторони – зумовив проблеми пов'язані із процесами адаптації, соціалізації, вигорання тощо, які стали новими викликами для сучасної вітчизняної системи освіти, які посилив 3-й етап, який розпочався 24 лютого 2022 року, основною характеристикою якого є організація освітнього процесу в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що зумовило функціонування ЗВО в умовах нового етапу розвитку – змішано-дистанційного навчання. Станом на 24 лютого 2022 року в Україні налічувалося 336 закладів вищої освіти різного профілю та спрямування. Проте характер впливу безпекової ситуації та його наслідки для ЗВО потрібно розглядати у регіональному контексті. Карта України сьогодні умовно поділяється на три частини:

- (1) території, де ведуться/велись активні бойові дії;
- (2) регіони, де немає прямої ескалації бойових дій;
- (3) окуповані території.

Відповідно, залежно від території на якій знаходилися університети їх умовно можна поділити на три групи:

- університети, що знаходилися на своїй постійній локації на території України де не було активних бойових дій;
- університети, що знаходилися на своїй постійній локації на території України, однак межували з прифронтовими зонами.
- університети, які були вимушені релокуватися через окупацію міста в якому вони знаходились або через активні бойові дії на його території.

Місце розташування університетів і обумовило характер організації навчання в контексті змішано-дистанційного формату та відповідно особливості функціонування закладів освіти. До яких відносимо:

- нерівність умов, у яких опинились університети залежно від місця їх офіційної реєстрації станом на 24 лютого 2022 року.

Нерівність виявлялася у декількох аспектах:

- час відновлення роботи (університети 1, 2 груп відновили роботу 14 березня, переміщені університети, переважно з травня). Однак, варто зазначити, що обсяг роботи усіма типами університетів було виконано в однаковому обсязі;

- наявність матеріально-технічної бази в університетах (матеріально-технічна база не пошкоджена (1 група університетів), матеріально-технічну базу втрачено повністю через окупацію (3-тя група університетів)/ або частково через обстріли (2 і 3 групи університетів);
- місцезнаходження викладачів (викладачі, які працювали в університетах 1-ї та 2-ї групи переважно залишилися у місці дислокації, викладачі з університетів 3-ї групи у переважній більшості перемістились у більш безпечні регіони України або закордон);
- місцезнаходження здобувачів (здобувачі, які навчалися в університетах 1-ї та 2-ї групи переважно залишилися у місці дислокації, здобувачі з університетів 3-ї групи у переважній більшості перемістились у більш безпечні регіони України або закордон);
- наявність комунікацій та електропостачання (різні регіони України мали свої особливості пов'язані з ракетними обстрілами об'єктів критичної інфраструктури та активністю бойових дій, окуповані території та території в зоні активних бойових дій функціонували без наявності зв'язку, та подекуди без електро, і навіть водо і газу постачання);
- психологічний стан учасників освітнього процесу теж залежав від приналежності до певної території (частина викладачів та здобувачів втратила свої домівки разом з усіма особистими речами, частина була вимушена покинути своє місце проживання через небезпеку, частина залишилися на прифронтових територіях, де є постійна небезпека).

Нерівність вплинула і на організацію формату роботи університетів у змішано-дистанційному форматі. Університети 1-ї і 2-ї групи, які знаходилися на своїй постійній локації, знову розпочали свою діяльність 14 березня 2022 року. Однак через часті ракетні обстріли навчання в аудиторіях не було можливим. Більшість університетів цих груп продовжили навчання у дистанційному форматі, використовуючи синхронні та асинхронні режими, з вересня 2022 року частина університетів перейшла у змішаний формат роботи, що було обумовлено і безпековою ситуацією, місцеперебуванням здобувачів та викладачів (Lucenko at al., 2023).

Проблемними у плані відновлення навчання стали саме переміщені університети, яких налічується 29, з 336 закладів вищої освіти (Lopatina at al., 2023). Періодизація організації змішано-дистанційної форми навчання для переміщених університетів набуває нового контексту і її можна умовно поділити на 2 етапи: 1-й етап – до переміщення університету на локацію підконтрольній Україні території; 2-й етап – після переміщення університету на локацію підконтрольній Україні території.

В рамках 1-го етапу говорити про відновлення будь-яких форм навчання було не можливо. Однак, в рамках цього етапу відбувались різні

освітні аспекти взаємодії задля забезпечення потреб здобувачів, оскільки відповідно до опитування, яке провів Бердянський державний педагогічний університет, 85 % здобувачів мали бажання відновити навчання негайно (Lopatina et al., 2023). У цей період, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти оприлюднило перелік університетів, які надають академічну підтримку студентам, що втратили можливість навчатися у своєму закладі вищої освіти через воєнні дії. Багато університетів розпочали процедури оформлення здобувачів на навчання в рамках академічної мобільності до інших університетів України або закордон. Здобувачі, які чекали на відновлення діяльності університетів, отримували інформаційну підтримку від своїх викладачів та кураторів через месенджери Viber/Telegram та пропонували цікаві теми для обговорення.

2-й етап – переміщення університетів на підконтрольну Україні територію, дозволив їм відновити освітню діяльність та продовжити навчання. Переміщення університетів відбувалося у двох форматах: «мінімальному» та «розширеному». Більшість університетів перемістилися у «мінімальному» форматі, де ректор, проректори, бухгалтерська служба та особа, відповідальна за роботу з ЄДЕБО, виїжджають безпосередньо на підконтрольну територію. Адміністрація університету зазвичай продовжує працювати у наданих приміщеннях, а навчання здійснюється з використанням дистанційних технологій.

Деякі університети обрали «розширений» варіант переміщення, який включає окремі навчальні корпуси і переїзд до іншого населеного пункту для частини викладачів та студентів, а не лише адміністрації.

Однак, відновлення діяльності окреслило нові виклики для переміщених університетів. Перший виклик був пов'язаний із можливістю відновити діяльність у більшості випадків лише у форматі дистанційного навчання, оскільки відсутність власних приміщень ускладнила можливість впровадження змішаного традиційного формату навчання для них (Suchikova, 2023). Другий виклик – це потреба для викладачів змінювати зміст та форми навчання в короткі терміни залежно від власних можливостей і освітніх потреб здобувачів (місце перебування, безпекова наявність зв'язку, психологічний стан, наявність технічного забезпечення, тривала перерва у навчальному процесі).

Однак, не дивлячись на виклики, навчальний процес продовжувався, але виникла нова реальність змішаного навчання в умовах дистанційного. Такий формат навчання передбачав за можливості синхронне навчання онлайн з тими здобувачами, які могли відвідувати пари, телефонні відповіді або аудіо-повідомлення із відповідями від тих, хто не міг відвідувати пари та «ловив інтернет на пагорбі», заходив в муду,

або в групу по дисципліні в месенджерах, шукав завдання та швидко їх виконував. Цей формат також передбачав окремі консультації викладачів по дисципліні, у будь-який час доби, коли здобувач знаходився в мережі і міг отримувати інформацію.

У таких умовах, не можливо не говорити про психологічний тиск на викладачів з переміщених університетів, які були включені у процес навчання 24/7: перебудова освітніх курсів, інтенсивне синхронне навчання, асинхронний супровід, консультаційна робота у всіх можливих та доступних здобувачеві формах з використанням різних месенджерів, інструментів та платформ; розробка нових систем оцінювання та форм роботи зі студентами виходячи з вимог особисто кожного здобувача; проведення патріотичного виховання та залучення студентів до якомога більших видів діяльності університету та громад, і паралельно власні особисті проблеми переселенця, які потрібно вирішувати тут і зараз. Не дивним є результат дослідження GoGlobal, відповідно до якого 54% українських освітян страждають від професійного вигорання (54% *вчителів перебувають у стані професійного вигорання, 2023*). Адже саме на викладачів університетів була покладена місія швидко адаптувати зміст навчання під вимоги реальності.

Що стосується здобувачів, то відповідно за опитуванням, яке було проведено серед репрезентативної вибірки 800 студентів і 130 викладачів двох переміщених університетів, у своїх коментарях респонденти зазначають серед організаційних проблем поряд із поганим психоемоційним станом студентів та викладачів, проблемами з постійним доступом до інтернету та зв'язком, необхідністю працювати та волонтерити, також і великий обсяг навчального навантаження, що виник через тривалу перерву в освітньому процесі, необхідність готувати курсові та дипломні роботи у досить пришвидшеному форматі (Ніколаєв та ін., 2022).

Важливим у ракурсі нашого дослідження, заакцентувати і на форми організації освітнього процесу з 2022/2023 навчального року. Виходячи з груп університетів, залежно від їх територіального перебування, кожен університет має свої умови і формати змішано-дистанційного навчання. І, якщо, під час Covid-2019 всі університети перебували у рівних умовах, то зараз ситуація є протилежною. Частина університетів має можливість навчатися традиційно, офлайн, якщо заклад освіти обладнаний бомбосховищами та є бажання студентів ходити на пари, але частіше навчання відбувається у класичному змішаному форматі. Але і тут наявний український контекст. Оскільки багато здобувачів через безпекову ситуацію виїхали за кордон, але продовжують навчатися в українських університетах, заклад освіти має адаптуватися під

особливості і вимоги кожного. Друга частина університетів не має можливості бачитися «наживо» зі своїми здобувачами і викладачами, тому реалізовує свій формат дистанційного навчання, паралельно адаптуючи класичну змішану форму навчання в онлайн-формат.

Стрімкий перехід до дистанційного та змішаного навчання дозволив чітко окреслити як переваги цих форм (доступність та гнучкість, розширення можливостей університетів, викладачів та здобувачів, перехід на сучасні технології), так і оголити недоліки (недостатність фінансування, брак технічних ресурсів, доступу до ліцензованого програмного забезпечення, адаптація навчальних курсів до дистанційного формату з урахуванням специфіки та можливостей кожного університету) й виклики (якість освіти, наявність технічної інфраструктури, соціальна взаємодія, підготовка викладачів та здобувачів). І хоча, в процесі відновлення навчання під час воєнного стану їм став у нагоді попередній досвід запровадження дистанційного та змішаного формату навчання, пов'язаний зі стрімким поширенням COVID-19, однак під час «ковідних» навчальних років не відбулося повноцінного та системного переходу до дистанційного та змішаного навчання, а воєнний час лише підсилив проблеми та виклики, з якими стикаються українські університети.

Висновки

У сучасному світі, де технології швидко розвиваються, дистанційна та змішана системи підготовки фахівців стають все більш популярними. Український контекст змішаної та дистанційної освіти відрізняється від світового досвіду, що зумовлено низкою передумов, подій, які мали і мають вплив на розвиток цього процесу. У процесі дослідження фокус був взятий на процеси впровадження дистанційної та змішаної форм навчання під час пандемії Covid 2019 та повномасштабної війни Росії проти України, як основних історичних періодів реального впровадження цих форм навчання в Україні. Аналіз цих етапів дозволив виокремити власну періодизацію дистанційної та змішаної освіти, яка охоплює 3 основних етапи – вимушене дистанційне навчання, змішаний формат навчання, змішано-дистанційний формат навчання. У свою чергу змішано-дистанційний має характеристики, що обумовлені умовним поділом університетів на три групи – університети, що знаходилися на своїй постійній локації на території України де не було активних бойових дій; університети, що знаходилися на своїй постійній локації на території України, однак межували з прифронтовими зонами; університети, які були вимушені релокуватися через окупацію міста в якому вони знаходились або через активні бойові дії на його території.

Дистанційна освіта в Україні переважно сприймається як «онлайн навчання» з використанням синхронного формату. Проте, вона частіше є вимушеною формою, яка наслідуює прийоми очного навчання. Дистанційна освіта вимагає іншої структури курсів, подібно до комп'ютерної гри, де відсутня очна взаємодія між викладачем і студентом, а акцент зроблений на системі оцінювання знань, вмінь та навичок. Щодо змішаного навчання, то українська система вищої освіти мала незначний період його запровадження у періодах між запровадженням різних кольорових зон під час Covid-2019, військова практика змішаного навчання переорієнтувала більшість університетів на модель самостійного змішування, але виключно з елементами дистанційного синхронного та асинхронного форматів.

Упровадження дистанційної та змішаної освіти в університетах України є складним процесом, який вимагає глибокого аналізу, підготовки та залучення всіх зацікавлених сторін. Ці формати навчання можуть бути потужним інструментом для покращення доступності та якості освіти в Україні, але їх впровадження повинно бути узгоджене, динамічне та зосереджене на потребах студентів і суспільства в цілому.

Література

1. Болюбаш, Н. М. (2009). Використання сучасних інформаційних технологій у професійній підготовці економістів. *Інформаційні технології і засоби навчання*, (5)13. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/178/164>
2. Державна служба якості освіти України. (2021). Всеукраїнське опитування щодо тенденцій організації дистанційного навчання в закладах освіти в умовах карантину у II семестрі 2020/2021 н.р. URL: <https://new.sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/ANALITICHNA-DOVIDKA-vesna-2021-1.docx>
3. Міністерство освіти і науки України. (2000). Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
4. Міністерство освіти і науки України. (2019) Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletspreads-2.pdf>
5. Закон України. (2023). Про вищу освіту (№ 1556-VII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Ніколаєв, Є., Рій, Г., & Шемелинець, І. (2022). У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/>
7. Кабінет Міністрів України. (2020). Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (№ 1236). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-п#Text>
8. Кабінет Міністрів України. (2020). Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (№ 211). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#Text>

9. Міністерство освіти і науки України. (2013). Про затвердження Положення про дистанційне навчання (№ 466). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
10. Кабінет Міністрів України. (2003). Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки (№ 1494). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text>
11. Міністерство освіти і науки України. (2023). Про здійснення освітнього процесу [Лист № 1/10142-23]. Osvita.UA. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/89545/ (дата звернення: 19.07.2023).
12. Закон України. (1998). Про Національну програму інформатизації [№ 74/98-ВР; станом на 1 березня 2023 р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text> (дата звернення: 19.07.2023).
13. Кабінет Міністрів України. (2022). Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки [Розпорядження № 286-р]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-р#Text> (дата звернення: 19.07.2023).
14. Рашевська, Н. В. (2010). Змішане навчання як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Черкаського університету*, 191, 89–96.
15. Смирнова-Трибульская, Е. Н. (2007). Основы формирования информатических компетентностей учителей в области дистанционного обучения: монография. Айлант.
16. Шуневич, Б. І. (2009). Тенденція розвитку складових частин організації дистанційного навчання. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, 653, 231–239.
17. Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(2), 113–115. <https://doi.org/10.1002/hbe2.191>
18. Boychuk, Y., Novikova, V., Opanasenko, Y., Kin, O., & Kostina, V. (2022). Pedagogical conditions for the introduction of blended learning technologies in Ukrainian higher education institutions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(3), 32-50. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/596>
19. Collis, B., & Moonen, J. (2021). Flexible learning in a digital world. Kogan.
20. Delialioğlu, O., & Yildirim, Z. (2007). Students' perceptions on effective dimensions of Interactive learning in a blended learning environment. *Educational Technology & Society*, 10(2), 133-146. URL: http://www.ifets.info/journals/10_2/12.pdf (date of application: 16.07.2023)
21. Dymek, D., Didkivska, S., Grabowski, M., Paliwoda-Pekosz, G., & Vakaliuk, T. A. (2022). Students' Online Behaviour in the Time of the COVID-19 Pandemic: Insights from Poland and Ukraine. *17th Conference on Computer Science and Intelligence Systems*. IEEE. <https://doi.org/10.15439/2022f134>
22. Paris Communiqué. (2018). EHEA. http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/BFUG_Meeting/48/8/BFUG_BG_SR_61_4_FinalDraftCommunique_947488.pdf (дата звернення: 19.07.2023).
23. GoGlobal. (2023). 54% вчителів перебувають у стані професійного вигорання, 75% школярів мають прояви стресу. <https://cs.detector.media/reforms/texts/185160/2023-02-01-goglobal-54-vchyteliv-perebuvaют-u-stani-profesiynogo-vygorannya-75-shkolyariv-mayut-proyavy-stresu/> (дата звернення: 16.07.2023).
24. Grynushyna, M., Boiko, T., Boklan, M., Husakova, N., & Pozniak, A. (2023). Comparative Analysis of Ways to Integrate Microsoft Teams, Zoom, Google Meet Into

- the Educational Process of Higher Education Institutions of Ukraine. *Journal of Higher Education Theory & Practice*, 23(2). <https://doi.org/10.33423/jhetp.v23i2.5806>
25. Gülbahar, Y., & Madran, R. O. (2009). Communication and collaboration, satisfaction, equity, and autonomy in blended learning environments: A case from Turkey. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 10(2), 1-22.
  26. Holubnycha, L., Besarab, T., Pavlishcheva, Y., Kadaner, O., & Khodakovska, O. (2022). E-Learning at the Tertiary Level in and After Pandemic. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 48, 47-60. <https://doi.org/10.15388/actpaed.2022.48.3>
  27. Lopatina, H., Tsybuliak, N., Popova, A., Bohdanov, I., & Suchikova, Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(Special Issue), 1-11.
  28. Lucenko, G., Lutsenko, O., Tiulpa, T., Sosnenko, O., & Nazarenko, O. (2023). Online - Education and training in higher educational institutions of Ukraine: Challenges and benefits. *International Journal of Educational Research Open*, 4. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100231>
  29. Matviichuk, L., Ferilli, S., & Hnedko, N. (2022). Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine. *Future Internet*, 14(10), 295. <https://doi.org/10.3390/fi14100295>
  30. Miller, G., & Honeyman, M. (1993). Agricultural distance education: A valid alternative for higher education. *Proceedings of the 20th Annual National Agricultural Research Meetings*, 20, 67-73.
  31. Osadchyi, V. V., Osadcha, K. P., & Eremeev, V. S. (2017). The model of the intelligence system for the analysis of qualifications frameworks of European countries. *International Journal of Computing*, 16(3), 133-142. <https://doi.org/10.47839/ijc.16.3.896>
  32. Rudenko, Y., Naboka, O., Korolova, L., Kozhukhova, K., Kazakevych, O., & Semenikhina, O. (2021). Online Learning with the Eyes of Teachers and Students in Educational Institutions of Ukraine. *TEM Journal*, 922-931. <https://doi.org/10.18421/tem102-55>
  33. Sahu, P. (2020). Closure of Universities Due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on Education and Mental Health of Students and Academic Staff. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.7541>
  34. Shvedun, V., Bulba, V., Bozhko, L., Kucher, L., Kholodok, V., & Ihnatiev, O. (2023). Circular Economy in Ukraine on the Way to European Integration: Directions for Sustainable Management during the War and Post-War Recovery. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14(1), 194-206.
  35. Slater, M. (2017). Implicit Learning Through Embodiment in Immersive Virtual Reality. In D. Liu, C. Dede, R. Huang, & J. Richards (Eds.), *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education (Smart Computing and Intelligence)*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5490-7_2
  36. Slavko, G., Serhienko, S., Shmelova, A., & Kovalenko, K. (2022). Problems and Organizational Measures of Implementing and Providing the Distance Electrical Engineering Education at the University Using LMS Moodle in the Conditions of Modern Challenges in Ukraine. In *2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/mees58014.2022.10005746>
  37. Staker, H., & Horn, M. (2017). *Classifying K-12 Blended Learning*. Innosight Institute.
  38. Suchikova, Y. (2023). A year of war. *Science*, 379(6634), 850. <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
  39. Urbina-Garcia, A. (2020). What do we know about university academics' mental health? A systematic literature review. *Stress and Health*, 36(5), 563-585.

Університет в ролі соціокультурного маяка для громади

Третя місія університету для повернення молоді на деокуповані території

Ігор Богданов, Яна Сичікова, Ольга Гуренко, Сергій Ковачов

У контексті війни та її неминучих наслідків шлях до відновлення та розвитку часто сповнений безлічі проблем. Зокрема, відновлення деокупованих територій – монументальне завдання, яке потребує узгоджених зусиль різних секторів суспільства. Це складне питання перевищує рамки простого відновлення інфраструктури, охоплюючи також соціальну реконструкцію, щоб включити соціальну реконструкцію, економічне пожвавлення та повернення переміщених громад. Основне питання в цьому процесі – роль молоді, яка відображає як поточну енергію, так і майбутній потенціал цих територій. Незважаючи на те, що молодь є важливою зацікавленою стороною, уявлення молоді про участь ключових секторів суспільства, зокрема університетів і місцевих органів влади, у відродженні деокупованих територій, залишаються в основному нез'ясованими.

Університети та органи місцевого самоврядування мають великий потенціал для ініціації необхідних перетворень на деокупованих територіях. Завдяки властивому їм інтелектуальному капіталу та практичним базовим можливостям університети пропонують живильне середовище для інноваційних ідей і можуть озброїти молодь критичними навичками. З іншого боку, органи місцевого самоврядування мають повноваження впроваджувати стратегії на рівні громади, які сприяють розвитку у молоді почуття власності та відповідальності. Ця спільна участь академічних і керівних органів формує перетин впливу, який можна використати для суспільного зростання.

Однак під час війни традиційні моделі управління часто не працюють, що вимагає нових підходів. Тут перспективи молоді стають неоціненними. Їхня унікальна позиція як осіб, на які безпосередньо впливають обставини, і як потенційних архітекторів змін вимагає їх активної участі у формуванні нових стратегій розвитку. Отже, наше дослідження прагне розкрити ці перспективи, надаючи розуміння того, як університети та місцеві органи влади можуть спільно каталізувати відновлення та зростання на деокупованих територіях. Він розглядає невивчений потенціал залучення молоді, пропонуючи погляд молоді на роль університетів і місцевого самоврядування у процесах ефективного

післявоєнного відновлення, що є надзвичайно важливим для реінтеграції деокупованих територій.

Війна в Україні триває вже більше півтора років. За цей час політичний ландшафт нашої країни значно змінився. На початку війни під окупацією опинилися частково або повністю Харківська, Запорізька, Донецька, Луганська області. Плацдармами активних бойових дій були Київська, Чернігівська, Сумська області та інші регіони України. Окуповані території, та території, де велися або ведуться активні бойові дії, зіштовхнулися з безліччю проблем, подолання наслідків яких займе не один рік. Руйнування закладів медицини, освіти, наукових установ, цивільного сектору, енергетична та гуманітарна криза, значний відтік населення з таких територій – це далеко не повний перелік нових викликів.

Постійний стрес, тривога, панічні атаки та інші психічні розлади, які спричинені міграцією, ракетними атаками, руйнацією, втратою близьких та інших орієнтирів в житті – це супутники кожного українця.

У новітніх наукових дискусіях дослідження наслідків російської інвазії в Україну у 2022 році було багатограним, охоплюючи демографічні зміни, психологічні наслідки та досвід біженців (Wiśniewska-Drewniak, 2023; Liebreinz, 2023). Так, Sheather (2022) ще на початку війни звернуто увагу на те, що війна руйнує не тільки фізичні тіла, а й ментальне здоров'я. Buchsik та інші (2023) наголошують, що біженці з України мають проблеми з психічним здоров'ям, які необхідно терміново вирішувати, розробляючи програми підтримки (Buchsik, 2023).

Варте уваги демографічне бачення, представлене Kulu та інших, які провели прогнози, що вказують на потенційне скорочення населення України на одну шосту протягом наступних двох десятиліть, залежно від поточних тенденцій та частки повернення біженців до України (Kulu, 2023). Kryst із співавторами подальше розширили ці демографічні зміни, вказуючи на глибокий вплив масової міграції як на країну походження, так і на країни прийому (Kryst, 2023).

Психологічний стрес, завданий вторгненням, був ретельно досліджений численними вченими. Дослідження Kossowska та інших використовувало теорію соціальної ідентичності для висвітлення мотивуючих факторів допомоги поляків українським біженцям, пов'язуючи цю гуманітарну реакцію з почуттям близькості, очікуваним страхом і нормою спільноти допомоги (Kossowska, 2023). Паралельно, Zasiékina та інші зібрали суттєві психологічні дані від українських цивільних осіб, підкреслюючи термінову потребу в психологічній підтримці як в теперішній час, так і в майбутньому (Zasiékina, 2023).

Подібним чином, Chudzicka-Czupala та інші дослідили широке поширення депресії, тривоги і посттравматичного стресу серед осіб в Польщі, Україні та Тайвані через війну (Chudzicka-Czupala, 2023).

Екологічні та економічні наслідки цієї війни торкнулися не тільки України, а й всього світу. Так, у дослідженні Gan та інших вказується, що понад 1 мільйон осіб у Донецькій області та понад 350 тисяч осіб у Луганській області піддаються потенційній небезпеці від кластерів хімічних об'єктів (Gan, 2023). У інших дослідженнях йдеться про продовольчу кризу в Україні та світі, яку спричинила ця війна (He, 2023; Rose, 2023). Крім того, війна впливає на ціни на енергоносії і, відповідно, на економічні показники (Ferriani, F., 2023). Вразливість економіки під час війни також була об'єктом інших важливих досліджень (Danylyshyn, 2022). Значного впливу зазнали сфера охорони здоров'я (Dzhus, 2023; Berger, 2023), освіти та науки (Stone, R., 2022; Polishchuk, 2023a; Suchikova, 2023a; Lopatina, 2023).

Однак, хоча теми наслідків війни у світі широко висвітлені в науковій літературі та пресі, проблема окупованих регіонів майже не розглядається. Невелика частина досліджень зосереджена на агресивній політиці російської влади щодо окупованих територій (Malyarenko T., 2023a; Malyarenko T., 2023b; Suchikova, 2023a). При аналізі цих публікацій стає зрозумілим, що сучасна окупація нічим не відрізняється від окупації часів Другої світової війни (Chan, 2022). Ті ж самі знущання, фільтраційні табори, тортури (Getmanova, 2023).

Спрямовуючись на місто Мелітополь, підхід окупаційних сил зображено як виражено систематичний і жорстокий. Починаючи з 24 лютого 2022 року, російські сили поділили місцеве населення на окремі групи з метою маніпулювання соціальною структурою на свою користь. Групи включали тих, кого слід було фізично знищити, тих, кого слід пригнітити, нейтральних громадян, яких потенційно можна було б спрямувати на співпрацю, та співробітників. Ці стратегії, як звітується, були розроблені з очікуванням, що українці зрештою примиряться з російською окупацією (Bukriieva, 2023).

Попри ці випробування, сильна стійкість характеризує український дух. Віра в перемогу України та незмінна присвяченість її реалізації залишається пріоритетами для всіх українців, включаючи мешканців Мелітополя (Bukriieva, 2022). Це почуття відгукує колективну волю нації протистояти окупації та зберегти свій суверенітет.

Аналогічна ситуація спостерігається в сусідніх містах, зокрема у Бердянську, де окупаційна влада відкрила свої заклади освіти та змушує освітян, які не виїхали з окупації, працювати за російськими стандартами

(Suchikova, 2023c). Говорячи загалом, освітні, наукові та культурні сфери життя найбільше вразливі під час криз (Polishchuk, 2022b; Petrić, 2022; Lavrysh, 2022). У цьому аспекті важливо розуміти роль людського потенціалу для відновлення деокупованих територій. Так, в дослідженні, присвяченому агресивній політиці окупації, зазначено, що деокупація постає як процес, у якому деокуповані люди не лише відновлюють свою територію, але й відіграють центральну роль у відстоюванні менш руйнівного, більш придатного для життя майбутнього планети (Petryna, 2023).

Сьогодні ми спостерігаємо значні успіхи Збройних сил України, які забезпечили деокупацію багатьох територій. Разом з тим, ситуація на деокупованих територіях України складна та сповнена викликів. Двома ключовими гравцями у питанні відновлення деокупованих територій є університети та органи місцевого самоврядування, роль яких перевищує межі їх традиційної сфери та має потенціал зробити внесок у комплексне омолодження та реінтеграцію таких територій (Cunningham, 2019; Lahr, 2014; Deiaso, 2012).

Університети у цьому процесі можуть відігравати трансформаційну роль, допомагаючи державі долати наслідки насильницької війни та будувати мир на різних рівнях. Роль університетів у цих процесах обумовлюється рядом факторів.

По-перше, університети часто є осередками відновлення, навчання, інновацій та соціального змінювання регіонів (Petrushenko Y., 2023). Застосовуючи свою менеджерську структуру, вони можуть створювати координовані відповіді на складні виклики відбудови. Війна зумовила тимчасове переміщення університетів на нові локації, багато з цих університетів існують сьогодні у форматі «університету без стін» (Suchikova, 2023c; Suchikova, 2023d). Деякі університети переміщені вже вдруге (Porkuian, 2023; Zakharova, 2023).

Незважаючи на визнану важливість цих аспектів, сучасна література, здається, не має всебічного дослідження ролі університетів та місцевих органів влади у відновленні деокупованих територій, зокрема з точки зору молоді. Думки молоді щодо повернення на ці території, як ці території можна зробити привабливими для них, та стратегії співпраці університету і місцевого самоврядування у відновленні міст – всі ці аспекти залишаються практично неосвітлені в існуючому академічному дискурсі.

Основна мета цієї статті – дослідити сприйняття молоді щодо того, як керівництво університетів та місцеве самоврядування можуть створити умови, сприятливі для їх повернення та проживання на деокупованих територіях.

Ця робота зосереджується на конкретному кейсі: майбутнє бачення відбудови та розвитку деокупованих територій на прикладі міста Бердянськ, зокрема Бердянської територіальної громади та Бердянського державного педагогічного університету. На момент роботи над нею місто Бердянськ все ще знаходилось в окупації. Однак досвід деокупованих територій та роль університетів у цьому процесі (Spivakovsky, 2023) дає чітке розуміння, що вже зараз необхідно будувати фундамент для майбутнього розвитку міста та розробляти конкретні політики для повернення молоді у деокуповані міста.

У цьому дослідженні було використано підхід змішаних методів, який поєднував кількісне опитування з якісними дискусіями для отримання повного розуміння досліджуваних питань. Основа методології полягала в дворівневій стратегії: по-перше, кількісна оцінка сприйняття молоддю за допомогою опитування, а по-друге, глибоке дослідження цих уявлень через дискусії на форумі.

Опитування було першим етапом дослідження. Для збору даних дослідницька група розробила анкету, яка містила 13 запитань. Питання варіювалися від демографічних (6 закритих запитань) до більш цілеспрямованих, які були зосереджені на суб'єктивній думці респондентів щодо перспектив повернення у Бердянськ та Бердянський район після деокупації, а також їх готовності відновлювати свій регіон (7 напіввідкритих запитань – з варіантами відповіді та можливістю додати свій варіант; 2 з цих запитань дозволяли вибрати до 5 варіантів відповідей).

Респондентами були молоді люди Бердянщини та Бердянського району віком від 14 до 35 років. Цю вікову групу було обрано, оскільки вона представляє як нинішніх, так і майбутніх здобувачів вищої освіти університетів, а також молодь, яка є основною метою стратегій утримання молоді органів місцевого самоврядування. Google-форма була розповсюджена в Інтернеті та збирила відповіді від 1180 молодих людей. Велика вибірка дозволила нам узагальнити результати на більшу кількість молодих людей на деокупованих територіях.

Другим етапом дослідження було збір думок молоді Бердянська та Бердянського району щодо ролі органів місцевого самоврядування та університетів у розвитку деокупованих територій. Для цього було проведено *форум «Молодь Бердянщини»* у змішаному форматі (онлайн та офлайн участь). Цей форум слугував платформою для молодих людей для відкритого діалогу щодо тем і результатів опитування. На форум було запрошено представників керівництва університету та представників місцевого самоврядування (<https://mon.gov.ua/ua/news/u-zaporizhzhividbuvsya-molodizhni-j-forum-molod-berdyanshini-vikliki-okupaciyi>). Форум

зібрав близько 300 учасників. Збір інформації здійснювався двома шляхами:

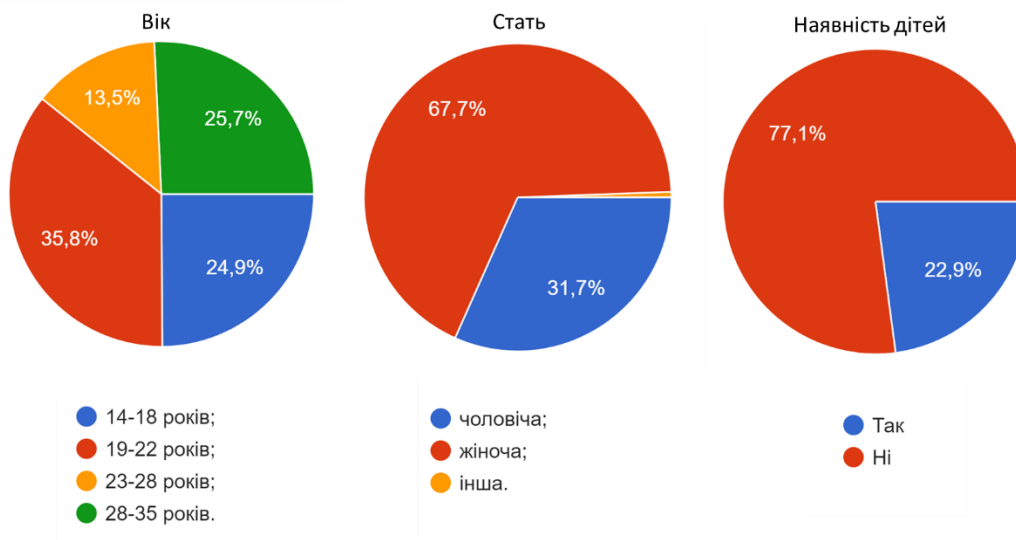
1. *дискусії на форумі*: цей метод забезпечував відкритий діалог між учасниками, які представляли молодь Бердянська та Бердянського району, представниками університетського керівництва та представниками місцевого самоврядування. Учасники мали можливість висловити свої думки щодо ролі органів місцевого самоврядування та університетів у розвитку деокупованих територій. Форум проводився підготовленим модератором, щоб забезпечити продуктивні дискусії та заохотити всіх учасників висловлювати свої погляди. Усі дискусії на форумі були записані, транскрибовані та проаналізовані за допомогою тематичного аналізу для виявлення повторюваних тем і моделей.

2. *експрес-опитування*: під час форуму також було проведено експрес-опитування за допомогою платформи ZOOM. Цей інструмент забезпечив анонімність відповідей та швидкий збір відгуків. Опитування було сконцентроване на розумінні відношення учасників до питань, які виходять за рамки дискусії, і включало 5 закритих питань, пов'язаних з нашими гіпотезами. Результати були агреговані та аналізовані за допомогою відповідного програмного забезпечення для опитувань.

Ці методи забезпечили широке розуміння поглядів молоді на роль місцевого самоврядування та університетів у розвитку деокупованих територій. Вони також допомогли нам зрозуміти, які стратегії відновлення можуть бути ефективними з точки зору молоді. Всі дані, зібрані під час дослідження, були анонімізовані та використані виключно для наукових цілей.

Всіх респондентів було повідомлено про те, що участь у опитуванні та форумі є добровільною. Учасники дали згоду на обробку своїх даних та відповідей. Всі персональні дані були використані лише в узагальненому вигляді. Дослідження було схвалено етичним комітетом Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 06/2023).

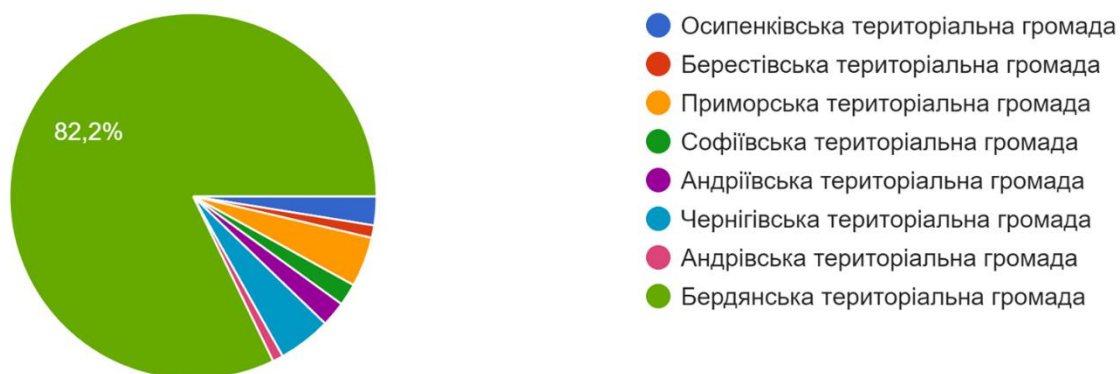
У дослідженні взяли участь 1180 респондентів віком від 14 до 35 років, які проживали на початку війни у Бердянську та Бердянському районі або навчалися в закладах освіти Бердянська. Загальний портрет респондентів наведено на рисунок 1.

Рисунок 1. Портрет респондентів: а) розподіл за віком; б) розподіл за статтю; с) наявність дітей

Серед опитаних 61,7 % на момент проведення анкетування перебували на підконтрольній Україні території, 24,2 % – за кордоном, 14,2 % – на тимчасово окупованій території.

Респонденти були представниками різних громад Бердянська та Бердянського району, при чому абсолютна більшість (82,2 %) – представники саме Бердянської територіальної громади (рис. 2).

Рисунок 2. Розподіл респондентів за приналежністю до територіальної громади

З числа опитаних 60,3 % до повномасштабної війни постійно проживали у Бердянську або Бердянському районі. Сфера зайнятості респондентів представлена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Сфера зайнятості учасників опитування

Сфера зайнятості	Респонденти, %
Навчання у закладі вищої освіти	47,2
Повна офіційна зайнятість	18,7
Навчання у закладі загальної середньої освіти	17,8
Самозайнятість	6,1
У декретній відпустці	3,8
Не працюю і не навчаюсь	3,3
Навчання у професійно-технічному навчальному закладі	2,2
Підприємницька діяльність	1,9

Погляд молоді на своє майбутнє

З числа респондентів, які навчаються у закладах загальної середньої освіти 19,3 % відповіли, що планують вступати до закладів вищої та професійно-технічної освіти Бердянщини, 29,4 % – до закладів освіти інших регіонів, 13,3 % – за кордон, інші – ще не визначилися або не хочуть повідомляти про свої наміри.

На питання «Чи бачиш ти своє майбутнє у нашому регіоні після деокупації?» 52,8 % респондентів відповіли позитивно, 18,8 % – відповіли, що будуть приїжджати, однак жити не планують, 4,7 % зовсім не пов'язують своє майбутнє з Бердянськом та Бердянським районом, 23,7 % не визначилися щодо своєї думки з цього питання (рисунок 3).

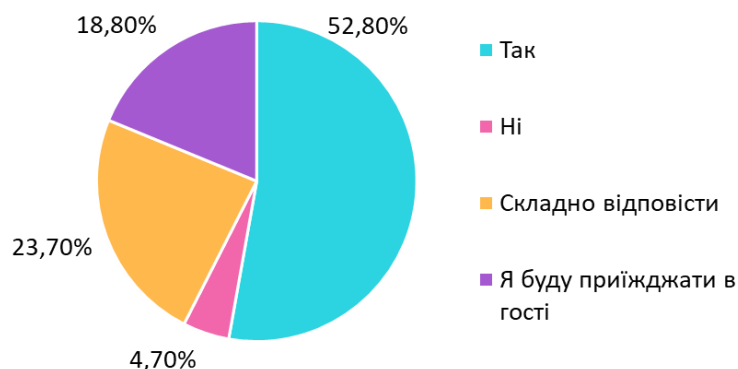

Рисунок 3. Відповіді респондентів на питання «Чи бачиш ти своє майбутнє у нашому регіоні після деокупації?»

У таблиці 2 наведено основні чинники, якими керуються молоді люди при прийнятті рішення повертатися чи не повертатися до Бердянська після деокупації.

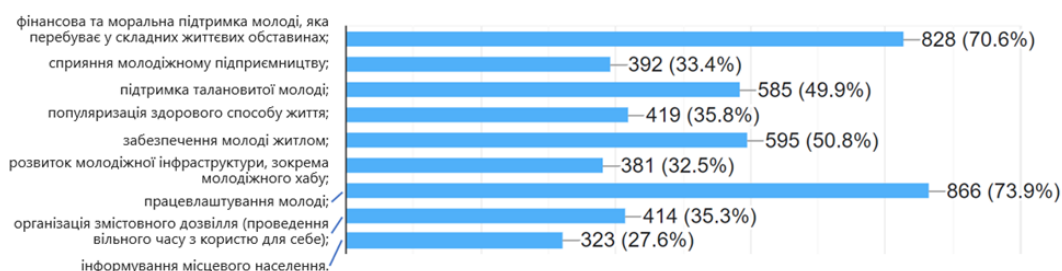
Таблиця 2.

Чинники, які впливають на вибір респондентів щодо перспективи повернення до Бердянська після деокупації

«Хочу повернутися додому»	«Не хочу повертатися додому»
<ul style="list-style-type: none"> • Недостатня кількість робочих місць з гідною оплатою праці • Наявність в місті людей, які підтримали окупаційну владу • Страх і відчуття небезпеки • Недостатність перспектив в Бердянську 	<ul style="list-style-type: none"> • Бажання жити в рідному місті • Бажання розвивати рідне місто • Перспективи самореалізації в Бердянську • Повернення до сім'ї та рідних

Напрями роботи з молоддю та повоєнна розбудова

На питання «Які, на твою думку, напрями роботи з молоддю є найважливішими для громад Бердянщини зараз?» більшість респондентів (73,9 %) відповіли, що повинно бути, перш за все, сприяння працевлаштуванню (рисунок 4). Також 70,6 % опитаних відповіли, що це фінансова та моральна підтримка молоді, яка перебуває наразі в складних життєвих обставинах. На третьому місці по значимості опинився такий напрямок, як забезпечення молоді житлом. Тобто можна зробити висновок, що найбільш значущими факторами утримання та повернення молоді на деокуповані території є саме фінансова складова та питання забезпечення житлом.

Рисунок 4. Відповіді респондентів на питання «Які, на твою думку, напрями роботи з молоддю є найважливішими для громад Бердянщини зараз?»

Разом з тим, респонденти виділили як значущі для себе такі фактори, як підтримка талановитої молоді, популяризація здорового способу життя,

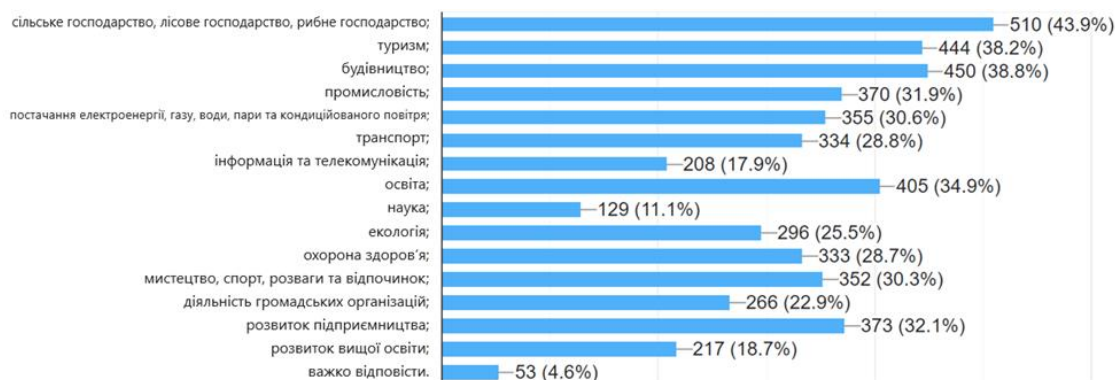
організація змістовного дозвілля та сприяння молодіжному підприємництву.

Респонденти у переважній більшості зазначили, що вважають туризм першочерговою галуззю, яку необхідно розвивати у Бердянську (57,3 % відповідей респондентів) (рисунок 5). Також багато хто виділив такі необхідні для відновлення міста фактори, як будівництво (53 %), освіта (43 %), мистецтво, спорт, розваги (42,2 %). Не залишилися поза увагою молоді такі важливі галузі, як розвиток підприємництва (37 %), екологія (34 %), охорона здоров'я (30,9 %), промисловість (32 %) тощо.

Рисунок 5. Відповіді респондентів на питання «З огляду на потенціал м. Бердянськ, які сфери міста, після деокупації, на твою думку, необхідно першочергово розвивати?»

Для Бердянського району респонденти виділили такі найважливіші галузі для розвитку: сільське, лісове та рибне господарство (43,9 %), будівництво (38,8 %), туризм (38,2 %), освіта (34,9 %), підприємництво (32,1 %), промисловість (31,9 %) тощо (рисунок 6).

Рис. 6. Відповіді респондентів на питання «З огляду на потенціал Бердянського району, які сфери, після деокупації, на твою думку, необхідно першочергово розвивати?»

З економічної точки зору зосередження молоді на таких секторах, як сільське господарство, будівництво, туризм, освіта та підприємництво, перегукується з галузями, які можуть стимулювати економічне відновлення та зростання на деокупованих територіях.

Наприклад, сільське господарство, лісове господарство та рибальство можуть створити робочі місця, підвищити продовольчу безпеку та стимулювати економічну діяльність. Подібним чином, будівництво сприяє розвитку інфраструктури, що є життєво важливим для економічного відновлення. Туризм може залучати іноземну валюту, сприяти культурному обміну, а також створювати робочі місця. Крім того, освіта має важливе значення для розвитку людського капіталу, який є основою будь-якої довгострокової стратегії економічного розвитку.

Водночас, акцент на підприємстві підкреслює визнання молоддю своєї ролі у стимулюванні інновацій, забезпеченні зайнятості та сприянні економічному зростанню. Промисловість також має вирішальне значення для виробництва товарів для місцевого споживання та експорту, забезпечення робочих місць та сприяння економічному зростанню.

Той факт, що молодь визначила ці сектори, свідчить про розуміння ними критичної ролі в економічному відновленні та розвитку. Визначення молоддю потреби у фінансовій підтримці, забезпеченні житлом, сприянні працевлаштуванню як ключових сферах діяльності органів місцевого самоврядування узгоджується з базовими принципами економічного розвитку, які передбачають наявність економічних ресурсів (фінансова підтримка), інфраструктури (житло) і продуктивної зайнятості. Результати опитування та дискусія на форумі також показали, що молодь Бердянщини та Бердянського району готові втілювати проєкти, направлені на розбудову регіону після деокупації. У таблиці 3 наведено основні напрямки запропонованих проєктів.

Слід зазначити, що під час дискусії на форумі учасники відзначали, що для втілення всіх цих проєктів вкрай необхідна підтримка з боку університету, місцевого самоврядування та громадських об'єднань. На думку молоді, саме об'єднання зусиль та спільне бачення може забезпечити синергію при відбудові міст після деокупації. Молодь має ідеї, університет має знання, органи самоврядування мають можливості та механізми залучення інвестицій.

Бажання молоді брати участь у проєктах, спрямованих на постдеокупаційний розвиток регіону, звернення за підтримкою до університету, місцевої влади та громадських об'єднань свідчать про готовність робити внесок в економічний розвиток. Їхні інноваційні ідеї в поєднанні зі знаннями з університетів та ресурсами місцевих органів

влади створять синергетичний ефект, що призведе до ефективного економічного відновлення та розвитку.

Таблиця 3.

Відповіді респондентів на питання «Який проєкт або ідею ти готовий реалізувати для розбудови Бердянщини?»

№	Напрямок	Субнапрями та конкретні запропоновані проєкти
1	Туризм та екологія	Готельний бізнес; Зелений туризм; Екологічні проєкти; Екологічні парки; Опріснення Азовського моря з подальшим його зарибленням; Водний туризм.
2	Освіта	Консультативні підтримки; Приватні заклади дошкільної освіти та центри розвитку дітей; Розвиток військової підготовки для молоді.
3	Місто для молоді	Мистецькі гуртки; Облаштування ігрових майданчиків для дітей та молоді; Реновація громадських публічних локацій; Відкрита трибуна у стін міськвиконкому кожної середи; Вільний молодіжний простір; Проєкт з реінтеграції деокупованих територій.
4	Ребрендинг міста	Модернізація музеїв; Музичні фестивалі; Оновлена комунікаційна стратегія міста; Молодіжні локації за інтересами; Дизайн-код міста.
5	Наука та інновації	IT hub; Наукові клуби; «Бердянська Кремнієва долина»; Ремонт та відбудова астрономічної обсерваторії; Молодіжний науковий центр; Бізнес-інкубатори.
6	Проєкти посилення національної ідентичності, українізації та патріотизму	«Легка українізація – здорова нація»; Мурал вдячності; Волонтерські загони та об'єднання; Молодіжний хаб, орієнтований на виховання громадянської позиції; Культурний розвиток та просвітницька діяльність серед молоді Бердянщини після пережитої окупації; Студентські з'їзди культурно-спортивно-патріотичного спрямування; Збереження історичної пам'яті та цінностей.
7	Проєкти психологічної підтримки	Психологічна реабілітація військових, та людей, які перебували на ТОТ; Громадська організація для психологічного розвантаження та психоемоційної підтримки населення;

Важливо підкреслити факт усвідомлення молоддю процесів, які відбулися в місті під час окупації. Відновлення міста після деокупації – це не лише інфраструктурна розбудова та залучення інвестицій. Насамперед це перебудова колективної ідентичності громади. Зокрема, більшість респондентів вірить у потенціал університетів, завдяки їхній третій місії, зробити значний внесок у розвиток деокупованих територій.

Особливо це стосувалося респондентів, які вже мали досвід навчання в університеті. Вони підкреслили важливість університетів як провайдерів освіти та підготовки навичок, генераторів досліджень та інновацій, а також фасилітаторів залучення громади.

Крім того, молодь висловила сподівання, що органи місцевого самоврядування повинні відігравати активну роль у розробці та реалізації політики, спрямованої на відродження деокупованих територій. Вони запропонували місцевим органам влади зосередитися на покращенні інфраструктури, забезпеченні громадської безпеки, наданні основних послуг і створенні можливостей для працевлаштування.

У дискусіях на форумі молодь мала змогу розширити ці погляди. Вони стверджували, що університет та органи місцевого самоврядування повинні тісніше співпрацювати у своїх зусиллях щодо відновлення деокупованих територій. Вони запропонували, щоб така співпраця могла передбачати спільні ініціативи, спрямовані на відновлення фізичної та соціальної інфраструктури, стимулювання економічного розвитку та сприяння соціальній єдності. Зокрема, ректору університету було запропоновано такі питання:

• «Як наші здобувачі вищої освіти можуть допомогти відновити всі освітні процеси в м. Бердянськ?»;

• «Що перше чергове потрібно зробити для нормалізації роботи університету після деокупації? Чим я можу допомогти?»

Це свідчить про те, що сучасна молодь активна, прагне конкретних дій для розбудови регіону, однак конкретно заявляє про необхідність об'єднання зусиль громади, органів самоврядування та університетської спільноти. Наостанок, на питання «Яким ти бачиш майбутнє м. Бердянськ та Бердянського району після деокупації?» респонденти переважно давали короткі, однак дуже оптимістичні відповіді:

- щасливе;
- світле;
- квітуче;
- інноваційне;
- перспективне;

- вільне;
- українське.

Нарешті, заклик молоді до спільного бачення та колективних зусиль з боку університетів, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань підкреслив важливість соціального капіталу в економічному відновленні та розвитку. Соціальний капітал, який включає в себе відносини, мережі та норми, що сприяють колективній дії, визнається важливим активом для економічного розвитку.

Результати опитування та дискусії на форумі дозволили нам зробити декілька важливих висновків:

1. Бердянщина має суттєвий потенціал для відбудови і розвитку.
2. Молодь не байдужа, але прагне уваги та поваги до себе.
3. Молодь прагне розвивати низку проєктів, а відтак має бути залучена до суспільного життя територій.
4. Бердянський державний педагогічний університет залишається головним освітнім, науковим, культурним хабом, центром інновацій Бердянщини, своєрідним «магнітом для молоді».
5. Для реалізації зазначеного недостатньо стратегій «поступового розвитку», потрібна стратегія «прориву».

Складність післявоєнного відновлення та розвитку на деокупованих територіях вимагає багатогранного підходу, який мобілізує різноманітних суспільних акторів та інституцій. Університети та органи місцевого самоврядування, зокрема, мають унікальний потенціал для соціального, економічного та інфраструктурного омолодження цих регіонів. Проте ключовою сферою, яка залишається недостатньо дослідженою та потребує подальшого дослідження, є їх роль у залученні та утриманні молоді на цих територіях.

Університети, за своєю суттю, володіють ресурсами та можливостями для створення середовища, сприятливого для повернення молоді. Їх основні компетенції у виробництві та розповсюдженні знань у поєднанні з їхньою здатністю стимулювати інновації та підприємництво можуть створити можливості, які привабливі для молодшої демографічної групи. Проте реалізація цього потенціалу значною мірою залежить від зміни парадигми в управлінні університетом – виходу за рамки традиційних ролей викладання та дослідження та активного залучення до «третьої місії» розвитку громади та надання послуг.

З іншого боку, органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у розробці політики та програм, які задовольняють потреби та

прагнення молодих людей. Це може включати заходи для покращення якості життя та можливостей для молоді, такі як доступне житло, створення робочих місць та доступ до якісної освіти та охорони здоров'я. Тим не менш, ефективність цих зусиль залежить від глибокого розуміння місцевого контексту та здатності залучати молодих людей до процесів прийняття рішень.

Синергія цих двох інституцій, керівництва університету та органів місцевого самоврядування, є тим, що потенційно може призвести до більш стійкого повернення молоді на деокуповані території. Однак ця синергія залежить від інтегрованого підходу співпраці, який вимагає переходу від традиційних способів роботи до більш кооперативної та спільної моделі. Це не є простим процесом і створює кілька проблем і питань, які вимагають ретельного емпіричного дослідження:

- Яким чином керівництво університетів та органи місцевого самоврядування можуть ефективно співпрацювати в післявоєнному контексті?
- Які механізми можуть сприяти цьому співробітництву?
- Як реалізувати третю місію університетів для задоволення конкретних потреб і викликів деокупованих територій?
- Якою мірою місцеві умови та можливості впливають на ефективність цих зусиль?

Крім того, хоча ця дискусія була зосереджена на потенційних перевагах такої співпраці, необхідно також розглянути можливі ризики. Наприклад, чи можуть бути непередбачені наслідки такого підходу, як-от загострення нерівності чи створення залежності? Чи може це призвести до політизації університетів, підриву їхньої академічної свободи та інтегритету? Це критичні міркування, які необхідно враховувати в будь-якій подібній спробі.

Результати цього дослідження підкреслюють усвідомлену важливість університетів та органів місцевого самоврядування у відновленні деокупованих територій з точки зору молоді. Отримані дані свідчать про те, що молодь бачить університети, через їх основні компетенції в області виробництва та розповсюдження знань, як потенційно потужних агентів змін у цих регіонах. Вони вірять, що університети можуть зробити внесок не лише завдяки своїй традиційній ролі в освіті та дослідницькій діяльності, але й через свою здатність взаємодіяти з широким суспільством.

Водночас молодь очікує, що вирішальну роль у цих зусиллях відіграє місцеве самоврядування. Вони вважають, що органи місцевого

самоврядування несуть відповідальність за створення середовища, яке сприятиме поверненню та утриманню молоді на деокупованих територіях. Це може охоплювати заходи для покращення якості життя та можливостей для молоді, зокрема надання базових послуг і безпеки, але й створення можливостей для працевлаштування та участі в суспільстві.

Цікаво, що молодь не сприймає університети та органи місцевого самоврядування як окремі сфери діяльності. Натомість вони передбачають сценарій, за яким ці два суб'єкти працюють разом у синергетичній манері для досягнення мети відновлення деокупованих територій. Це свідчить про необхідність більш скоординованих стратегій, які б використовували унікальні сили та можливості як університетів, так і органів місцевого самоврядування.

Однак важливо зазначити, що ці результати відображають погляди молоді та не обов'язково збігаються з поглядами інших зацікавлених груп. Тому необхідні подальші дослідження, щоб вивчити ці проблеми з ширшого спектру точок зору. Тим не менш, результати цього дослідження дають цінну інформацію, яка може стати основою для розробки політики та стратегії в контексті деокупованих територій. Сподіваємося, що це обговорення стимулюватиме подальші дебати та дослідження цієї важливої теми, сприяючи більш ефективним, стійким зусиллям щодо відновлення та розвитку деокупованих територій.

Незважаючи на цінні висновки, отримані в результаті цього дослідження, важливо визнати його обмеження.

Зміщення вибірки: учасники дослідження були відібрані самостійно, адже вони самі вирішили взяти участь, заповнивши форму Google або відвідавши обговорення на форумі. Це могло призвести до упередженості вибірки, оскільки учасники, імовірно, мали упереджені погляди на обговорювані теми, які можуть бути не репрезентативними для всіх молодих людей на деокупованих територіях.

Вікова група: вік учасників був від 14 до 35 років. Незважаючи на широкий діапазон, думки дітей молодшого віку та дорослих не були включені. Ці групи можуть мати цінні ідеї та різні погляди на роль університетів та органів місцевого самоврядування у відновленні деокупованих територій.

Географічні обмеження: дослідження обмежувалося лише тими молодими людьми, які мали змогу отримати доступ до опитування або відвідати дискусії на форумі. Це може не повністю відображати погляди всіх молодих людей на досліджуваній території.

Глибина обговорення: хоча обговорення на форумі можуть надати цінні якісні дані, вони можуть не відображати всю глибину поглядів і досвіду учасників. Деякі учасники можуть відчувати себе некомфортно, ділячись своїми думками у публічному середовищі, або ж може бути не достатньо часу для глибокого вивчення всіх тем.

Майбутні дослідження повинні зосереджуватися на вирішенні цих обмежень, включаючи використання методів стратифікованої вибірки для забезпечення більш репрезентативної вибірки, розширення вікового діапазону учасників, включення інших методів збору даних, таких як глибинні інтерв'ю або фокус-групи, та розширення географічного охоплення дослідження. Незважаючи на ці обмеження, це дослідження служить цінним відправним пунктом для розуміння того, як молодь сприймає роль університетів та органів місцевого самоврядування у відновленні деокупованих територій.

Висновки

Це дослідження мало на меті вивчити погляди молоді на роль університетів та органів місцевого самоврядування у відбудові та реінтеграції деокупованих територій. Результати опитування та обговорення на форумі надали цінну інформацію про цю недостатньо вивчену сферу, розкриваючи передбачувані переваги та проблеми, пов'язані з відновленням цих територій.

Результати опитування засвідчили, що молодь визнає вирішальну роль університетів та органів місцевого самоврядування в процесі повоєнного відновлення. Університети вважаються невід'ємною частиною відновлення системи освіти та виховання почуття нормальності та надії серед молоді. Вони розглядаються як критичні платформи для надання необхідних навичок і знань, необхідних для реконструкції місцевої економіки та створення робочих місць. З іншого боку, місцеве самоврядування сприймається як ключовий фактор у відновленні правопорядку, відбудові інфраструктури та забезпеченні ефективного надання державних послуг.

Однак у дослідженні також висвітлюються очевидні проблеми, такі як необхідність покращення координації між університетами та органами місцевого самоврядування, невідкладність вирішення проблем безпеки в деокупованих регіонах і потреба в спеціальних програмах для підтримки реінтеграції молоді.

Університети та органи місцевого самоврядування стають ключовими учасниками цього процесу, їхні ролі виходять за межі їхніх

традиційних кордонів, щоб відкрити потенціал для всебічного омолодження цих територій. Особливий інтерес представляє їхній синергетичний потенціал у досягненні важливого аспекту відновлення – репатріації та утримання молодих людей, які є джерелом життя суспільства та майбутнього процвітання.

У цю динамічну епоху глобальної реорганізації роль наукових установ і місцевого самоврядування в контексті відновлення та сталого розвитку деокупованих територій набуває значущого важливості. Сьогодні важливо розуміти, що молодь, як активні учасники змін, відіграє важливу роль у формуванні інноваційних стратегій для стимулювання зростання, миру та стабільності на цих територіях.

Ця робота мала на меті пролити світло на зростаючий внесок університетів і органів місцевого самоврядування в цей критичний соціально-економічний ландшафт, з наголосом на перспективі молоді. Ця проблема має значну практичну та наукову актуальність. З практичної точки зору, висновки цього дослідження можуть сприяти розробці більш ефективних, чуйних та інклюзивних для молоді стратегій сталого розвитку на деокупованих територіях. В академічному контексті, наші висновки сприяють обговоренню залучення молоді до розвитку громади та ролі закладів освіти на перехідних територіях.

Література

1. Berger, F. K., Schmartz, G. P., Fritz, T., Veith, N., Alhussein, F., Roth, S., ... & Becker, S. L. (2023). Occurrence, resistance patterns, and management of carbapenemase-producing bacteria in war-wounded refugees from Ukraine. *International Journal of Infectious Diseases*, 132, 89-92. <https://doi.org/10.1016/j.ijid.2023.04.394>
2. Bolin, G., Ståhlberg, P. (2023). Nation branding vs. nation building revisited: Ukrainian information management in the face of the Russian invasion. *Place Brand Public Dipl* 19, 218-222. <https://doi.org/10.1057/s41254-022-00277-z>
3. Buchcik, J., Kovach, V. & Adedeji, A. (2023). Mental health outcomes and quality of life of Ukrainian refugees in Germany. *Health Qual Life Outcomes* 21, 23. <https://doi.org/10.1186/s12955-023-02101-5>
4. Bukrieva, I., & Afanasieva, L. (2023). The Russian Occupation of Melitopol, Ukraine. *Journal of Developing Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/0169796X231168151>
5. Bukrieva, I., & Afanasieva, L. (2022). The Markers of Territorial Identity in Melitopol, Ukraine. *Journal of Developing Societies*, 38(2), 144-165. <https://doi.org/10.1177/0169796X221098447>
6. Chan, P. (2022). Patterns of Silence: French Witnesses of Nazi Crimes in Occupied Ukraine. *Journal of Contemporary History*, 57(3), 597-620. <https://doi.org/10.1177/00220094221087857>
7. Chepeliev, M., Diachuk, O., Podolets, R., & Semeniuk, A. (2023). What is the Future of Nuclear Power in Ukraine? The Role of War, Techno-Economic Drivers and Safety Considerations. The Role of War, *Techno-Economic Drivers and Safety Considerations*. Volume 178, July. 113612. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113612>
8. Chudzicka-Czupala, A., Hapon, N., Chiang, SK. et al. (2023). Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. *Sci Rep* 13, 3602. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28729-3>

9. Cunningham, J.A., Lehmann, E.E., Menter, M. et al. (2019). The impact of university focused technology transfer policies on regional innovation and entrepreneurship. *J Technol Transf* 44, 1451-1475. <https://doi.org/10.1007/s10961-019-09733-0>
10. Danylyshyn, B., & Bohdan, I. (2022). Monetary policy during the wartime: How to ensure macroeconomic stability. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(2), 344-359. [https://doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.30](https://doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.30)
11. Deiacio E. and others, Universities as strategic actors in the knowledge economy, *Cambridge Journal of Economics*, Volume 36, Issue 3, May 2012, Pages 525-541, <https://doi.org/10.1093/cje/bes024>
12. Dzhush, M., & Golovach, I. (2023). Impact of Ukrainian- Russian War on Health Care and Humanitarian Crisis. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 17, E340. <https://doi.org/10.1017/dmp.2022.265>
13. Falko, N., & Zhukov, O. (2023). Transition from hierarchy to adhocratic organizational culture in a Ukrainian university: From survival to successful development in the conditions of war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 15-22. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.03](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.03)
14. Ferriani, F., & Gazzani, A. (2023). The impact of the war in Ukraine on energy prices: Consequences for firms' financial performance. *International Economics*. Volume 174, August 2023, Pages 221-230. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2023.04.006>
15. Fomenko, O. (2023). Brand new Ukraine? Cultural icons and national identity in times of war. *Place Brand Public Dipl* 19, 223-227. <https://doi.org/10.1057/s41254-022-00278-y>
16. Gan, R.K., Bruni, E., Castro Delgado, R. et al. (2023). Novel Google Maps and Google Earth application for chemical industry disaster risk assessment during complex emergencies in Eastern Ukraine. *Sci Rep* 13, 5758. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-31848-6>
17. Getmanova, D., & Matviyenko, S. (2022). Producing the Subject of Deportation. Filtration Processes during the Russia-Ukraine War. *Sociologica*, 16(2), 239-252. <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/15387>
18. He, T., Zhang, M., Xiao, W., Zai, G., Wang, Y., Guo, A., & Wu, C. (2023). Quantitative analysis of abandonment and grain production loss under armed conflict in Ukraine. *Journal of Cleaner Production*, 137367. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.137367>
19. Karkowska, R., & Urjasz, S. (2023). How does the Russian-Ukrainian war change connectedness and hedging opportunities? Comparison between dirty and clean energy markets versus global stock indices. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 85, 101768. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2023.101768>
20. Kossowska, M., Szwed, P., Szumowska, E. et al. (2023). The role of fear, closeness, and norms in shaping help towards war refugees. *Sci Rep* 13, 1465. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28249-0>
21. Krylova, A. M., Pachev, S. I., Poliakova, L. I., Schkoda, N. A., & Zhiryakov, K. O. (2020). Using historical maps in GIS to study local history (Berdyansk forestry maps as an example). *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*, 20(2.2), 461-468. <https://doi.org/10.5593/sgem2020/2.2/s11.055>
22. Kryst, Ł., Żegleń, M., & Artymiak, P. (2023). War in Ukraine-changing the Polish paediatric population as a consequence of forced migration (a preliminary study). *Economics & Human Biology*, 101258. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2023.101258>
23. Kulu, H., Christison, S., Liu, C., & Mikolaj, J. (2023). The war, refugees, and the future of Ukraine's population. *Population, Space and Place*, e2656. <https://doi.org/10.1002/psp.2656>
24. Lahr, H. E., Pheatt, L. E., Dougherty, K. J., Jones, S. M., Natow, R. S., & Reddy, V. T. (2014). Unintended impacts of performance funding on community colleges and universities in three states. <https://doi.org/10.7916/D8MG7N73>
25. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
26. Liebrez, M., Buadze, A., Smith, A. J., & Schleifer, R. (2023). The Russo-Ukrainian War in 2023: Towards a renewed emphasis on the mental health of at-risk groups and forensic-psychiatric considerations. *Forensic science international. Mind and law*, 4(10015).

27. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I. and Suchikova Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 4-14. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.02
28. Malyarenko, T., & Kormych, B. (2023a). New Wild Fields: How the Russian War Leads to the Demodernization of Ukraine's Occupied Territories. *Nationalities Papers*, 1-19.
29. Lyman, I., & Konstantinova, V. (2020). In search of best practices within the confines of the Russian empire: the port city of Berdyansk. In *Interurban Knowledge Exchange in Southern and Eastern Europe, 1870-1950* (pp. 50-74). Routledge.
30. Malyarenko T. & Kormych B. (2023b) Russian policy towards the economy of occupied Ukrainian territories: crawling de-modernization, *Eurasian Geography and Economics*, 64:2, 220-237, DOI: <https://doi.org/10.1080/15387216.2023.2167097>
31. Novomlynets, O., Marhasova, V., Tkalenko, N., Kholiavko, N., & Popelo, O. (2023). Northern outpost: Chernihiv Polytechnic National University in the conditions of the Russia-Ukrainian war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 31-39. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.05](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.05)
32. Petrić, H. N., Gajnd, N., & Van Noorden, R. (2022). Nature's take: How the war in Ukraine is impacting science. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-03155-z>
33. Petrushenko Y., Vorontsova A., Dorczak R. and Vasylieva T. (2023). The third mission of the university in the context of war and post-war recovery. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 67-79. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.09
34. Petryna, A. (2023). De-occupation as planetary politics: On the Russian war in Ukraine. *American Ethnologist*, 50(1), <https://doi.org/10.1111/amet.13140>
35. Polishchuk, Y., Moskvina, V., Degtryarova, I., Galat, M., & Makaruk L. (2022a). Assessing the needs of Ukrainian scholars in danger circumstances (Report). Kyiv: The Young Scientists Council at the Ministry of Education and Science in Ukraine. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6413145>
36. Polishchuk, Y., Lyman, I., & Chugaievska, S. (2023b). The "Ukrainian Science Diaspora" initiative in the wartime. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 153-161.
37. Porkuian, O., Tselishchev, O., Halhash, R., Ivchenko, Y., & Khandii, O. (2023). Twice displaced, but unconquered: The experience of reviving a Ukrainian university during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 98-105. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.12](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.12)
38. Rose, A., Chen, Z., & Wei, D. (2023). The economic impacts of Russia-Ukraine War export disruptions of grain commodities. *Applied Economic Perspectives and Policy*.
39. Sheather, J. (2022). As Russian troops cross into Ukraine, we need to remind ourselves of the impact of war on health. *BMJ*, 376, o499. <https://doi.org/10.1136/bmj.o499>
40. Spivakovsky, O., Omelchuk, S., Malchykova, D., Tsapiv, A., & Lemeshchuk, O. (2023). Academic solidarity and digitization: Management of a displaced university. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 40-51. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.06](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.06)
41. Stone, R. (2022). After invasion, Ukrainian researchers turn into resistance fighters and refugees. *Science*, 375(6584). <https://doi.org/10.1126/science.adb1726>
42. Suchikova, Y. (2023a). A year of war. *Science*, 379(6634). [5](https://doi.org/10.1126/science.adb1726)
43. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., Bogdanov, I. (2023b). Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy. [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 7(2), 314-324.
44. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Shevchenko, L., & Popov, A. I. (2023c). Science in times of crisis. How does the war affect the performance of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408-424. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.35](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.35)
45. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023d). Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality. *Nature*, 614. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
46. Wiśniewska-Drewniak, M., Lowry, J. & Kravchenko, N. (2023). "Maybe in a few years I'll be able to look at it": a preliminary study of documentary issues in the Ukrainian refugee experience. *Arch Sci* 23, 247-273. <https://doi.org/10.1007/s10502-022-09407-1>
47. Zakharova, O., & Prodanova, L. (2023). A university displaced twice: Irreversible and erroneous losses of human capital. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 123-132. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.15](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.15)
48. Zasiiekina, L., Zasiiekin, S. & Kuperman, V. (2023). Post-traumatic Stress Disorder and Moral Injury Among Ukrainian Civilians During the Ongoing War. *J Community Health*. <https://doi.org/10.1007/s10900-023-01225-5>

Навігація лабіринтом повернення молоді на деокуповані території в Україні: зацікавлені сторони, стратегії та етичні імперативи

Яна Сичікова, Ігор Богданов

В Україні триває війна вже понад півтора року, і в міру деокупації територій, які були захоплені на початку конфлікту, виникає актуальна проблема повернення населення, зокрема молоді, до цих районів. У цьому коментарі ми критично розглядаємо тристоронню співпрацю між університетами, урядами та місцевими органами самоврядування як ключовий механізм для стимулювання повернення молоді на деокуповані території України. З огляду на те, що відток молоді через окупацію є неминучим, у документі підкреслюється важливість ранньої концептуалізації стратегій їх повернення. У рамках дискусії аналізуються ролі та обов'язки всіх ключових учасників, потреба збалансувати національні директиви з місцевою автономією, а також етичні імперативи, які повинні керувати подібними ініціативами. Хоча фокус зосереджений на українському контексті, висновки цього коментарю можуть бути корисними для інших регіонів, що стикаються з аналогічними викликами в умовах глобалізації.

Фон

В епоху, позначену відродженням націоналізму, що протиставляється постійній глобалізації, російсько-українська війна висвітлює мінливі контури локальних і глобальних політичних ідентичностей.

Через півтора року русько-української повномасштабної війни, яка розірвала соціальну структуру та порушила економічну рівновагу України, країна опинилася на вирішальній точці перелому. У міру того, як Збройні сили України поступово деокупають території, постає питання не лише про територіальний суверенітет, а й про відбудову суспільства та відродження людства. За приблизними оцінками, близько 75% довоєнного населення окупованих територій мігрувало всередині країни або за кордон у пошуках безпеки, стабільності та кращих перспектив (Bukricieva & Afanasieva, 2023; Polishchuk, 2023). Цей масовий відхід мав руйнівні наслідки, особливо серед молодих, енергійних та освічених демографічних осіб — людей, які є невід'ємною частиною будь-якого бачення соціально-економічного та культурного відродження.

Хоча стійкість серед хаосу є визначальним духом часу, три суб'єкти — університети, органи місцевого самоврядування та національні органи — були витіснені за рамки своїх традиційних ролей, щоб стати ініціаторами змін у цьому нестабільному контексті. Університети, довівши свою адаптивність за допомогою інноваційних моделей, таких як «університет без стін» (Lopatina, 2023; Suchikova & Tsybuliak, 2023; Suchikova, 2023a), розширили свої повноваження, включивши те, що було названо «третьою місією» (Petrushenko, 2023). Поряд зі своїми традиційними освітніми та дослідницькими ролями, вони все більше залучаються до роботи з громадою, сприяння громадському діалогу, залучення талантів та соціально-економічного пожвавлення (Bohdanov, 2023; Suchikova & Kovachov, 2023).

Органи місцевого самоврядування, глибоко вкорінені у своїх громадах, служать архітекторами соціальної та міської ідентичності (Bukrieva, 2022; Rudakiewicz, 2023). Їхнє унікальне позиціонування дозволяє їм діяти як посередники, синтезуючи прагнення та потреби місцевого населення, а також інтерпретуючи та впроваджуючи національні та міжнародні директиви (Blahodarnyi, 2023; Bukrieva, 2023).

Водночас національний уряд пропонує ризиків на макрорівні, яке об'єднує ці зусилля, забезпечуючи не лише необхідну безпеку, але й політику та фінансові ресурси, необхідні для ефективною післявоєнної реінтеграції (Hordiienko, 2023).

Стратегічні імперативи та пошук синергії: пошук прагматичного дискурсу

У цьому вирі викликів і потенціалу узгодження цілей і ресурсів між університетами, місцевими органами влади та національним урядом виглядає інтуїтивно зрозумілим і стратегічним імперативом. Однак реальне застосування, обсяг і ефективність такого інтегрованого підходу все ще потребують ретельного дослідження та свідомості.

Цей коментар намагається заглибитися в лабіринт складності, щоб відповісти на низку взаємопов'язаних питань:

- Як можна подолати перешкоди, що стоять на шляху синергетичної спільноти головних акторів, щоб підвищити корисність і вплив кожної зацікавленої сторони на етапі після окупації?
- Які конкретні ролі може відігравати кожна з цих зацікавлених сторін і як ці ролі можна стратегічно вирівняти для отримання синергетичних результатів?

Відповідаючи на ці питання, ця стаття має на меті сприяти зростаючому, але все ще актуальному діалогу навколо реконструкції та реінтеграції пост-окупаційних територій — не лише в українському контексті, але й як модель для інших регіонів світу, які орієнтуються в заплутаності воєнного та повоєнного періодів, відновлення та сталого зростання.

Розуміння складнощів тристоронньої співпраці між цими ключовими суб'єктами має вирішальне значення для забезпечення не лише відновлення «нормального стану», а й стимулювання трансформаційних змін. На кону стоїть не що інше, як реконструкція спільнот, відродження культурної ідентичності та переосмислення стійкості суспільства у світі, який дедалі більше характеризується переплетенням локальної та глобальної динаміки. Актуальність цієї теми вимагає суворого, своєчасного та прагматичного дискурсу, і саме на цей терміновий заклик цей коментар намагається відповісти.

Розуміння Виходу: Діагностика небажання повернутися

Економічні фактори

Однією з найбільш серйозних перешкод для повернення молоді в сценаріях після окупації є економічна нестабільність, яка зазвичай виникає. Можливості працевлаштування стають дефіцитними, оскільки промисловість розбивається, а наявним робочим місцям часто бракує стабільності чи винагороди, щоб стимулювати повернення. Молоді люди, які балансують на прірві свого професійного життя, стикаються з дилемою вибору між вірністю батьківщині та прагматичними потребами фінансової безпеки (Duszczuk, 2022).

Проблеми безпеки

З економічними проблемами переплітаються постійні питання безпеки. Навіть після того, як території були деокуповані, загроза ракетних обстрілів і загальна нестабільність можуть зробити ці регіони непривабливими для переселення (Mogoz, 2022). Молодим людям, зокрема, може бути складно повертатися в місця, де не можна гарантувати їх особисту безпеку, що ще більше посилює небажання.

Освітні можливості

Університети, традиційно bastiони прогресу та інновацій, часто зазнають тяжких втрат у конфлікті. З пошкодженою інфраструктурою, переміщеними викладачами та скороченням ресурсів освітній ландшафт стає безплідним, що не дозволяє молодим людям повертатися через відсутність можливостей для інтелектуального та професійного розвитку (Peregudova, 2023; Suchikova, 2023a, 2023b).

Соціальні та психологічні фактори

Наслідки війни та окупації є не лише фізичними; вони поширюються на психосоціальну сферу. Травма, пов'язана з конфліктом, і невизначеність, що випливає з нього, можуть завдати шкоди психічному здоров'ю людей (Kurarov, 2023). Для багатьох молодих людей спокуса почати все заново в більш стабільному середовищі часто переважає привабливість рідної землі.

Розробка стратегій для припинення виходу

Розуміння цих численних рушійних сил є першим кроком до розробки стратегій, які могли б сприяти поверненню молоді. Суть проблеми полягає в ефективній співпраці між різними зацікавленими сторонами — університетами, місцевими органами влади та національними організаціями. Кожен із них пропонує унікальні ресурси, перспективи та можливості, які за умови ефективної координації можуть вирішити багатогранну проблему.

Пересічні ролі та спільні рішення: єдиний підхід

Університети

Університети можуть слугувати каталізаторами економічного омолодження, сприяючи інноваціям, підприємництву та створенню робочих місць. Завдяки партнерству з промисловістю та державним сектором вони можуть створювати шляхи кар'єри як для студентів, так і для молоді, яка повертається. Крім того, вони можуть слугувати центрами надання травматичної допомоги та психологічної підтримки, співпрацюючи з установами охорони здоров'я для задоволення соціальних та емоційних потреб громади.

Університети стоять як інтелектуальні маяки, їхнє сьайво здатне як залучати, так і виховувати таланти. Вони можуть запропонувати

спеціалізовані курси, присвячені постконфліктній відбудові, залученню громади та місцевому врядуванню. Сприяючи дослідженням і міжнародному співробітництву щодо соціально-політичних та економічних аспектів деокупації, університети можуть допомогти виростити кадри молодих лідерів і професіоналів, налаштованих на складність місцевого контексту.

Органи місцевого самоврядування

Місцеві органи влади можуть вирішувати проблеми безпеки, тісно співпрацюючи з правоохоронними органами для створення ініціатив з охорони громадського порядку. Вони також можуть очолити економічні ініціативи, такі як проекти громадських робіт, щоб забезпечити негайні можливості працевлаштування. Брендінг міста, спрямований на відродження почуття ідентичності та гордості, також може допомогти зробити ці території привабливішими.

Місцеві структури управління відіграють важливу роль у негайному впровадженні механізмів повернення. Вони можуть адаптувати національні директиви до місцевих умов, керувати громадськими програмами та зміцнювати суспільну довіру через прозорі процеси прийняття рішень. Однак це вимагає розширення повноважень місцевих органів влади шляхом нарощування потенціалу, технологічної підтримки та політичної легітимності.

Національний уряд

На макрорівні національний уряд може розробити політику, спрямовану на вирішення визначених проблем. Фінансові стимули, такі як податкові пільги для підприємств, які бажають відкритися на деокупованих територіях, у поєднанні з надійними заходами безпеки можуть бути потужною приманкою. Уряд також може фінансувати освітні ініціативи з відновлення та ресурсного забезпечення університетів і шкіл, що знову робить їх життєздатними варіантами для молоді.

Роль національних і регіональних урядів виходить за рамки простого забезпечення безпеки та інфраструктури. Уряди можуть запроваджувати політику, яка пропонує економічні стимули для підприємців, надавати стипендії для навчання в деокупованих регіонах і забезпечувати початкове фінансування дослідницьких проектів під керівництвом університетів. Ключова проблема полягає в підтримці тонкого балансу між місцевими потребами та національними стратегіями, зберігаючи

повноваження та автономію органів місцевого самоврядування та інституцій.

Подолання бар'єрів співпраці

Спільні ініціативи часто зазнають невдачі через такі проблеми, як невідповідність цілей, бюрократична тяганина та неадекватний розподіл ресурсів. Для подолання цих проблем надзвичайно важливою є структура управління, яка надає пріоритет міжсекторальному діалогу, спільному прийняттю рішень і взаємній підзвітності.

Обговорення: поєднання теоретичної строгості та нормативної актуальності

Запізнілий аргумент для тристоронньої співпраці

У той час як науковий дискурс часто шукає притулку в безпеці абстракцій, екзистенційні ставки в українській справі змушують нас протистояти не лише теоретичній строгості, але й потребам людських життів, які потрапили в пост-окупаційну реальність. Структура тристоронньої співпраці між університетами, урядами та місцевими органами повина пропонувати практичну дорожню карту для таких зусиль. Проте це також здатно порушити критичні питання, які спонукають до нормативної перевірки та теоретичної участі — кинути виклик загальноприйнятій думці та виховати більш сталу та справедливу глобальну парадигму.

Перегляд контурів відповідальності

Розмежування відповідальності між різними зацікавленими сторонами вже давно є предметом теоретичних дебатів, особливо щодо впливу глобалізації на місцеву автономію (Botlíková, 2020; Gould, 2006). У випадку України прозорі межі між ролями цих суб'єктів не тільки ставлять під загрозу ефективну реалізацію, але й викликають традиційне розуміння місцевого та національного суверенітету (Hlynskyu, 2022). Чи слід нам розуміти гнучкість у визначенні ролі як прагматичну еволюцію чи як компроміс основоположних принципів? Нестабільний баланс між місцевою автономією та національними директивами вимагає не лише практичних рішень, але й теоретичного дискурсу, який переоцінює значення автономії в сучасному глобальному ландшафті.

Політика довіри

Дискусія щодо зміцнення довіри між цими суб'єктами є глибшою, ніж просто прагматична проблема (Klymenko, 2021; Serohin, 2020). Довіра стоїть на перетині теорії суспільного договору та геополітичних вимог. Зважаючи на шрами окупації та війни, неможливо переоцінити нагальність відновлення довіри. Однак це також викриває тривожний парадокс. У середовищі, де довіра найбільше потрібна, її найважче встановити. Тому політична теорія повинна пропонувати більше, ніж банальності; вона повинна мати справу з незручними реаліями сумнівів, розчарування, а іноді навіть ворожості, щоб забезпечити концептуальну основу для побудови довіри в розколотих ландшафтах після окупації.

Молодь більше, ніж бенефіціари

Безумовно, одним із найактуальніших питань у цьому діалозі є роль молоді. Хоча їх часто точно вважають кінцевими бенефіціарами цієї політики, можна навести аргументи на користь їх більш активної участі в її формуванні. Чи молоді люди мають бути лише «суб'єктами» цих зусиль, чи вони також мають бути «громадянами», які активно беруть участь у їх формулюванні? Їхні голоси мають не просто доповнювати ці стратегії, але й слугувати основоположними елементами. Модель дорадчої демократії, яка давно відстоюється в наукових дискусіях (Chambers, 2003; Mutz 2008), могла б подолати розрив між прагненнями молоді та існуючою політичною структурою. Це підкреслює як практичну актуальність, так і теоретичну складність питання — включення молодих умів не лише як точок даних в опитуваннях, а й як активних учасників політичного процесу.

Шаблон для глобальної та локальної синергії?

Нарешті, українська модель пропонує себе як потенційний шаблон для вирішення подібних викликів у всьому світі. Тонкощі адаптації цієї моделі до різних соціально-політичних контекстів створюють сприятливий ґрунт для наукових досліджень. Це спонукає до критичної оцінки універсалізуючих рамок у порівнянні з культурно-специфічними рішеннями, що повторює давню до цього питання на глобальному та локальному зв'язку.

Поза терміновістю: етичні та теоретичні основи

Наш аргумент починається з практичної невідкладності ситуації в Україні, але наполягає на тому, що така невідкладність вимагає ретельного теоретичного дослідження та етичної відданості. Розмірковуючи про архітектуру відновлення після окупації, ми повинні використовувати не лише емпіричну точність, але й сміливість уяви, щоб кинути виклик існуючим парадигмам. Лише тоді ми зможемо прислухатися до заклику розвивати більш стійкі, справедливі та творчі форми політичного та соціального існування.

Тристороння співпраця національного уряду, органів місцевого самоврядування і університетів для відновлення деокупованих територій України, підкріплена чіткими ролями, збалансованою автономією, довірою та орієнтацією на молодь, передбачає більше, ніж регіональне рішення; це спонукає до глобальної розмови. Нехай це не буде кінцем такого дискурсу, а скоріше палким закликом до його розповсюдження до майбутнього, яке шанує як глобальні спільні риси, так і місцеві особливості.

Необхідність превентивних дій

Започаткування цієї співпраці та механізмів до деокупації має подвійну перевагу. По-перше, це план дій, запобігаючи адміністративним і бюрократичним затримкам після деокупації. По-друге, це вселяє надію та зменшує невпевненість серед молоді, тим самим виступаючи психологічним оплотом проти подальшого відтоку.

Етичні міркування

Дискурс навколо повернення молоді сповнений етичних імперативів. Чи є етичним заохочувати молодь повертатися до регіонів, які все ще перебувають у процесі соціально-економічної та політичної відбудови, потенційно наражаючи їх на тривалу нестабільність? Ця дилема є не лише політичним питанням; це відображення мінливих цінностей і етичних складнощів, спричинених глобально-локальною динамікою.

Заключні зауваження

Тристороння співпраця між університетами, урядами та місцевими органами самоврядування пропонує багатогранний підхід до викликів,

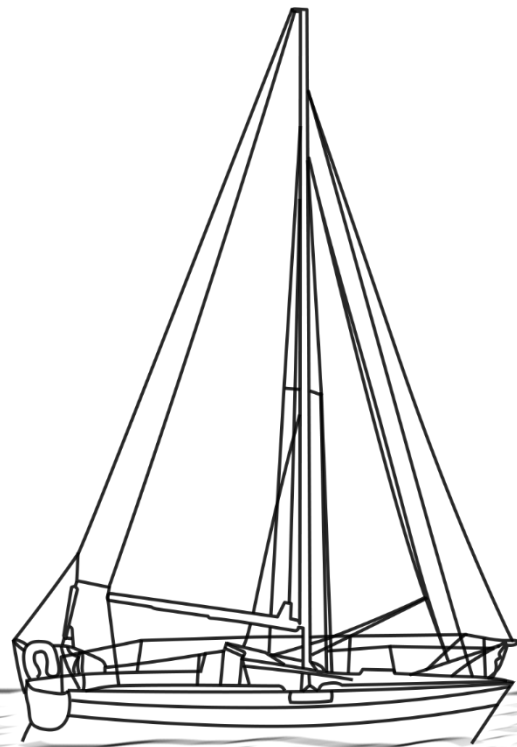
пов'язаних із поверненням молоді на деокуповані території України. Однак стратегічна синергія, необхідна для цієї співпраці, піднімає складні питання щодо управління, етики та ролі освіти в постконфліктних суспільствах. Хоча безпосереднім контекстом є Україна, розгалуження цих обговорень виходять за межі, спонукаючи до перегляду того, як ми розуміємо зв'язок між глобальним і локальним у світі, охопленому конфліктами та трансформаціями.

Література:

1. Bohdanov, I., Suchikova, Y., Kovachov, S., Hurenko, O., & Aleksandrova, H. (2023). Youth views on the role of local government and universities in the development of deoccupied territories. *Knowledge and Performance Management*, 7(1), 29-46. [http://dx.doi.org/10.21511/kpm.07\(1\).2023.03](http://dx.doi.org/10.21511/kpm.07(1).2023.03)
2. Blahodarnyi, A. M., Barabash, O. O., Honcharov, A. V., Honcharov, M. V., & Shatilo, V. A. (2023). Local Self-government in European Countries: General Characteristics, Comparison and Ukrainian Realities. *Lex Localis*, 21(3), 683-706. [https://doi.org/10.4335/21.3.683-706\(2023\)](https://doi.org/10.4335/21.3.683-706(2023))
3. Botlíková, M., & Botlík, J. (2020). Local extremes of selected Industry 4.0 indicators in the European space—structure for autonomous systems. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(1), 13. <https://doi.org/10.3390/jrfm13010013>
4. Bukrieva, I., & Afanasieva, L. (2022). The Markers of Territorial Identity in Melitopol, Ukraine. *Journal of Developing Societies*, 38(2), 144-165. <https://doi.org/10.1177/0169796X221098447>
5. Bukrieva, I., & Afanasieva, L. (2023). The Russian Occupation of Melitopol, Ukraine. *Journal of Developing Societies*, 39(2), 236–252. <https://doi.org/10.1177/0169796X231168151>
6. Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual review of political science*, 6(1), 307-326. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.6.121901.085538>
7. Duszczyk, M., & Kaczmarczyk, P. (2022). The war in Ukraine and migration to Poland: Outlook and challenges. *Intereconomics*, 57(3), 164-170. <https://doi.org/10.1007/s10272-022-1053-6>
8. Gould, C. C. (2006). Self-Determination beyond Sovereignty: Relating Transnational Democracy to Local Autonomy. *Journal of Social Philosophy*, 37(1), 44-60.
9. Hlynskyu, N., Krykavskyu, Y., Hirna, O., & Savchenko, Y. (2022). Transformation of the economic role of local self-government in low-urbanized territories in Ukraine: Initial conditions and social perception. *International Journal of Management and Economics*, 58(3), 267-278. <https://doi.org/10.2478/ijme-2022-0018>
10. Hordiienko, Y., & Prykhodko, O. (2022). State Support of Entrepreneurial Activity During the War in Ukraine. *SSP Modern Economics, State and Public Administration*, 1(1), 1-10. <https://doi.org/10.53933/mespa.v1i1.75>

11. Klymenko, A. (2021). Status and tools for formation of social trust in local self-government of territorial communities in Ukraine. In *Teoria și practica administrării publice* (pp. 335-336).
12. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2023). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), 167-174.
<https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
13. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I. and Suchikova Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 4-14. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.02
14. Moroz, Y. (2022). Here in Ukraine, science continues under air raids. *Nature*, 605(7911), 590-590. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01431-6>
15. Mutz, D. C. (2008). Is deliberative democracy a falsifiable theory?. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11, 521-538. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.081306.070308>
16. Peregudova, V. (2023). People learn fastest on the barricades: Science at war. *Management in Education*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/08920206231188018>.
17. Petrushenko, Y., Vorontsova, A., Dorczak, R., & Vasylieva, T. (2023). The third mission of the university in the context of war and post-war recovery. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 67-79. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.09](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.09)
18. Polishchuk, Y., Lyman, I., & Chugaievskaya, S. (2023). The “Ukrainian Science Diaspora” initiative in the wartime. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 153-161.
19. Rudakiewicz, N. (2023). Long and arduous way to decentralization: past, present and future of the reforms of local self-government in Ukraine. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(3), 489-507.
20. Serohin, S., Sorokina, N., & Pysmennyi, I. (2020). Restoring trust in government as a prerequisite for the formation of effective public administration in Ukraine. *Public Policy and Administration*, 19(4), 195-208.
21. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023). Universities without walls: global trend v. Ukraine’s reality. *Nature*, 614. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
22. Suchikova, Y. (2023). A year of war. *Science*, 379(6634).
<https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
23. Suchikova, Y., & Kovachov, S. (2023). Rethinking the goals and values of nanoart during the war: An artists' statement. *Nanoethics*, 17(12), <https://doi.org/10.1007/s11569-023-00447-0>
24. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., Bogdanov, I. (2023a). Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy. [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 7(2), 314–324. <https://doi.org/10.22495/cgobrv7i2sip10>
25. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Shevchenko, L., & Popov, A. I. (2023b). Science in times of crisis. How does the war affect the performance of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408-424.
[https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.35](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.35)

Університет без стін

Адаптація та стійкість в умовах війни

Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк, Анастасія Попова, Яна Сичікова, Ігор Богданов

Повномасштабне вторгнення військ російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року спричинило глобальні зміни в житті кожного українця. Мільйони вимушених переселенців перебувають як всередині країни, так і за кордоном. Постійна небезпека ракетних ударів та артилерійських обстрілів присутня по всій території України, особливо в регіонах, де ведуться активні бойові дії. Зруйновані в центрі або окуповані будівлі закладів освіти, захоплення та знищення інтелектуальної власності – це ті реалії, в яких Україна живе вже понад рік.

Бердянський державний педагогічний університет став одним із переміщених закладів вищої освіти, які через окупацію міста залишились без стін, втратили матеріально-технічну базу та обладнання, частину колективу та здобувачів вищої освіти. Ця ситуація вимагала переосмислення нових умов, оцінки загроз, прийняття швидких управлінських рішень та набуття власного досвіду дій у непередбачуваних ситуаціях.

Мета статті – поділитись досвідом управління університетом без стін під час війни у розрізі трьох фаз: первинна реакція, прийняття управлінських рішень, планування нової реальності.

Коротка характеристика закладу станом на 24.02.2022 року

Бердянський державний педагогічний університет є одним з найстаріших і найпотужніших закладів вищої освіти південно-східної України. Університет налічує близько 5000 здобувачів вищої освіти, які навчаються на першому, другому та третьому рівнях вищої освіти. Університет складається з 6 факультетів: Факультет філології та соціальних комунікацій; Факультет психологічної та педагогічної освіти та мистецтв; Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти; Факультет фізико-математичної освіти, комп'ютерних технологій та навчання праці; Економіко-гуманітарний факультет; Факультет фізичного виховання. Загалом на бакалаврському рівні вищої освіти реалізовувалося 46 освітньо-професійних програм; на магістерському рівні вищої освіти – 23; на освітньо-науковому – 7.

Бердянський державний педагогічний університет розташований у місті Бердянськ, Запорізька область. Це місто було окуповано російськими військами в перші дні війни, а саме з 27 лютого 2022 року. Таким чином, вся університетська громада університету опинилася під прямою загрозою майже з перших днів війни.

Фаза 1. Реакція

24 лютого 2022 року освітній процес в усіх закладах освіти України було призупинено. У зв'язку з тимчасовою окупацією міста Бердянськ з перших днів повномасштабної війни стало неможливим забезпечення безпеки для всіх учасників освітнього процесу. Тому було прийнято адміністративне рішення: в корпуси університету на роботу можуть приходити тільки менеджмент та охоронці. Адміністрація та частина персоналу продовжували входити до університету, ризикуючи власним життям.

Перша фаза сприйняття війни характеризувалася для кожного українця відчуттям страху та тривоги. Одночасно, в університетському вимірі важливим було приймати негайні управлінські рішення з чіткими вказівками. Адміністративні рішення, прийняті на цій фазі (перш тижні повномасштабної війни), були спрямовані на надання практичної інформації для збереження життя та здоров'я університетської спільноти. Зусилля були спрямовані насамперед на допомогу здобувачам вищої освіти, які проживали у гуртожитку. Місто перебувало на межі гуманітарної, економічної та екологічної криз: не було газопостачання, часто води та електрики, в місто не завозили харчові продукти, засоби гігієни, готівку. Через відсутність інтернету оплатити товари картою теж було неможливо. Тому адміністрація університету кожен день підвозила у гуртожиток харчі, питну воду, ліки, гарячий чай тощо.

Фаза 2. Негайні адміністративні рішення

Друга фаза кризового менеджменту передбачала заходи з управління надзвичайною ситуацією. Освітній процес у цей час не здійснювався, здобувачі вищої освіти були на канікулах, викладачі – в оплачуваних відпустках. У цей час ще не було створено фейкового університету, тому не було «відкритих» колаборантів. Одночасно, більшість університетів відновлювали навчання.

Для забезпечення права наших здобувачів на отримання вищої освіти у квітні було проведено моніторинг їх готовності розпочати навчання та аудит наявних ресурсів. Більшість здобувачів вищої освіти (85%)

відповіли, що хочуть розпочати навчання вже зараз. Проте у керівництва університету не було розуміння того, як в окупованому Бердянську можна здійснювати діяльність в правовому полі України. Розпочалася активна кампанія з інформування здобувачів вищої освіти щодо можливості проходження обраних курсів в інших закладах вищої освіти у рамках внутрішньої та зовнішньої академічної мобільності або в неформальній освіті з подальшим визнанням результатів навчання. Правом на внутрішню та зовнішню академічну мобільність скористалися 98 здобувачів вищої освіти.

В умовах тимчасової окупації основний фокус адміністративних рішень був зосереджений на забезпеченні вчасної виплати заробітної плати, заходах зі збереження первинних та установчих документів, сайту університету тощо.

Таким чином, адміністрація університету прикладала всі зусилля для підтримки та захисту своєї академічної спільноти в умовах кризи та надзвичайної ситуації, вживаючи відповідних заходів для забезпечення безпеки та благополуччя всіх її членів.

Після того, як усі основні заходи були приведені у відповідність до рішень уряду і, розуміючи небезпеку, було розпочато процедуру переміщення університету. За погодженням з Міністерством освіти і науки України 20 квітня 2022 року було прийнято рішення про тимчасове переміщення університету на підконтрольну Україні територію у м. Запоріжжя на базі Запорізького національного університету (наказ МОН № 357 від 20.04.2022). Тобто протягом 53 днів діяльність Бердянського державного педагогічного університету здійснювалася в умовах окупації російськими військами. Через безпекову ситуацію та відсутність гуманітарного коридору для евакуації адміністрація університету змогла вивезти лише установчі документи та печатку. Усі первинні дані залишилися в тимчасово окупованому місті.

Тимчасове переміщення Бердянського державного педагогічного університету та наявність установчих документів уможливило функціонування університету на новій локації та дозволило відновити освітній процес в умовах воєнного стану з 02 травня 2022 року.

Фаза 3: Управління університетом без стін та планування нової реальності

Оскільки місто Запоріжжя є прифронтовим і щоденно страждає від атак ворога, адміністрація вирішила не зосереджувати академічний персонал і здобувачів вищої освіти у одному місці. В умовах

повномасштабної війни тимчасове переміщення університету вимагало перереєстрації на новому місці та перенесення сайту в хмарне сховище. З цього часу Бердянський державний педагогічний університет функціонував виключно у віртуальному форматі. «Університет без стін» перестав бути лише метафорою, ставши реальністю.

Взагалі, термін «Університет без стін» тісно пов'язаний з «Відкритим університетом» та означає, що викладачі та здобувачі вищої освіти можуть бути розділеними у часі та просторі, але ефективно комунікувати (Goldschmid, 1976; Dallmann A., 2021). У 1971 році було пілотовано експеримент «Університет без стін» у Массачусетському університеті. Більше 50 років світ розвиває цю концепцію, а ми реалізували її в лічені місяці.

Університетська спільнота Бердянського державного педагогічного університету розкидана по всьому світу, багато хто переїхав з Бердянська на підконтрольні Україні території та закордон (57 %). Деякі залишилися жити в окупації (43 %), хоча продовжили працювати в українському університеті за допомогою технологій дистанційного навчання.

Для консолідації університетської спільноти було запроваджено постійне онлайн-спілкування за вертикальним і горизонтальним принципом. На постійній основі проводилися зустрічі студентства з деканатами та ректоратом університету. Було запроваджено унікальний формат онлайн-табору під час канікул, щоб щодня тримати зв'язок зі здобувачами. Для забезпечення тісної взаємодії працівників університету було запроваджено перехресні наради та зустрічі, сформовані робочі групи для вирішення нагальних питань, в які залучаються як академічний, так і неакадемічний персонал. Освітній процес було відновлено за допомогою технологій дистанційного навчання в синхронно-асинхронному форматі, а управління «університетом без стін» в умовах воєнного стану стало націленим на розв'язання нових проблем та викликів:

- плінність кадрів;
- скорочення контингенту здобувачів вищої освіти;
- відсутність матеріально-технічної бази для освітньої та наукової діяльності;
- організація вступної кампанії;
- фінансове забезпечення;
- діяльність квазі університету в тимчасово окупованому місті.

Тож, було розроблено та затверджено нову перехідну стратегію Бердянського державного педагогічного університету, яка спрямована на

забезпечення діяльності та розвитку університету під час війни та у часи післявоєнного відновлення.

Кадровий склад університету

На момент початку війни штат університету налічував 433 працівники, з них 249 – академічний персонал. За півроку війни (дані на 1 вересня 2022 року) 29 осіб звільнилися. Сьогодні (дані станом на 31 грудня 2022 року) в штаті університету працюють 376 працівники, з них 227 – академічний персонал. Тобто університет втратив 13 % штату з різних причин.

Дехто звільнилися, оскільки на новому місці проживання знайшли нову роботу, інші – через погрози та залякування окупантів, а дехто пішов на співпрацю з окупаційною владою міста Бердянська і почав працювати на новостворений квазі університет. Слід зазначити, що таких осіб в Бердянському державному педагогічному університеті небагато – 6 % серед академічного та 14 % – серед допоміжного персоналу.

Загалом, на 31 грудня 2022 року, 57 % співробітників університету виїхали на підконтрольні Україні території, 43 % все ще перебувають в окупації. Більшість неакадемічного персоналу (59 %) залишилася на окупованих територіях, тоді як більшість академічного персоналу (54 %) перебралася на підконтрольні Україні території. Ще 13 % виїхали за кордон, у такі країни як Словаччина, Польща, Грузія, Чехія, Німеччина, Велика Британія, Болгарія.

Щодо дистанційної роботи, аудит кадрового складу показав, що у режимі дистанційної роботи могли працювати 77 % співробітників університету, 16 % з них все ще перебувають на окупованій території. У «режим простою» перейшли 14 % кадрового складу, з 4 % співробітників призупинено дію трудового договору. Троє співробітників Бердянського державного педагогічного університету перебувають в рядах Збройних Сил України.

З окупованого Бердянська майже неможливо виїхати на підконтрольну Україні територію. Декілька місяців поспіль цей виїзд здійснювався лише через окупований Крим та територію росії. З 1 березня 2023 року місто було повністю закрито на в'їзд та виїзд, навіть через Крим.

Контингент здобувачів вищої освіти

У 2021-2022 навчальному році контингент здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету налічував 4629 осіб. У грудні 2022 року ця цифра зменшилася до 3932 осіб (бакалаврат + магістратура), з них 2134 особи навчалися на денній формі навчання, а 1798 – на заочній. Загалом в університеті здобували освітній рівень бакалавра 2690 осіб, рівень магістра – 1242 особи.

Падіння контингенту мало зрозумілі причини: переміщенням університетам було складно здійснювати набір. Велика частина потенційних абітурієнтів (школярі міста Бердянська та району) на момент вступу залишалися проживати в окупованому Бердянську. Багато з них, через погрози окупантів, боялися вступати до Бердянського державного педагогічного університету чи інших університетів України. Деякі вибирали квазі університети.

У 2020-2021 навчальному році контингент аспірантури налічував 27 осіб, а у 2021-2022 році – 29 осіб. У 2022-2023 навчальному році в аспірантурі Бердянського державного педагогічного університету навчалися 28 аспірантів, 7 з яких взяли академічні відпустки, але контингент аспірантури все одно вдалося зберегти у повному обсязі.

Для організації випуску здобувачів вищої освіти, видачі дипломів та проведення вступної кампанії 2022 року частина співробітників університету була локалізована у місті Запоріжжі з травня по жовтень місяці. Це були: ректорат університету, декани, відповідальний секретар приймальної комісії, технічні працівники та викладачі – загалом близько 30 осіб. Запорізький національний університет надав для наших потреб 3 аудиторії. захист дипломів проводився онлайн, а дипломи вручали в Запоріжжі тим випускникам, які змогли і захотіли приїхати. Інших випускників проінформували про можливість отримання електронного дубліката диплому.

Для організації вступної кампанії університет активно співпрацював з гуманітарними хабами Бердянська, Мелітополя та територіальних громад. Наші співробітники допомагали переселенцям у вирішенні нагальних питань, одночасно інформуючи їх про можливість вступу до університету. Діалог зі школами та випускниками шкіл допоміг здійснити повноцінний набір здобувачів вищої освіти, що перевищив показники інших переміщених університетів. Загалом у 2022 році 598 абітурієнтів вступили на бакалаврат і 733 – на магістратуру.

Наукова діяльність університету під час війни

Наука є однією з найуразливіших ланок університетської діяльності, адже потребує значних ресурсів, натхнення, внутрішньої мотивації. Для моніторингу наукової ефективності викладачів університету було проведено три раунди опитування: у квітні, липні та грудні. Кожен із цих раундів давав змогу зрозуміти, які екстрені менеджментові рішення необхідно приймати. Основними перешкодами для активізації наукової діяльності викладачів були названі втрата матеріально-технічної бази та репозитарію університету, слабкий або відсутній інтернет тощо. У цих опитуваннях викладачі висловили думку, що наукова ефективність університету суттєво знизиться у порівнянні з 2021 роком. На підставі цих опитувань було складено екстрений план дій для інтенсифікації наукової активності викладачів університету.

Так, для активізації публікаційної активності викладачів було прийнято рішення безоплатно видавати університетське фахове видання на період війни. Для активізації грантової та проєктної діяльності викладачів та здобувачів вищої освіти університету було розроблено та проведено низку семінарів і тренінгів. Зокрема було проведено заходи з підготовки заявок на конкурси державного фінансування, проєктів Еразмус+, COST тощо. Також в університеті успішно стартував проєкт OpenDoors «ProScopus», а в рамках роботи Центру викладацької майстерності «Ars Docendi» запроваджено новий модуль «Наукометрія. Перші кроки».

Для оперативного інформування викладачів університету про наявні наукові можливості було створено телеграм-канал «Наука. Перезавантаження». Підтримка всього світу та запроваджені антикризові екстрені дії дозволили в короткі строки відновити наукову активність викладачів університету.

Очікувалося, що місяці окупації, втрата матеріально-технічної бази, переміщення університету та активна міграція викладачів суттєво вплине на публікаційну активність. Однак, публікаційна активність за аналітикою БД Scopus та Web of Science у порівнянні з 2021 роком знизилася лише на 9 %.

Сьогодні український викладач є проактивним та відповідальним. Це ініціює трансформаційні процеси, що дозволяють шукати нові можливості навіть у таких умовах. Сьогодні наука університету стає більш зворотною. Індекс Хірша викладачів університету за останні 9 місяців збільшилося (на 210 %). Це відбулося за рахунок активізації молодих викладачів та аспірантів, розвитку англійської публікаційної активності та збільшення кількості наукових публікацій у відомих світових виданнях.

Фінансово-господарська діяльність

У 2022 році спеціальний фонд університету складав 19 % від всього бюджету. Незважаючи на те, що бюджет університету зменшився на 17 %, зарплату, стипендію та інші види виплат реалізовували у 2022 році у повному обсязі і вчасно.

У лютому 2022 року напередодні війни в університеті було завершено масштабний ремонт майже всіх корпусів. Було принципово оновлено матеріально-технічну базу та закуплено наукове і мультимедійне обладнання. У цьому ж місяці університет втратив все. Сьогодні, не зважаючи на скрутне становище, університет працює над тим, щоб закупити нову комп'ютерну техніку, яка забезпечить безперервність здійснення навчання та функціонування університету після повернення в деокупований Бердянськ. На жаль, прогнозувати терміни повернення зараз важко. Загалом, втрачені активи за первісною вартістю складають близько 100 млн. грн. збитків. Відновлювальну вартість сьогодні оцінити важко. Також слід зазначити, що корпуси університету є безцінними. Головний корпус Бердянського державного педагогічного університету є пам'яткою історії та архітектури національного значення. Сьогодні цей корпус входить до десятки найкрасивіших університетів України.

Третя місія університету

Однією з важливих місій університету у часи повномасштабної війни є «третя» місія. Співпраця Бердянського державного педагогічного університету з регіональною та місцевою владою (Бердянська міська військова адміністрація Бердянського району Запорізької області, Запорізька обласна військова адміністрація), громадськими організаціями (БФ «Бердянці – свій для своїх», БО «Мережа 100 життя. Запоріжжя», БФ «Мрія», ВМГО «Соціальний вектор») та соціальними інституціями (Освітні хаби для евакуйованих педагогів і школярів, Хаб для вимушених переселенців Бердянська та Бердянського району, Центр надання гуманітарної допомоги ВПО) спрямовується на об'єднання громади, яка опинилася під тимчасовою окупацією російськими військами.

Відповідно до фаз сприйняття війни реалізація третьої місії університету та волонтерські ініціативи університетської спільноти мали різний контекст. Під час першої фази діяльність університетської спільноти була спрямована на надання гуманітарної допомоги здобувачам вищої освіти, які проживали у гуртожитку або на орендованих квартирах та не мали поряд близьких людей чи сторонньої допомоги.

З часом, міський Координаційний штаб організував централізовані ініціативи для допомоги мешканцям та переселенцям з Маріуполя, до яких на волонтерських засадах долучалися як здобувачі вищої освіти, так і викладачі нашого університету. Вони збирали та сортували гуманітарну допомогу, опрацьовували звернення населення, надавали першу психологічну допомогу, готували їжу, розселяли маріупольців.

Ті здобувачі вищої освіти та викладачі, хто зміг евакуюватися у перші дні, або на момент окупації знаходився не в Бердянську, долучилися до роботи різних центрів та хабів, чергували у пунктах розподілу переселенців, розносили ліки стареньким, готували їжу для тероборони, плели маскувальні сітки та маскхалати, в холоді стояли на трасах Дніпропетровської області з бутербродами та кавою для біженців, йшли працювати у різні дитячі центри Запоріжжя, Києва та міст західних областей України.

Третя фаза реакції та функціонування університету в новому віртуальному форматі зумовила нові виклики та волонтерські практики.

За ініціативи університетської спільноти та адміністративної підтримки було організовано та проведено низку заходів для місцевої та регіональної громади: публічні лекції в онлайн-форматі для всіх зацікавлених, організація дозвілля для дітей громади, що тимчасово перемістилися до міста Запоріжжя, та надання безоплатної психологічної підтримки онлайн.

Організація конференцій, які проводяться на базі університету, має благодійну складову: частина організаційних внесків перераховується на потреби окремих підрозділів Збройних Сил України та територіальної оборони, які захищають запорізький напрямок і протистоять окупації міста, в якому знаходиться університет.

Важливим соціальним напрямком стало документування свідчень людей, які мали досвід перебування в умовах тимчасової окупації, з метою фіксації тих злочинів проти людяності, які відбуваються в період повномасштабної війни. Зокрема, реалізуються два проєкти в межах грантових програм Documenting Ukraine (IWM) та Ізоляція Zmina 2.0, в яких висвітлюється доля науковців, викладачів, студентів, митців, які опинилися під окупацією.

Особливість третьої фази – існування в віртуальному форматі без прив'язки викладачів і здобувачів вищої освіти до конкретної локації.

Сьогодні наші викладачі і здобувачі вищої освіти живуть у різних куточках України і світу та стали у тих містах і країнах, де вони знаходяться, осередком культури Північного Приазов'я, Бердянська та

Бердянського державного педагогічного університету. Вони єднають місцеве населення і внутрішньо переміщених осіб нашого регіону різними способами – через канали в соціальних мережах, клуби і зустрічі за інтересами, організацію мирних мітингів на підтримку України тощо. Кожен викладач і здобувач вищої освіти є організатором або учасником зборів на різні військові або благодійні потреби, пришвидшуючи перемогу та деокупацію нашого міста.

Університет та національна ідентичність

Ще одним викликом, перед яким опинилася університетська спільнота, стала спроба окупаційної влади створити фейковий університет. Цей «університет» отримав назву «Мелітопольський державний університет» (незрозуміло якої держави). У Бердянську було створено «Гуманітарний Факультет МГУ», керівництво якого було передано колишній співробітниці Бердянського державного педагогічного університету. Вони захопили наші корпуси та обладнання. Для запровадження освітнього процесу окупантам знадобилося формування штату працівників та здійснення набору студентів. Для цього були використані методи залякування, обману та примусу. Вони, зі зброєю в руках, вимагали від наших викладачів працювати на них, погрожуючи депортацією чи ув'язненням.

Окупанти знищили нашу літературу, яку називали екстремістською, і відкрито хизувалися цим у соціальних мережах. Але найбільше вони шкодили іміджу університету, часто видаючи свій квазі університет за Бердянський. Вони телефонували нашим студентам і запрошували навчатися у «Бердянському університеті». На питання студентів «У якому саме?» вони відповідали: «А яка різниця!».

Тому керівництвом нашого університету було розроблено та розгорнуто програму просування позитивного іміджу справжнього українського Бердянського державного педагогічного університету. Наразі розроблено комунікаційну стратегію. Ми маємо нове гасло: «Я – це БДПУ, БДПУ – це Бердянськ, Бердянськ – це Україна».

Попри те, що університетська спільнота Бердянського державного педагогічного університету та Бердянська територіальна громада наразі розпорошені по всьому світу, важливим для майже кожного залишається небайдужість до долі «маленької» Батьківщини, намагання гуртуватися довкола спільної мети – перемоги України. У 2022 році у конкурсі «Студент року» в номінації «Студент – патріот року» переможцем став кожен, хто залишився відданим не тільки Україні, а й Бердянському державному

педагогічному університету; кожен, хто на своєму фронті боронить право нашої держави на існування і наближає нашу Перемогу.

А що далі?

Подолання наслідків війни, яка і досі триває, – процес довгий та складний. Вже сьогодні потрібно дивитися у майбутнє, одночасно усвідомлюючи наявні проблеми.

Сьогодні університет стикається з невирішеними питаннями, які ускладнюють його діяльність та гальмують розвиток. Наприклад, втрата університетських серверів спричинила необхідність перенесення сайту на хмарне сховище. Компанія ЕРАМ допомогла з пошуком хмарного середовища та спонсорів. Однак через обмеженість виділеного об'єму не вдалося розгорнути такі вкрай важливі елементи, як репозитарій, корпоративна пошта, система електронного документообігу тощо. Це питання виділено як оперативне та негайне.

Крім того, через відсутність корпоративної пошти, немає можливості отримати адміністративні права в базі даних Scopus. Представники Elsevier пропонують у листах, щоб працівник БДПУ «залогуватися в свій обліковий запис, на який відкрито права доступу до IPW, коли фізично знаходиться в університеті (тобто логування має бути з комп'ютера в діапазоні IP-адреси Вашої установи)». Зараз його обліковий запис не зв'язаний з університетом, і система не розпізнає його як працівника університету. Ось що по факту означає «Університет без стін»: нам нема куди зайти.

Серед перспективних та комплексних задач залишається питання збереження академічного потенціалу та контингенту студентів. Вже сьогодні необхідно думати про вступну кампанію 2023 року, яка передбачається ще складнішою для переміщених університетів, ніж у 2022 році.

На загальнодержавному рівні зараз важливо думати про збереження саме педагогічної освіти та педагогічних університетів.

По-перше, сьогодні існує крайня нестача вчителів, особливо ця проблема торкнеться окупованих територій. Після деокупації буде необхідно відновлювати діяльність шкіл. Тоді прийде розуміння глобальності цієї проблеми та патовості ситуації.

По-друге, повномасштабна війна показала, наскільки важливе патріотичне виховання молодого покоління для існування України. Саме педагоги відповідальні за виховання молоді у громадянському дусі,

підвищенням рівня свідомості про культуру своєї країни, її історію та мову, національну ідентичність, а також зі збереженням цінностей, які відповідають нашій конституції та законодавству.

Висновки

Важливою передумовою стабілізації діяльності переміщеного Бердянського державного педагогічного університету стало оновлення стратегії його розвитку. Це оновлення ґрунтувалось на якісному аналізі нових умов управління університетом, який було здійснено шляхом трьохфазної реакції: первинної реакції, прийняття управлінських рішень, та планування нової реальності.

Основними аспектами управлінських рішень були прямота і прозорість менеджменту університету, що стало козирем, забезпечуючи для всієї університетської спільноти відчуття присутності та безпечного управління незалежно від складності ситуації; збільшення інструментів для внутрішньої та зовнішньої комунікації; та підтримка менеджментом університетської спільноти, всієї громади, та суспільства через постійну комунікацію, інформаційно-роз'яснювальну роботу та діяльність з поширення інформації.

Після 53 днів діяльності в умовах окупації Бердянський державний педагогічний університет відновив роботу в форматі «Університету без стін». За рік університет втратив 15 % загального контингенту здобувачів вищої освіти, 13 % працівників, фінансування зменшилося на 17 % у порівнянні з 2021 роком, публікаційна активність зменшилася на 9 %. Проте антикризові менеджерські рішення дозволили зберегти автономність університету, відновити всі види діяльності та згуртувати університетську спільноту. Вже сьогодні існує чітке бачення розвитку університету на наступні роки.

Дослідження можливостей післявоєнного відновлення системи вищої освіти України на національному рівні та оцінка результатів впровадження стратегічного кейса переміщеного Бердянського державного педагогічного університету можуть стати предметом подальших досліджень у цьому напрямі.

Література

1. Arbuzova, S. (2023). Ukrainian science has survived against the odds-now let's rebuild together. *Nature*. 615, 9. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00518-y>
2. Coombs, W. T. (2008). Campus crisis management: A comprehensive guide to planning, prevention, response, and recovery. *Journal of Higher Education*, 79(6), 724-726.
3. Götz, E., & Staun, J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482-497.

4. Hanna Lopatina, Natalia Tsybuliak, Anastasia Popova, Ihor Bohdanov and Yana Suchikova (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 4-14. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.02
5. Irwin, A. (2023). The fight to keep Ukrainian science alive through a year of war. *Nature*, 614(7949), 608-612. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00508-0>
6. Kozmenko S. and Ostapenko L. (2022). The war year 2022 is a year of trials for the journal and the publishing house. *Problems and Perspectives in Management*, 20(4), 653-656. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(4\).2022.49](https://doi.org/10.21511/ppm.20(4).2022.49)
7. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
8. Lopushniak, H., Mylyanyk, R., Lopushniak, V., Shandar, A., & Leontenko, O. (2022). Managerial competencies in the training of specialists in public and corporate management in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 20(4), 88-110. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(4\).2022.08](https://doi.org/10.21511/ppm.20(4).2022.08)
9. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
10. Maryl, M., Ivashchenko, O.V., Reinfelds, M. et al. (2022). Addressing the needs of Ukrainian scholars at risk. *Nature Human Behavior*, 6, 746-747. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01387-7>
11. Malyarenko, T., & Kormych, B. (2023). Russian policy towards the economy of occupied Ukrainian territories: crawling de-modernization. *Eurasian Geography and Economics*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/15387216.2023.2167097>
12. McNutt, M., & Hildebrand, J. (2022). Scientists in the line of fire. *Science*, 375(6585), 1071-1071. <https://doi.org/10.1126/science.abp8817>
13. Moroz, Y. (2022). Here in Ukraine, science continues under air raids. *Nature*, 605(7911), 590-590. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01431-6>
14. Suchikova Y. (2023). A year of war. *Science*. 379(6634), 850. 1 <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
15. Suchikova Y., Tsybuliak N. (2023) Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality. *Nature* 614, 413. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>
16. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Shevchenko, L., & Popov, A. I. (2023). Science in times of crisis. How does the war affect the performance of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408-424. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.35](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.35)
17. Thomas, E., Pugh, R., Soetanto, D., & Jack, S. L. (2023). Beyond ambidexterity: universities and their changing roles in driving regional development in challenging times. *The Journal of Technology Transfer*, 1-20
18. Ulmer, R. R., & Pyle, A. S. (2016). International organizational crisis communication: A simple rules approach to managing crisis complexity. *The handbook of international crisis communication research*, 108-118.
19. Westermann, G., Janky, B., Schubert, C., & Spaunhorst, R. (2022). Understanding Third Mission Activities as Services to Cooperatively Design the Non-Academic Environment. *Journal of Higher Education Theory & Practice*, 22(15). <https://doi.org/10.33423/jhetp.v22i15.5559>
20. Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *European Psychiatry*, 65(1), E79.

Наука без кордонів

*Ігор Богданов, Яна Сичікова, Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк,
Анастасія Попова, Сергій Ковачов*

Управління науковими проектами під час війни стає викликом для будь-якої країни (Arbuzova, 2023; Suchikova, 2023). В умовах війни, коли змінюються економічні (Danylyshyn and Bohdan, 2022) соціальні (Götz and Staun? 2022) та політичні (Bosse, 2023) умови, управління науковими проектами потребує особливої уваги та професіоналізму. С початку війни в Україні більшість наукових програм було згорнуто, а фінансування проектів призупинено (Maryl, 2022; Petrić Howe). Державні наукові проекти все ж таки отримали фінансування, однак у значно скороченому обсягу. Разом з тим, реалізація багатьох проектів передбачає наявність потужної матеріально-технічної бази, витрати на придбання обладнання та матеріалів, людських ресурсів тощо.

Багато українських університетів постраждали від бомбардувань (Mogoz, 2022), інші – опинилися на окупованих територіях і були переміщені на нові локації (Suchikova, 2023). Ці університети здійснюють свою діяльність переважно у віртуальному форматі, так як не мають адміністративних приміщень, вони повністю втратили матеріально-технічну базу. Ще одним викликом для університетів є втрата академічного потенціалу, адже багато науковців виїхали закордон. Значна частка залишилася жити на окупованих територіях, ці науковці теж позбавлені можливості здійснювати, наукову діяльність (Suchikova, 2023). У таких умовах продовження реалізації наукових проектів вкрай ускладнено, а часто – неможливо.

З іншого боку, Україна зараз потребує розвитку критичних технологій, здатних задовільнити потреби військової галузі. Для цього необхідно фінансувати проекти подвійного призначення та готувати відповідних фахівців. Такі технології мають виражений прикладний характер і потребують проведення як фундаментальних, так і експериментальних досліджень.

У цій статті ми демонструємо власний досвід управління науковим проектом під час війни та представляємо дієві кроки, які дозволили продовжити його виконання та вийти на показники, які значно перевищують планові. На прикладі наукового проекту, спрямованого на підвищення якості професійної підготовки наноінженерів до продуктивної діяльності зі створення наноматеріалів подвійного призначення, який виконується у Бердянському державному педагогічному університеті, ми показуємо як кризовий менеджмент та копінг-стратегія дозволили зберегти проект в умовах війни, втрати матеріально-технічної бази та академічного персоналу.

Контекст

Україна. Війна. Нові реалії

24 лютого в Україні розпочалася війна. 27 лютого у Бердянськ зайшли війська російської армії і місто опинилося під окупацією. З перших днів війни розпорядженням ректора університету було заборонено заходити в корпуси університету, студенти пішли на канікули. Декілька місяців діяльність університету була майже призупинена. 20 квітня 2022 року університет Наказом Міністерства освіти і науки України було переміщено до м. Запоріжжя на базу Запорізького національного університету. Переміщення університету сьогодні означає вивіз з окупованої території печатки та статуту університету, а також переміщення сайту університету на хмару. Не було жодної можливості врятувати та вивести матеріально-технічну базу університету. Також не було гуманітарних коридорів для евакуації персоналу. Сьогодні університет працює у повністю віртуальному форматі (Lopatina, 2023; Suchikova, 2023): персонал та студенти університету розпорошені по всьому світу, заняття проводяться онлайн засобами синхронного та асинхронного навчання. У таких умовах продовження реалізації наукових проєктів було під великим питанням.

Проєкт

Проєкт, кейс якого представлено у цьому дослідженні, має назву «Теоретико-методичні засади системної фундаменталізації підготовки майбутніх фахівців у галузі наноматеріалознавства до продуктивної професійної діяльності». Він фінансується з 2021 року і розрахований на 3 роки, тобто на початок війни він тривав рік.

Проєкт спрямований на вирішення актуальної проблеми підвищення якості професійної підготовки nanoінженерів до продуктивної діяльності в контексті вимог бізнесу, трансферу технологій, комерціалізації наукових досліджень, національної безпеки, суспільства та держави.

Проєкт має міждисциплінарний характер та має подвійне призначення. В основу дослідження покладено припущення про те, що вищої ефективності підготовки фахівців у галузі наноматеріалознавства можна досягти за умови безпосереднього залучення здобувачів до науково-дослідної та виробничої, а саме конструювання пристроїв для синтезу наноструктур, формування наноструктур, дослідження їхніх властивостей та прогнозування реального практичного застосування синтезованих наноматеріалів. Метою проєкту є: розробка й експериментальна перевірка теоретичних та методичних засад системної професійної підготовки майбутніх nanoінженерів до продуктивної

діяльності, а також створення наноматеріалів здобувачами вищої освіти в процесі цієї підготовки.

Робота передбачає виконання проекту у три етапи (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи виконання проєкту, очікувані результати та індикатори досягнення цілей

Етапи роботи (рік)	Назва та зміст етапу	Очікувані результати етапу	Індикатори досягнення цілей
1 (2021)	Діагностико-аналітичний	Аналіз стану науково-методичного забезпечення підготовки наноінженерів, розробка відповідних курсів, дослідження умов формування фахових компетенцій, які б задовольняли роботодавців майбутніх наноінженерів	3 статті у виданнях, що індексуються наукометричною базою даних Scopus, 3 статті в українських фахових виданнях, участь у 3х наукових конференціях, 1 патент
2 (2022)	Заключний	Формулювання основних ідей методології вдосконалення існуючої системи з орієнтацією на формування ключових міжпрофесійних компетентностей; Розробка дієвих механізмів підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до здійснення діяльності з синтезу наноматеріалів Синтез наноматеріалів та дослідження їхніх властивостей (передбачається залучення здобувачів до цієї діяльності)	4 статті у виданнях, що індексуються наукометричною базою даних Scopus, 2 статті в українських фахових виданнях, участь у 3х наукових конференціях, монографія, 2 патенти
3 (2023)	Заключний	Розробка концептуальних і методичних засад формування умов співпраці з виробничим сектором та підприємствами; експериментальна перевірка ефективності запропонованої моделі підготовки фахівців у галузі нанотехнологій; розробка нових методів синтезу наноструктур, розробка експериментального обладнання та дослідження властивостей наноструктур, що стануть підґрунтям для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі інженерного наноматеріалознавства та формування у них крос-дисциплінарних та фахових компетентностей.	4 статті у виданнях, що індексуються наукометричною базою даних Scopus, 2 статті в українських фахових виданнях, участь у 3х наукових конференціях

Виклики

До початку війни в університеті була наявна науково-технічна база для успішної реалізації проєктів. На базі кафедри фізики та методики навчання фізики функціонували:

- Інститут нанотехнологій
- лабораторії оптики,
- лабораторія спектроскопії.

На початку 2022 року разом зі студентам було проведено експерименти з синтезу наноструктур, загалом було синтезовано більше 30 типів наноматеріалів (рисунок 1). Розпочався етап підготовки створених наноматеріалів до дослідження їхніх властивостей.

Рисунок 1. Синтез наноструктур в лабораторії Бердянського державного педагогічного університету

Перші місяці війни в Бердянську майже не було інтернету. Частина виконавців проєкту через декілька місяців змогла виїхати з окупованого Бердянську, інша – залишилася в місті, дехто звільнився.

Таким чином, основними викликами, які блокували реалізацію проєкту стали:

- безпекова ситуація та почуття тривоги виконавців проєкту;
- розпорошеність команди проєкту по Україні і світу;
- повна втрата матеріально-технічної бази;
- відсутність інтернету, електрики;
- зменшення фінансування проєкту майже на 50% від запланованої суми;
- втрата доступу до університетського репозитарію та електронних бібліотек;

- погіршення фінансового становища учасників проєкту через вимушену міграцію.

Це певним чином призвело до часткового «заморожування» та зниження публікаційної активності.

Подолання викликів та стратегія виживання

Сайт університету та електронні бібліотеки

Захоплення серверів сайту університету не заблокувало роботу самого сайту, однак мало значні наслідки. Ще до викрадання серверів було прийнято рішення про перенесення сайту на хмару. Завдяки донорській допомозі компанії ЕРАМ вдалося безкоштовно розгорнути деякі домени та субдомени сайту, однак корпоративну електронну пошту та репозиторій університету не вдалося зберегти. Через це науковці втратили доступ до наукометричних баз даних та електронної бібліотеки. Для подолання цього виклику було ініційовано підключення до системи Research4Life, які на час війни надали українським дослідникам безкоштовний доступ до своїх архівів. Однак через те, що університет не мав корпоративної електронної пошти, неможливо було підключитися до цієї системи. Було прийнято рішення звернутися до інших ЗВО України, щоб вони через свою установу дозволили користуватися базою. Національний університет Київська Політехніка надав нашому університету таку можливість. Для отримання «домашнього» доступу до БД Скопус було розроблено інструкцію та розповсюджено її серед учасників проєкту.

Глобально розподілена команда

Для подолання проблеми управління командою, яка розпорошена по світу було розроблено чіткий механізм комунікації, який включав:

- Регулярні зустрічі у ЗУМ за графіком та за потреби;
- Телеграм-чат;
- Спільний гугл-диск з матеріалами проєкту;
- Спільні гугл-документи для написання статей.

Це дозволило, перш за все, морально підтримувати членів команди. По-друге, через таку організовану комунікацію зручно було перерозподіляти обов'язки між членами команди при виникненні форс-мажорних обставинах (відсутність світла, інтернету, безпекові ризики через ракетні атаки тощо). Крім того, така взаємодія дозволила мотивувати учасників проєкту до продовження досліджень.

Зниження публікаційної активності

Світова наукова спільнота активно підтримала українських науковців. Більшість потужних видавців наукової періодики дали можливість безкоштовної публікації в журналах відкритого доступу. Для активізації публікаційної активності було складено шот-лист журналів, прийнятних до публікації. Крім того, в університеті було прийнято рішення видавати фахові університетські збірники безкоштовно на період війни. Також було здійснено пошук тематичних конференцій для апробації результатів досліджень.

Втрата матеріально-технічної бази та науково-технічного обладнання

Цей виклик найгірше позначився на сталості та безперервності виконання проєкту і на деякий час майже призупинив його, адже необхідно було проводити дослідження властивостей отриманих наноматеріалів та проведення вимірювань і випробувань. Для подолання цього виклику було укладено договори з іншими університетами. Перш за все ми звернулися до Сумського державного університету, з яким до війни були налагоджені тісні партнерські стосунки. На базі їхнього Центру колективним користуванням обладнанням «Лабораторія матеріалознавства геліоенергетичних, сенсорних та наноелектронних систем» було досліджено морфологічні, хімічні, структурні та оптичні властивості синтезованих наноматеріалів. Для залучення здобувачів освіти до проведення досліджень було організовано зустрічі ЗУМ, дослідження відбувалося в онлайн-режимі. Для подальших досліджень виконавці проєкту уклали договір з Академією наук Латвійського університету. Наприкінці грудня 2022 року за запрошенням професора Анатолія Попова Інституту фізики твердого тіла Латвійського університету один з членів команди проєкту доєднався до дослідницької групи науковців Латвії для проведення досліджень на синхротроні MAX IV, а саме на Фінсько-естонському пучку FinEstBeAMS у межах затвердженого конкурсним відбором BeamTime 20220500 Програми доступу користувачів. Синхротрон MAX IV – це перше із джерел 4-го покоління, з емітансом менше 1 нм*рад, розташований у м. Лунді, Швеція. Таке наукове обладнання є унікальним в світі і дозволяє проводити дослідження дійсно світового рівня за пріоритетними напрямками.

Крім того, підтримка колег польських колег сприяла подальшим дослідженням наноструктур в Інституті фізики Польської академії наук. Під час цього відрядження також були напрацьовані тісні партнерські зв'язки для проведення спільних досліджень.

Завдяки налагодженню таких партнерств один з членів команди доєднався до Дія COST CA20129 «Багатомасштабні процеси, керовані

опроміненням і хімією та відповідні технології» (MultiChem), який спрямований на встановлення широкого міжнародного міждисциплінарного, міжгалузевого співробітництва для просування фундаментального розуміння багатомасштабних процесів, керованих опроміненням, і пов'язаних технологій, прокладаючи шлях до великих наукових досліджень, технологічних проривів, і соціально-економічних наслідків.

Протягом 23-24 лютого учасники проекту брали участь в синхротронному онлайн-практикумі на SOLARIS з дуже символічною для цих днів назвою – «Світло для України».

Як зазначено на сайті заходу Light for Ukraine: «З лютого 2022 року, вторгнення Росії в Україну, діяльність наукового товариства в Україні зазнала серйозного впливу, що обмежувало реалізацію дослідницьких проектів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Європейська та міжконтинентальна наукова спільнота докладає чимало зусиль для підтримки проектів українських дослідників на батьківщині та в еміграції.» У світлі поточної ситуації Ліга європейських джерел фотонів на основі прискорювачів (LEAPS) ініціювала спеціальні заходи для підтримки українських дослідників, які виконують свої проекти з використанням синхротронів і лазерів на вільних електронах. Національний центр синхротронного випромінювання SOLARIS було призначено координаційною установою для впровадження та контролю діяльності «з метою консолідації та зміцнення спільноти українських користувачів». Ці всі дії дозволили інтенсифікувати наукову активність та провести необхідні вимірювання для продовження наукового проекту.

Залучення студентів до науково-дослідницької роботи

Для реалізації дослідницької компоненти підготовки наноінженерів було зроблено акцент на цифровізацію навчання. Студенти безпосередньо долучалися до досліджень. Вимірювання зразків проводили у форматі онлайн: під час вимірювань зразків в Центрах колективного користування обладнанням було організовано Зум-зустрічі. Для обробки даних, отриманих під час вимірювання студентам було запропоновано пакет програмних продуктів, зокрема: VESTA, IMAGE J, Origin Pro, LabSolutions. Крім того, студенти пройшли інтенсив з користування базами даних: Cambridge Structural Database (CSD), Inorganic Crystal Structure Database (ICSD), Crystallography Open Database, Materials Project, StatNano тощо.

Одночасно з цим проводився постійний моніторинг навчальних та дослідницьких досягнень студентів, а також рівня задоволеності студентів. Ці дії дозволили здійснювати реалізацію наукового проекту. Результати досягнення цілей та індикаторів виконання проектів представлені у наступному розділі.

Результати

Таким чином, під час виконання другого етапу наукового проєкту було досягнуто значних результатів, що значно перевищили планові показники. Зокрема,

- було оновлено та вдосконалено освітньо-професійну програму «Прикладна фізика та наноматеріали»;
- уточнено загальні та фахові компетентності, програмні результати навчання;
- розроблено дієві механізми підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до здійснення діяльності з синтезу наноматеріалів;
- проведено синтез наноматеріалів та досліджено їхні властивості;
- розроблено та впроваджено в освітній процес низку навчальних курсів: «Основи електрохімії», «Прикладна електрохімія», «Сучасні наноматеріали», «Основи наноматеріалознавства», «Функціональні матеріали», «Матеріали електронної техніки» тощо.

Індикатори досягнення цілей та їх виконання представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Результативність виконання етапу наукового проєкту

Індикатори	Заплановано	Виконано
Статті у журналах, що входять до наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science.	4	9
Публікації в матеріалах конференцій, що входять до наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science	-	7
Статті у журналах, що входять до переліку фахових видань	2	3
Публікації у матеріалах конференцій, тезах доповідей та виданнях, що не включені до переліку наукових фахових видань України	2	5
Монографії та розділи монографій, опубліковані за рішенням Вченої ради закладу вищої освіти (наукової установи)	1	1
Монографії та розділи монографій, опубліковані (або підготовлені і подані до друку) в іноземних видавництвах	2	5
Охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, створені за тематикою НДР	2	10

Цінність отриманих результатів для потреб розвитку країни полягає в можливості створення науково обґрунтованого комплексу передумов для якісної та цільової підготовки майбутніх фахівців у галузі наноматеріалознавства. Рівень підготовки означених фахівців фактично визначає науково-технологічний рівень країни, її потенціал в галузях

новітніх технологій та внесок в формування й розвиток загальнолюдської спільноти.

Політика дій

Реалізація наукових проектів за несприятливих обставин, таких як воєнний час чи інші кризи, вимагає прийняття конкретних принципів антикризового управління. Ці принципи, виведені з нашого вивчення досвіду Бердянського державного педагогічного університету, але розширені та абстраговані для більш широкого застосування, можуть слугувати орієнтиром для подібних ситуацій.

Безперервність і адаптованість інфраструктури: Підтримка безперервності роботи є ключовою необхідністю. Готовність до перенесення операцій у більш цифрове середовище може підтримувати цю безперервність, яка може охоплювати підтримку електронних бібліотек, розвиток баз даних та адаптацію навчальних платформ до онлайн-форматів.

Ефективна комунікаційна стратегія: установам необхідно забезпечити впровадження прозорої, надійної та доступної комунікаційної структури під час управління командою, розосередженою по всьому світу. Регулярно заплановані зустрічі, надійні чат-платформи та спільні робочі місця в Інтернеті для співпраці є важливими елементами такої структури.

Стійкість спільної роботи: коли ви зіткнулися з обмеженнями ресурсів або широкою розпорошеністю команди, стійкість, яку забезпечує співпраця, може стати порятунком. Створення партнерських відносин з іншими установами, спільне використання ресурсів і спільне виконання дослідницьких проектів можуть прокласти шлях для продовження діяльності.

Цілеспрямована стратегія публікації: потенційному зниженню кількості публікацій під час криз можна протистояти за допомогою спеціальної стратегії публікації. Визначивши список цільових, придатних журналів для публікації та зосередивши зусилля на цих видах, можна підтримувати безперервність публікації.

Використання цифрової освіти: в умовах обмежених ресурсів цифрова освіта може слугувати інструментом для залучення студентів до дослідницької діяльності. Роблячи значний акцент на цьому підході, студенти можуть отримати необхідні навички та знання більш економним способом.

Гнучкість і здатність до адаптації: важливою характеристикою успішних наукових установ під час криз є їх здатність бути гнучкими та швидко адаптуватися до змін. Існуючі плани, можливо, доведеться швидко змінити у відповідь на нові обставини.

Хоча ці принципи спрямовані на вирішення низки проблем, що виникають під час криз, і спрямовані на забезпечення безперервності та ефективності наукових досліджень, важливо визнати, що кожен сценарій кризи може вимагати унікального, індивідуального застосування цих принципів, залежно від наявних ресурсів, природи кризи, специфіка установи та її наукових проєктів.

У міру подальшого вивчення цих принципів ми повинні визнати критичну роль, яку планування та передбачення відіграють у пом'якшенні наслідків криз. Проактивне визначення потенційних викликів і формулювання відповідних планів на випадок надзвичайних ситуацій є ключовими для ефективного антикризового управління. Цей превентивний підхід може заощадити дорогоцінний час і ресурси під час фактичної кризи.

Крім того, життєво важливо визнати людський фактор у цих принципах. Добробут і мотивація персоналу, студентів та інших зацікавлених сторін можуть суттєво вплинути на ефективність стратегій управління. Таким чином, механізми забезпечення психологічної стійкості та постійного залучення всіх зацікавлених сторін мають бути невід'ємною частиною плану управління кризою.

Нарешті, прозорість і автентичність комунікації всередині та поза установою відіграють ключову роль у врегулюванні криз. Точне, своєчасне та відкрите поширення інформації може зміцнити довіру, сприяти співпраці та сприяти загальній стійкості установи.

Підсумовуючи, ці принципи антикризового управління забезпечують дорожню карту для навігації щодо складнощів управління науковими проєктами під час криз. Однак адаптація та впровадження цих принципів мають бути нюансованими та чутливими до конкретних потреб та обмежень окремої установи та її контексту. Спільною метою залишається збереження та сприяння науковим дослідженням, навіть у важких умовах.

Обмеження

Хоча наше дослідження забезпечує глибокий аналіз і пропонує загальні принципи антикризового управління науковими проєктами, воно також містить певні обмеження, які слід визнати.

По-перше, дослідження базується на одному випадку: досвіді Бердянського державного педагогічного університету під час українського конфлікту. Таким чином, незважаючи на те, що отримані принципи є дійсними в цьому контексті, вони можуть не застосовуватися повністю до криз або інституцій з іншою структурою, культурою або наявністю ресурсів.

По-друге, запропоновані принципи зосереджені насамперед на оперативних аспектах антикризового управління. Інші елементи, такі як

психологічна підтримка залученої наукової спільноти, етичні аспекти прийняття рішень під час кризи та довгострокове стратегічне планування, потребують подальшого дослідження.

Нарешті, дослідження не враховує динамічний характер криз. Кризи можуть розвиватися швидко, змінюючи контекст несподіваним чином. Тому принципи, викладені в цьому документі, слід розглядати як відправні точки, а не як остаточні рішення, і їх слід динамічно адаптувати в міру розвитку кризи.

Подальші дослідження можуть розширити це дослідження шляхом дослідження інших тематичних досліджень, вивчення забутих аспектів антикризового управління та розробки рамок для динамічних стратегій управління кризами. Незважаючи на ці обмеження, ми вважаємо, що уроки, винесені з українського досвіду, і принципи, які випливають з нього, можуть дати цінну інформацію для наукових установ, які борються з кризовими ситуаціями.

Висновки

У статті розглянуто необхідність запровадження кризового менеджменту для реалізації наукових проєктів при настанні форс-мажорних обставин. Ніхто не був готовий до війни в Україні. І ця війна торкнулася кожного українця, її наслідки відчуваються у кожній країні. Такі війни не повинні більше ніколи відбуватися, однак кожен свідомий менеджер повинен мати набір кризових інструментів для подолання непереборних обставин, якими є війни.

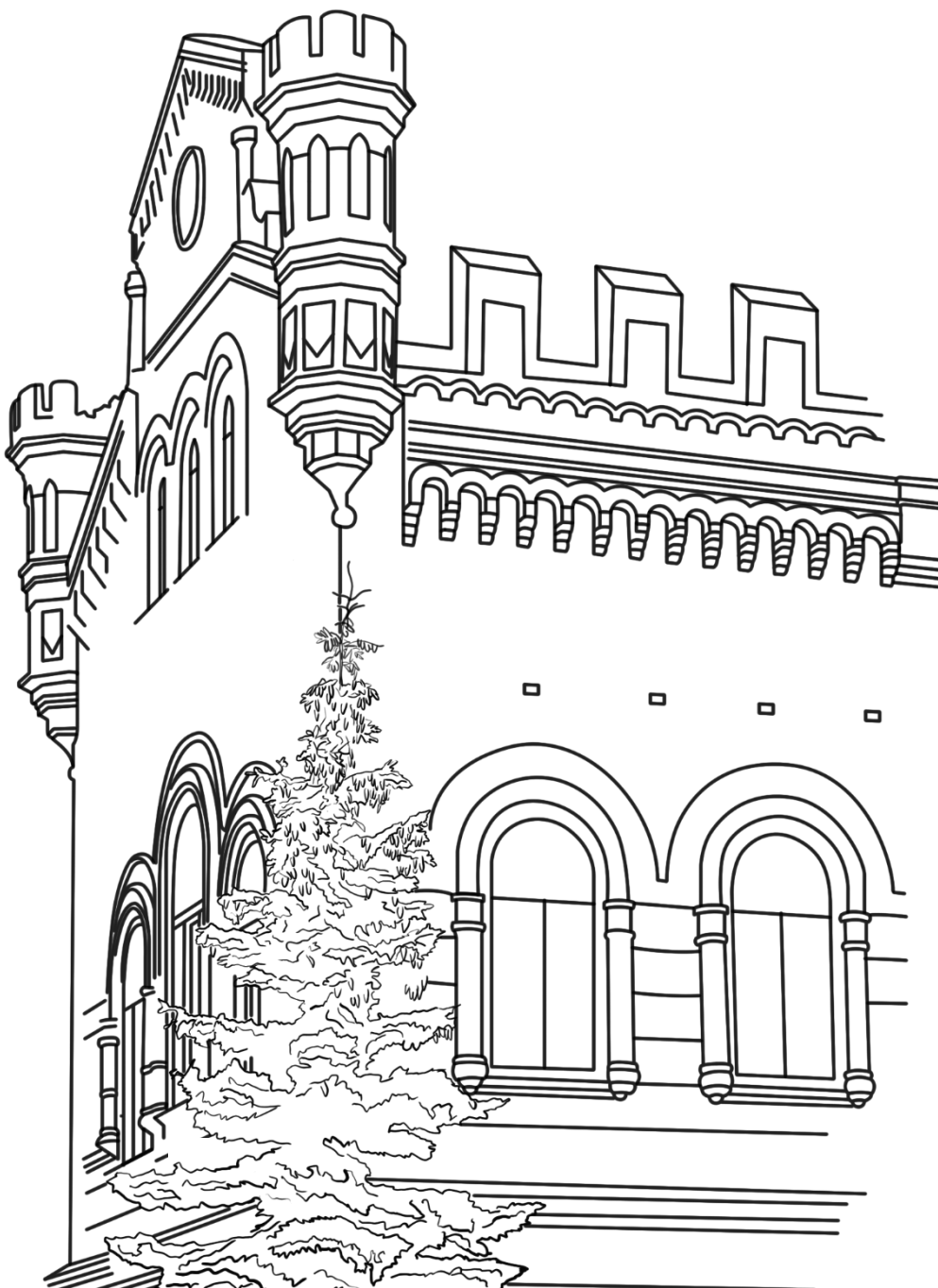
На власному досвіді ми демонструємо як вчасні і екстерні дії можуть «оживити» виконання наукових проєктів, забезпечити сталість та високі результати наукової діяльності. Наука є вразливою інституцією. Та необхідно також розуміти велику роль науки в розвитку та процвітанні кожної держави. Тому у подальшому необхідно вдосконалювати технології кризового менеджменту наукових проєктів, розробляти інструменти, механізми та дорожні карти управління науковими дослідженнями в кризових ситуаціях.

Література

1. Arbutova, S. (2023). Ukrainian science has survived against the odds — now let's rebuild together. *Nature*.
2. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Shevchenko, L., & Popov, A. I. (2023). Science in times of crisis. How does the war affect the performance of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408-424.
3. Danylyshyn, B., & Bohdan, I. (2022). Monetary policy during the wartime: How to ensure macroeconomic stability. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(2), 344-359.
4. Götz, E., & Staun, J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. *Contemporary Security Policy*, 1-16.

5. Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 1-16. Retrieved April 15, 2023.
6. Maryl, M., Ivashchenko, O. V., Reinfelds, M., Reinsone, S., & Rose, M. E. (2022). Addressing the needs of Ukrainian scholars at risk. *Nature Human Behaviour*.
7. Petrić Howe, N., Gaid, N., & Van Noorden, R. (2022). Nature's Take: how the war in Ukraine is impacting science. *Nature*.
8. Moroz, Y. (2022). Here in Ukraine, science continues under air raids. *Nature*, 605(7911), 590.
9. Suchikova, Y. (2023). A year of war. *Science*, 379(6634), 850.
10. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., & Bogdanov, I. (2023). Is Science Possible Under Occupation? Reflection and Coping Strategy. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 7(2).
11. Lopatina, H., Tsybuliak, N., Popova, A., Bohdanov, I., & Suchikova, Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(Special Issue).
12. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023). Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality. *Nature*, 614, 413.

**Переосмислення
академічного
горизонту: Від руїн
до відродження
української науки**

Трансформація уявлень про академічний потенціал університетів України у часи повномасштабної війни

Наталя Цибуляк

До 24 лютого 2022 року в українських науковців були плани, перспектива та розуміння траєкторії наукової діяльності. З цього дня життя кожного розділилося на дві частини – «до» і «під час» війни. Війна як кризове явище змінює усталений порядок речей. Вона не залишає осторонь жодного громадянина України, особливо інтелектуальне ядро нації, її науковців. Через повномасштабну війну українські вчені були змушені заморозити свої дослідження, залишити роботу, якій присвятили багато років, часто залишати свої домівки та шукати притулку в безпечніших містах України та закордоном. Вже більше року Росія руйнує не лише критичну інфраструктуру України, а й значні руйнування зазнали навчальні заклади, наукові установи та дослідницькі центри.

Сьогодні чимало досліджень зосереджено на руйнівному впливі війни на українську науку (Stone, 2022; McNutt and Hildebr, 2022; Howe et al., 2022). Війна в Україні справила значний вплив на наукову спільноту країни. Дійсно, наука – це творчість, а творчість можлива лише за наявності внутрішніх ресурсів і творчого натхнення. Науковці, як цивільні особи, без засобів самозахисту та відповідної фізичної та психологічної підготовки, піддаються постійним бойовим діям. Деяким вченим довелося втекти з центрів нападу, а інших застрелили російські війська (Zubaşcu, 2022). Багато українських науковців перед лицем повномасштабної війни стали біженцями, солдатами чи активістами (Gaird, 2022). За оцінками, загалом близько 100 000 науковців постраждали від війни (Gaird et al., 2022), а майже 22 000 дослідників залишили країну.

Згідно зі статистичними даними ООН, більшість українських біженців знайшли тимчасовий прихисток у Польщі (UNHCR, 2023). Така статистика може бути застосована до науковців. Свідченням того є найбільша наукова діаспора саме в Польщі.

Тому *мета нашого дослідження* - дослідити трансформацію уявлень про потенціал науковців України в умовах повномасштабної війни з метою виявлення та визначення нових можливостей, ресурсів та стратегій для розвитку наукового потенціалу країни. Для цієї мети, ми зосереджуємося на наступних дослідницьких питаннях:

- Які фактори впливають на професійну діяльність українських науковців, що мігрували?
- Якою є внутрішня трансформація уявлень про науковий потенціал серед українських науковців, що мігрували?
- Чи спостерігається зовнішня трансформація уявлень про науковий потенціал українських науковців?

Дослідження було проведено протягом травня-червня 2023 року у два етапи. На першому етапі було використано метод анкетування. Метою анкетування українських науковців, що тимчасово мігрували до Польщі з України через широкомасштабну війну, було визначення факторів, які впливають на професійну діяльність та адаптацію до нових реалій.

Характеристика респондентів. В анкетуванні взяли участь 111 респондентів. За віком серед респондентів, 13 осіб є молодшими 35 років, 59 осіб віком від 35 до 50 років, 33 особи віком від 51 до 60 років, а 6 осіб мають 61 рік і старше. За статтю 2 респонденти є чоловіками, а 109 респондентів – представниками жіночої статі. За рівнем освіти, 19 респондентів мають науковий ступінь доктора наук, 71 респондент має ступінь кандидата наук (PhD), а 21 респондент має ступінь магістра. За посадою, серед респондентів 17 осіб є професорами, 60 осіб - доцентами, 25 осіб - старшими викладачами, а 9 осіб - асистентами. Серед респондентів, 50 осіб виїхали з територій України, де відбувалися/тривають активні бойові дії, 33 особи виїхали з територій України без прямої ескалації конфлікту, а 28 осіб виїхали з тимчасово окупованих територій України. За статусом університету, 85 респондентів продовжують працювати в університетах, що залишилися на своїй локації, 22 респонденти працюють в університетах, що тимчасово переміщені на підконтрольну Україні територію у 2022 році, а 4 респонденти – в університетах, що вже вдруге тимчасово переміщені на нову локацію (у 2014 та 2022 роках).

На другому етапі дослідження ми використовували глибинне напівструктуроване інтерв'ю. Метою цього етапу дослідження було виявити основні фактори, що впливають на уявлення науковців України про власний потенціал в умовах повномасштабної війни та зміни, що відбулися, а також визначити нові можливості та ресурси, що виникають для науковців України в умовах війни та виявити стратегії, які допоможуть розвивати науковий потенціал країни.

Характеристика респондентів. В опитуванні взяли участь 23 респонденти. За віком серед респондентів, 19 осіб віком від 35 до 50 років, 4 особи віком від 51 до 60 років. За статтю всі респонденти є представниками жіночої статі. За рівнем освіти, 3 респонденти мають науковий ступінь доктора наук, 20 респондентів має ступінь кандидата

наук (PhD). За посадою серед респондентів 3 особи є професорами, 20 осіб - доцентами. Серед респондентів 12 осіб виїхали з територій України, де відбувалися/тривають активні бойові дії, 6 респондентів виїхали з територій України без прямої ескалації конфлікту, а 5 осіб виїхали з тимчасово окупованих територій України.

Фактори, які впливають на професійну діяльність українських науковців в умовах вимушеної міграції

Загальний контекст нашого дослідження передбачає аналіз важливих аспектів, пов'язаних зі зміщенням та адаптацією українських науковців, які були вимушені мігрувати з України через широкомасштабну війну. Крім того, це дослідження ставить за мету розглянути вплив різних факторів на їхні професійні та особисті аспекти життя після міграції (Таблиця 1).

У контексті соціально-економічних факторів, відмічено, що значна частина респондентів стикається з фінансовими труднощами, які виникають внаслідок високої вартості оренди житла, транспортних витрат і інших витрат у новому місці проживання. Доплати до заробітної плати професорсько-викладацького складу за межами країни нерідко виявляються недостатніми для забезпечення повноцінного матеріального благополуччя сімей. З точки зору соціально-психологічних аспектів, найбільш важливим фактором є зміна мотивації науково-педагогічної діяльності, що може бути наслідком стресу та невизначеності у стосунках з колегами та українськими науковцями. Респонденти також вказують на недостатнє спілкування та бажання працювати у вищій освіті у нових умовах. У аспекті професійних факторів виділено значущу зміну вимог до часу та зусиль, необхідних для професійної діяльності в умовах міграції. Також була виявлена невизначеність щодо майбутньої професійної діяльності та потреба в пошуку нових інструментів для залучення студентів до навчання. Нарешті, особисті аспекти включають в себе тривогу, хвилювання та стрес, пов'язані з нестабільною ситуацією в Україні, а також труднощі в професійній самореалізації та емоційний контроль. Спинимось більш детально на аналізі отриманих результатів.

Таблиця 1.

Фактори, які впливають на професійну діяльність та адаптацію українських науковців до нових реалій.

Фактори	Кількість респондентів
Соціально-економічні чинники	
Брак матеріально-технічної бази	15
Відсутність економічної стабільності	61
Інтенсифікація професійної діяльності	31
Недостатність рівня оплати праці	45
Недостатність підтримки з боку держави	23
Нестабільність соціального захисту	41
Погіршення безпекової ситуації	93
Нічого не змінилося	2
Соціально-психологічні фактори	
Невизначеність взаємовідносин у колективі ЗВО	33
Недостатність комунікації з колегами	30
Зміна бажання працювати в ЗВО чи у системі ВО загалом	28
Відсутність підтримки з боку колег	7
Зміна мотивації професійної діяльності	58
Деструктивна атмосфера в колективі	9
Зміна взаємовідносин у колективі ЗВО	16
Нічого не змінилося	22
Професійні фактори	
Відчуття нестачі ресурсів, необхідних для науково-педагогічної діяльності	47
Незрозуміла перспектива подальшої діяльності ЗВО	62
Переміщення ЗВО на нову локацію	11
Пошук нових інструментів	33
Оновлення нормативно-правової бази діяльності ЗВО	7
Робота займає значно більше часу та зусиль, ніж раніше	80
Руйнування та пошкодження матеріально-технічної бази ЗВО	19
Необхідність оновлення освітньо-професійної програми та змісту освітніх компонент	21
Нічого не змінилося	1
Особистісні фактори	
Постійне відчуття небезпеки	46
Неможливість контролювати емоційний стан	32
Постійне переживання за долю країни, міста, університету	98
Тривожність	86
Постійний стрес	74
Складність професійної самореалізації	49
Складність перебудувати свою діяльність відповідно до нових умов	26
Нічого не змінилося	0

Соціально-економічні фактори

41% респондентів вказали, що доплати до заробітної плати професорсько-викладацького складу за межами країни є недостатніми для покриття фінансових витрат на забезпечення повноцінного матеріального забезпечення сім'ї, зокрема підвищення вартості оренди житла, транспортних витрат, харчування тощо. Більше третини (37%) респондентів відчують нестабільність соціального захисту. Одним із можливих пояснень є те, що нове середовище життя призводить до необхідності перебудови власної стратегії соціального захисту, особливо в ситуації міграції за кордон (Lee et al., 2023; Duszczuk et al., 2023). За таких умов особа повинна дотримуватися правил і законів, які діють у новій країні тимчасового проживання (Varpina & Fredheim, 2022).

Соціально-психологічні фактори

Зміна мотивації науково-педагогічної діяльності виявився найбільш суттєвим соціально-психологічним фактором (52% респондентів). Респонденти вказують також на невизначеність у стосунках у колективі з українськими науковцями (30%), недостатнє спілкування зі своїми колегами (27%), зміну бажання працювати у системі вищої освіти (25%). Залежність між зовнішньою військовою міграцією науково-педагогічного персоналу може бути наслідком зміни форм і способів професійної діяльності, а також погіршення стосунків у трудовому колективі внаслідок дистанційної роботи. Емоційне виснаження, викликане тривалим стресом, призводить до певної внутрішньої ізоляції індивіда для відновлення внутрішніх ресурсів, що призводить до зниження контакту з колегами (Mattar & Gellatly, 2022).

Професійні фактори

Результати опитування показують, що для українських науковців, що тимчасово мігрували з України через широкомасштабну війну, найбільш значущими факторами також є те, що професійна діяльність потребує значно більше часу та зусиль, ніж раніше (72%). Інші професійні фактори виявилися менш значущими для респондентів: невизначеність майбутньої професійної діяльності (31%), пошук нових інструментів для залучення студентів до навчання (30%) та брак ресурсів, необхідних для професійної діяльності (24%). Це може вказувати на те, що невизначеність щодо існування їхніх інституцій у нових реаліях воєнного стану була значною. Водночас ці результати свідчать про те, що міграційні процеси впливають на необхідність пошуку додаткових ресурсів для професійної

діяльності через втрату доступу до матеріально-технічної бази університетів через фізичну віддаленість, руйнування університетських корпусів або тимчасове переміщення університету на нове місце.

Особисті фактори

Дані свідчать про те, що на українських науковців, що тимчасово мігрували до Польщі з України через широкомасштабну війну, впливають такі чинники, як постійна тривога за долю країни, міста, університету (88%), хвилювання (77%), постійний стрес (67%), труднощі з професійною самореалізацією (44%) та нездатність контролювати емоційний стан (29%). Це досить несподіваний результат, оскільки очікувалося, що зовнішня міграція забезпечить людині більшу емоційну стабільність разом із відчуттям безпеки. Проте наведені дані демонструють відсутність такого взаємозв'язку.

Водночас результати свідчать про те, що українські науковці, що тимчасово мігрували з України через широкомасштабну війну, мають труднощі із професійною самореалізацією та емоційним контролем. Певною мірою це може бути пояснено необхідністю адаптації в новому соціокультурному середовищі, що вимагає додаткових внутрішніх ресурсів (Bailey & Widener, 2022; Kiang et al., 2022).

Узагальнено результати анкетування українських науковців, що тимчасово мігрували з України до Польщі через широкомасштабну війну вказують на такі важливі фактори, що впливають на їхню діяльність:

- недостатність фінансового забезпечення та нестабільність соціального захисту, що спонукає українських науковців шукати додаткові різноманітні програми підтримки;
- змінюється мотивація професійної діяльності та бажання працювати в системі вищої освіти України;
- спостерігаються проблеми у стосунках з власним колективом через недостатнє спілкування;
- професійна діяльність вимагає більше часу та зусиль;
- невизначеність майбутньої професійної діяльності;
- мігранти відчують постійну тривогу за долю країни, міста та університету, хвилювання, постійний стрес;
- труднощі з професійною самореалізацією та контролем емоційного стану.

Ці результати свідчать про складність ситуації, з якою стикаються українські науковці, які були змушені залишити свою країну через війну. Негативний вплив ці факторів може негативно впливати на адаптацію до

нових реалій, розкриття власного наукового потенціалу та продовження наукової діяльності. Враховуючи ці фактори, важливо розробити стратегії та програми підтримки для науковців, які мігрували. Певною мірою створення науковою діаспори в Польщі є тим способом самоорганізації, що дозволяє надавати самодопомогу один одному, для збереження людського капіталу на рівні державному та інституційному важливо впроваджувати план дій, який би цілеспрямовано надавав необхідну підтримку українським науковцям.

Зміна місця перебування

З розповіді респондентів можна зазначити, що загалом вони перебували в дуже різних умовах до повномасштабного вторгнення. Більшість говорили про те, що їх повністю влаштувало їх життя та професійна діяльність. *«(...) Ніхто з нас не хотів залишати так, наші домівки і абсолютно себе комфортно почувала щасливою до 24 лютого. І в мене думки не було про те, щоб десь їхати і влаштувати кар'єру будувати кар'єру десь в іншому місці, не кажучи вже про іншу країну».* Інша респондентка зазначила: *«(...) Я навіть ніколи не була закордоном. Тому навіть не думала, про те, що опинюся в чужій країні. Мене влаштувало моє життя».*

Вибір місця тимчасового перебування поза межами України значною мірою залежав від двох основних чинників. По-перше, це близькість географічного розташування Польщі. *«Я обрала Польщу через близькість до України. Я думала, що ми скоро повернемося. Після першого місяця війни я оговталася та почала шукати якісь можливості для себе. Я зверталася до різних наукових установ та університетів за моїм профілем. І просила стати приймаючою стороною, але майже ніхто навіть не відповідав на мої листи-звернення. Я дуже переживала, що я не знаю нікого. Звичайно, це складно просто прийти з вулиці. Тим паче, що у мене немає досвіду там грантової діяльності, реалізованих проектів. Тому я не можу показати, чи я зможу це зробити».* По-друге, це попередня співпраця з польськими колегами до 24 лютого 2022 року. *«Я приїхала до Польщі якраз, бо в мене були інші проекти на зустрічі, потім вирішила залишитись трошки».* Деяких українських науковців запросили польські колеги: *«Я мала комунікацію і співпрацю з польськими колегами ще в п'ятнадцятому році, але на той час я виступала у якості виконавця певної частини роботи, а не як основного дослідника, а виконувала певну роботу в межах також міжнародного проекту. Але моє долучення було дуже мінімальним. Саме в той час я познайомилася з науковцями з Польщі і вже після 24 лютого саме вони запросили мене і мого сина до Польщі. Але контактів з 2015 року в нас не було зовсім. А ось у березні*

2022 року я отримала електронний лист на пошту із таким запрошенням прийхати до Варшави і вже після мого приїзду після того, як ми почали шукати можливості для спільних проєктів».

Вимоги до наукової діяльності в Україні та Польщі

Долучення українських науковців до різноманітних програм підтримки та спільних проєктів із польськими колегами дозволило порівняти особливості наукової діяльності. *«Тут (У Польщі – прим.) є відчуття свободи при проведенні свого дослідження. Ніяких рамок таких наукових не встановлюють. Я дуже вдячна за це, і бо це такий дух свободи у тому, що ти робиш як науковець, тебе не обмежують».* Респондентки також вказували на те, що в Польщі більший акцент робиться на вимогах до викладача як науковця: *«Що стосується вимог наших, ну дійсно вони різні. В цілому вимоги до викладача тут, в університетах, набагато нижчі. Тут більше фокус робиться на вимогах до викладача як науковця».* Респондентки також значили про різницю в підходах до дослідження: *«Як на мій погляд, у нас ширше методологія самого дослідження. Ось ми підходимо до проблеми більш ширше. Мені здається, що от всі статті, які читала польських науковців, вони орієнтуються на вузьку спеціальність».* Порівняння досвіду наукової діяльності в Україні та Польщі також дозволили збагати свою наукову діяльність: *«Були моменти дуже багато моментів, де я вчилася у польських колег як впровадити дослідження, які є вимоги до наукової роботи, які є вимоги до публікації статей. У мене, чесно кажучи, зараз абсолютно змінилася взагалі уявлення про підготовку наукової публікації статті від того моменту, коли це треба робити і ти ось ну себе змушуєш до того моменту подачі. Не можу сказати, що раніше це було гірше. Раніше це було інакше».*

Труднощі та перешкоди у співпраці з польськими колегами

Попри надзвичайну підтримку з боку польського наукового співтовариства, вимушені мігранти мали певні труднощі щодо долучення до програм підтримки. *«Коли я трошки оговталася, я зрозуміла, що треба щось шукати, щось робити. Я почала писати різні проєкти, дивилися, де можна було долучитися до різних програм підтримки. Але можу сказати, що була така велика для мене проблема, бо у мене була знайомих серед польських науковців, а практично для більшості проєктів було потрібно вказувати підтримку з боку приймаючої країни».* Варто відмітити, що переважна більшість основним бар'єром вважала саме мову:

«Проблема з тим, що я не дуже добре знаю англійську мову, а результати дослідження треба було презентувати англійською мовою. По результатах проектів я давала декілька таких лекцій. У мене просто була істерика». Інша респондентка зазначила: «У мене не дуже гарні знання англійської, це безумовно та проблема, з якою я стикнулась. Так в мене абсолютно не було польської відповідно. Я була дуже такому, навіть не знаю, як правильно назвати той стан, в якому я приїхала в Польщу». З іншого боку, варто відмітити і певні рефлексії: «Нас останні роки примушували писати статті та подавати у журнали, які індексуються базами даних Web of Science. Це такий насильницький був підхід в Україні, але з іншої сторони зараз це зіграло, я вважаю на позитив українським науковцям, тому що всі почали брати участь наукових програмах, і всіх був дуже хороший фідбек публікацій вже вміння працювати з такими більш серйозними журналами».

Синдром самозванця

Українські науковці зіштовхнулися із внутрішніми бар'єрами, пов'язаними з переконаннями про власну некомпетентність та можливу критику. Тому необхідність спілкуватися на рівних з польськими колегами та ділитися своїм досвідом викликало початкову невпевненість, оскільки українські науковці сумнівалися, чи їхні дослідження будуть цікавими для польських колег, а також чи зможуть вони налагодити рівноправну співпрацю в такому колективі: *«Я дуже боялася. Здавалося, що мене зараз тут розкритикують».* Інша респондентка зазначила: *«Я була невпевнена, тому що я і мої там можливі дослідження будуть комусь цікавими, так і що я зможу, наприклад, комусь поділитися своїм досвідом, так і ну якось бути на рівних співпрацювати в такому колективі».* Проте співпраця з польськими колегами дозволила відчувати підтримку, що викликало незвичайне відчуття визнання та впевненості у власних силах та стало певною мірою для багатьох терапевтичним: *«Спочатку був страх і тривога, бо так я можу сказати, що моя практика в українських ЗВО призводила до таких очікувань, що скажімо так, тебе все рівно критикувати. А тут все навпаки. Тебе хвалять. І від цього у тебе виростають крила. Все, що ти робиш – це добре. І це було таке незвичайне відчуття, знаєте навіть терапевтичне, бо і воно справді дає можливість так розвернутися і так відчувати, що таки молодець».*

Підтримка польських колег

Підтримка польських колег відіграла важливу роль у розкритті потенціалу українських науковців у складні часи вимушеної міграції. Це

створило сприятливе середовище для обговорення, підтримки та взаємодії, що допомогло українським науковцям відчутися цінними, розвиватися та досягати нових результатів у своїй науковій діяльності. Спільні проекти з польськими колегами надали українським науковцям можливість пережити новий підхід, що відрізняється від звичайних українських університетських практик: *«Кожне дослідження, кожна робота обговорювалися. І це було дуже важливо, бо так я можу сказати, що такої практики немає в українських вузах. У нас більше критикують, ніж щиро обговорюють»*. Під час спільної роботи з польськими колегами особливо підкреслювали атмосферу, де науковці можуть ділитися своїми думками, отримувати підтримку та відчувати, що їхні зусилля є цінними: *«У мене були помилки, але мене підтримували мої колеги, польські колеги. Вони були дуже налаштовані на те, щоб допомогти мені в адаптації. Ця підтримка, така комунікація, це спільнота, яка, тобто таке середовище, яке було створено таке безпечне середовище, де нічого страшного, якщо щось не так»*. Інша респондентка зазначила: *«Польські колеги вони проявили дуже толерантне ставлення. Таке добре щире ставлення до кожного свого підопічного. За кожного вони переживають і от дійсно таки дуже позитивне ставлення, атмосфера допомоги. Вони прагнуть посприяти кожному конкретно саме в наукових програмах чи в цілому»*. Важливим підтримуючим фактором для українських науковців також став обмін досвідом: *«Тепла атмосфера була така, що ми один одного консультували, ділилися і там ще ця специфіка, що там збирається абсолютно різні фахівці»*.

Окрім того, українські науковці відзначають важливість особистісного фактору. Польські колеги проявляють інтерес до ситуації в Україні і виявляють підтримку на особистому рівні: *«Мені дуже пощастило. У мене науковий керівник, з яким я почала співпрацювати, він просто не надав мені ні хвилини на те, щоб я могла подумати про те, як все погано в моєму житті і зануритись у ті жахіття, що відбуваються у моїй країні. І я дуже вдячна за такий підхід. Я вважаю, що це було дуже важливим для мене в той час»*. Інша респондентка зазначила: *«На рівні особистісному все ж таки відчувалася підтримка. Думаю, що тут особистісний чинник працює. І хоча я працювала в такій інтернаціональній команді, постійно мене запитували про ситуацію в Україні. У таких кризових ситуаціях спрацьовую саме людський фактор напевно»*. Це допомагає науковцям відчувати себе почутими: *«На одному волонтерському пункту я познайомила з професором. Ну коли ми так розговорилися він сказав, що він задоволенням підтримає всі мої починання. Ну одразу я скористалася цим. І він дійсно дуже допоміг мені із пошуком проектів для українських науковців. Потім ми разом підготували спільну публікацію»*.

Співпраця з польськими колегами також надає українським науковцям можливість розвиватися професійно та зростати. Вони отримують можливість працювати з видатними вченими і людьми з високим рівнем компетентності. Це стимулює їх досягати нових результатів і прагнути постійного вдосконалення: *«Мені дуже пощастило, що моїми наставниками тут і керівниками є дуже такі видатні вчені і люди ну з таким ім'ям в цій науковій сфері, в якій я працюю, і відповідно, їх рівень є дуже високими. Для мене це є таким, дуже, дуже такою важливою можливістю. Так можливість зростати професійно, і я це розумію, я це не приховую, і я говорю про те, що так я знаходжусь зараз на певному рівні, але я хочу зростати далі. Я хочу вчитися, і я прошу про те, щоб мені говорили, де я роблю, не так, що я роблю неправильно».*

З іншого боку, українські науковці мають певне усвідомлення щодо важливості їхнього внеску в цю комунікацію: *«Важливий той посил, який ми несемо, так як ми позиціонуємо себе. Так ми всі в складній ситуації, ми всі жертвами цієї ситуації. Ніхто не хотів цього. Але ж і нам ніхто не зобов'язаний все надавати і всім забезпечувати. І, наприклад, в своїй поведінці я ну я не допускаю того, щоб мені хтось просто так щось да так чи забезпечив чинність? Я вважаю, що треба працювати, треба багато працювати, бо зараз такі умови. І розвиватися, прислуховуватися, комунікувати, встановлювати співпрацю і без цього не буде ніяких результатів».*

Зміни в уявленнях щодо потенціалу українських науковців

Досвід співпраці з польськими колегами також позначається на зміні в уявленнях щодо потенціалу українських науковців. Колеги з Польщі та інших країн оцінюють наукові досягнення українських вчених та їхню працьовитість. Українські науковці демонструють відповідальність у виконанні проектів та здатність до перевиконання поставлених завдань: *«Моя налаштованість на те, щоб працювати і працювати багато. І мені неодноразово говорили в моїй команді, мої колеги про те що треба йти вже додому. У такі моменти працьовитість підтримується. Це мотивує їх до подальшої співпраці. Вони бачать, що я можу справлятися з поставленими завданнями. Вони мені дають можливості далі, тобто нові завдання і нова участь в нових проектах. Я так думаю, що якби я все ж таки ну не демонструвала таке бажання працювати і бажання зростати професійно, то багато чого з тих проектів, які були в мене, просто не було».* Інша респондентка вказала: *«Нещодавно в мене була співбесіда, я говорила директором однієї з наукових установ з Польщі і він розказав про те, хто ще залучений з український вчених з різних міст*

України. І в нього дуже висока оцінка. А чого саме? Рівень науковості роботи та відповідальність. Так, в реалізації проектів і виконанні не тільки того, що було заплановано, але й більше. Тобто, коли ми пишемо якусь там грант чи якусь заявку, ми повинні вказати, що ми виконаємо так межах цього проекту, і коли ми навіть пишемо те, що ми виконаємо і це читають наші. Ось, коли вони говорять треба почекати, то забагато».

Досвід співпраці з польськими колегами також дозволив по-іншому осмислити свої можливості та досягнення: «В Україні є така думка, що ми, українці, науковці нічого не варті, не знаємо методологію, не вміємо писати наукові роботи. Пишемо якісь писульки. Коли я прибула на цю програму, я цілком зрозуміла, що ми готові і ми можемо такі ж самі проводити дослідження як фахівці з різних країн світу». Інший респондент зазначив: «Приємно побачити, що з провідних університетів світу, не тільки з Польщі, але і з провідних країн світу за рівнем розвитку науки на одному рівні, тобто ми на одному рівні. Єдине, що трішки мови не вистачає та впевненості в собі, але в принципі ми здатні проводити такі самі дослідження. Ну хіба що мовний бар'єр нам заважає, або це така невпевненість в собі».

Цінною для переосмислення свого потенціалу стала можливість безпосередньо порівняти результати власних досліджень із науковцями із інших країн: «Ми українці більш практико орієнтовані дослідження показали, що я здивувало мене. Знаєте, ми завжди говоримо, стереотип у нас в українському суспільстві існує, що українські науковці тільки якісь теорії або книжки переписують. Тому нема толку з цих досліджень. Можливо, так спів пало, але українські науковці навіть більш практичні результати показали, ніж колеги із інших країн. І це приємно вразило».

Можна передбачити, що певна переорієнтація програм підтримки науковців, яку наразі можна спостерігати попри триваючу війну в Україні, зумовлена не негативною оцінкою наукового потенціалу, який змогли за цей рік проявити Україні у різних програмах та проектах, а загальною тенденцією до зниження фінансування. «Наші дослідження сприймаються колегами і актуальними. І що ми в принципі повноцінні науковці високого рівня, тобто тут ніяких сумнівів немає. Єдине, я вже бачу, що ну як завжди, після активної хвилі програм підтримки українських науковців йде спад. Ясно, що кожен університет чи установа вже якісь свої можливості вичерпала, і тепер таких уже програм не так багато. Ті, хто зараз захоче виїхати ясно, що в них вже перелік цих можливостей набагато менше. Не всі можуть продовжити такі програми саме через брак фінансування, а не через негативну оцінку якістю наукових робіт чи враження від українських науковців загалом».

Зміна сенсів науково-дослідницької діяльності

Серед відповідей респондентів можна прослідкувати дві основні тенденції. Перша стосується того, що основним сенсом долучення до спільної міжнародної наукової діяльності (проектів, стипендій, програм підтримки) є виживання у нових реаліях: *«Можливо, це буде неправильно, але чесно заради сина. Я розуміла, що мені немає куди повертатися в Україні. Мій будинок зруйновано. І я розуміла, що я вся відповідальність за свою дитину на мені. Так вийшло, що мій чоловік він зараз на сході захищає нашу країну. І за ці півтора роки ми бачилися лише один раз. Так вийшла така ситуація. І він сказав мені про те, що я зараз на захисті країни, а ти на захисті нашого сина».* Варто зазначити, що така тенденція не є основною, проте це характерно для тих українських науковців, які мають складний травматичний досвід (втрата житла та тимчасова окупація рідного міста): *«Ми виїхали з окупації. І немає куди поки повертатися. Для науковця, і взагалі для мігранта це дуже складно. Хоча Польща дуже допомагає українцям, але без роботи тут неможливо залишатися. Тому я зрозуміла, що в даний момент я повинна працювати, працювати, багато працювати для того, щоб я могла мати можливість залишатися в безпеці разом зі своєю сім'єю».*

Інша тенденція є характерною для більшості респондентів: *«Ми також повинні розуміти, що майбутнє нашої країни залежить від нас».* Це відображається на рівні усвідомлення необхідності подальшого професійного розвитку: *«Сенси змінилися. Наука завжди була додатковою складовою через перевантаженість основною роботою в університеті. Це як певно у всіх українських викладачів – наука вона у вільний від роботи час. Зараз у мене такий певний рестарт, перегляд своїх взагалі думок про науку і про те, чи варто мені залишатися. Зараз є бажання рухатися далі, бо це дуже важливо для подальшої відбудови нашої країни після війни».* Існує також усвідомлення важливості проведення досліджень з української тематики, зокрема в контексті травматичного досвіду, що виник у результаті війни: *«Я переконана, що кожне дослідження, яке зараз проводиться з української тематики стане фундаментом кращого розуміння травматичного досвіду наших людей. Зокрема я дійшла висновку щодо великою кількості тих груп, які мають різний травматичний досвід цієї війни. Кожна група має свої потреби, тому і допомога має бути з урахуванням розуміння цих особливостей. І коли ми говоримо про адаптацію, ми повинні розуміти, з якою групою ми працюємо. Теж саме буде на розбудову України. Бо після перемоги, коли люди почнуть повертатися з різних країн, це також буде різний досвід перебування у вимушеній міграції. Тому прогнозованими є конфлікти на різних рівнях. Зараз наші дослідження мають дуже практичний*

характер. Якщо ми зможемо це врахувати, це має допомогти нам швидше відновити нашу країну».

Позитивні практики для розвитку потенціалу українських науковців

Співпраця, взаємодія та обмін досвідом з науковцями та вченими з різних країн є важливими факторами для розвитку української науки, сприяючи творчому процесу, розширенню контактів, спільним дослідницьким проектам та взаємному збагаченню знаннями та інноваціями. Особливо цінним респонденти зазначили співдія та колаборацію між науковцями: *«Я зрозуміла, що наука може бути творчим таким процесом, де може об'єднатися колектив людей, які займаються однією проблематикою і ви разом, розподіляючи ролі функції готуєте цю публікацію. Для мене це трошки інший бік наукової роботи».* Інша респондента зазначила: *«Зараз я маю можливість спілкуватися з своїми колегами з інших країн. І там також є такі групи учених дослідників, які займаються проблемами, наприклад, міграції, і в них є періодичні зустрічі, де вони просто зустрічаються, наприклад, раз на місяць, і вони діляться тими дослідженнями, які в них були за цей період. І це класно. Тобто це не конкуренція, коли ти там чим займаєшся і приходиш на конференцію і виступаєш з доповіддю і ти можеш очікувати на якусь критику або взагалі на ніяку реакції. Тут більше про таку співдію, співпрацю та колаборацію, яка взаємодоповнює та взаємозбагачує».* Для розвитку української науки важливо, що така співпраця виходила за межі нашої країни: *«Дуже важливими є розширення контактів, бо зараз науковці всього світу відкриті до науковців з України. У мене була поїздка в іншу країну, і я там так само побачила таку відкритість і бажання до співпраці. І це вже від нас буде залежить, будемо йти на цей контакт, як ми будемо співпрацювати, що ми будемо пропонувати так, щоб бути в цій співпраці».* Форми такої можуть бути різноманітними: *«Існують науковці, які займаються однією тематикою, які запроваджують якісь новітні методи дослідження. Вони діляться тим, над чим працюють. У них є щось подібне до супервізії, під час якої кожен може отримати підтримку та зворотній зв'язок щодо дослідження. Думаю, нам такого не вистачає, бо це дійсно працює на якість самого дослідження та його результатів».*

Позитивною практикою для розвитку потенціалу української науки є поєднання науки та викладацької діяльності: *«Змінилося моє ставлення щодо важливості наукової діяльності, зокрема для викладача. Це, безумовно, вже залишиться зі мною, і я вже не зможу по-іншому. І це, безумовно, покращить мою викладацьку діяльність. Безумовно, бо я бачу*

як можна, який інструмент можна застосовувати у нас». Польські колеги-науковці виступають більше як науковці, які діляться своїм досвідом та результатами своїх досліджень: «Я бачу, що польські колеги, вони більше науковці, ніж викладачі. Наприклад, я була присутня на лекціях в університеті і я бачу, що викладач виступає більше як науковець, який прийшов до студентів і ділиться своїм досвідом. Мені дуже подобається. Я вважаю, що це є дуже правильно, коли викладач може розповісти реальні приклади своєї діяльності і поділитися цими здобутками, здобувачами і долучити здобувачів до таких дослідницьких проектів».

Не менш важливим усвідомленням українських науковців є розуміння необхідності розвитку умінь презентувати власний потенціал: «Нам дуже важливо навчитися презентації себе як науковця. Це є дуже важливо зорієнтуватися взагалі хто, як відбувається комунікація в науковій сфері, де шукати співпрацю, конференції, участь у якихось заходах, спільні публікації статей на і так далі. Тобто сам профіль науковця. Я вважаю, що це також це те, що ми привносимо до України та до української науки. І не боятися виходити, наприклад, на такий міжнародний рівень». Крім презентації необхідно також вміти адекватно оцінювати свої результати наукової роботи та не знецінювати їх: «Нам дуже важливо навчитися презентувати себе, бо ми завжди робимо в 25 раз чи в 100 разів більше, ніж інші. Ми часто робимо глобальні та крутезні речі. Але звикли з комплексом, що теж дурня тож мало, то ж там зробила в 30 п'ять конференції, взяла участь. А закордонний науковець одну запланував, взяв участь, там тези написав на 2 сторінки. І це дуже правильно як закордонні науковці, і я це бачу, дуже вміють себе подати, оцінити себе і кожен свій крок розписати. Нам трішки цієї впевненості та розуміння того, як ми багато робимо і що це цінно, і це на високому рівні».

З іншого боку розкриття власного потенціалу у колі світової спільноти є неможливою без вільного володіння мовою: «Зараз я відчуваю себе сміливіше, бо мені вже декілька проектів за спиною, у мене вже добра комунікативна польська мова. Я вже можу спілкуватися. Я почала займатися англійською. Ну це складніше. Ну, але після подолаємо з англійським і нікуди, на жаль, без англійської». Вдосконалення мовленнєвих навичок і розвиток словникового запасу є важливими завданнями для українських науковців, щоб забезпечити ефективну комунікацію та здатність представляти свої дослідження на світовому рівні: «Мова дуже важлива і над цим нам треба працювати. Якщо у тебе не достатній словниковий запас, то це знищує ту комунікацію, яка би могла би бути на достойному рівні між різними країнами. Тому наша проблема не в якості досліджень, в можливості їх достойно представляти

на міжнародній арені». Крім того, респонденти зазначали, що поза межами англійської мови українським науковцям варто оволодівати тими мовами, з якими існують тісна співпраця: *«Це безумовно, мовні скіли. Це однозначно. Зараз наші вчені вони знаходяться по всьому світу, так і безумовно, без вивчення англійської це дуже важливо і безумовно, вивчення ще мови, де ми перебуваємо. Наприклад, у моєму випадку, це польська мова. І я так думаю, що потім після повернення в Україну наші стосунки з Польщею будуть на іншому рівні. І все ж таки ці комунікації, які зараз склалися, будуть укріплюватися. Тому безумовно, це знання мов»*. Але з іншого боку, хоча мовні навички є важливими, важливо також зупинитися і зосередитися на інших аспектах, таких як активна участь у проектах, розвиток професійних навичок та пошук нових можливостей: *«Вчити мову дуже потрібно. Це однозначно. У мене, наприклад, мова дуже погана, але знову ж таки, як виявляється, це не така прям проблема. Ну тобто тут треба зупинити себе з іншого боку. Можна все життя та чекати поки ти мову вивчиш і так і не вивчиш, а пропустиш купу можливостей»*.

Тому не менш важливою позитивною практикою науково-дослідницької роботи є долучення до міжнародних проектів та програм, проведення міждисциплінарних досліджень: *«Для українських науковців надзвичайно важливо долучатися до міжнародних проектів. Бо це, знаєте не стільки навіть про фінансування, хоча і це важливо. А кожний новий проект це потужне професійне зростання, бо ти вчишся новим підходам, методології, запозичуєш у свою наукову діяльність щось цінне та важливе»*. Інший респондентка вказала подібну думку: *«Робота в міждисциплінарній та міжнародній команді дали мені інший погляд якраз на методологію. Мені було цікаво спробувати щось нове, бо коли ти так і викладач і щось науці швиденько робиш, то ти стараєшся обрати щось, що тобі простіше. Тут був час і фінансові певні можливості дійсно спробувати нове, і це досить цікаво, і тут мої можливості зросли серйозно. Також вважаю надзвичайно цінним міждисциплінарний підхід, він дуже збагачує. Ти спочатку думаєш, що це тебе може взагалі не стосуватися. Але потім розумієш як підходи з інших наук може трансформувати та адаптувати під власне дослідження у межах своєї галузі. І це збагачує саме дослідження, робить результати більш якісними»*.

Варто зазначити, що під час спільних дослідницьких проектів дійсно відбувається збагачення усіх сторін. Так, одна із респонденток зазначила: *«Але тут дуже важливо, що ми також можемо поділитися багато чим. Тобто в нас також є нас слухають і, наприклад, мене також наші польські колеги вони запрошували»*.

Роздуми

Безперечно, війна – це шоківий фактор та кризове явище, що має вплив на життєдіяльність та життєтворчість людини. Українські науковці у період широкомасштабного вторгнення зіткнулися з різними викликами та труднощами. Це включає евакуацію, втрату доступу до інфраструктури та ресурсів, перебудову та взаємодії з колегами та науковими спільнотами, а також психологічний стрес та емоційні труднощі. Але з іншого боку, війна як кризове явище має мобілізуючий ефект та спонукати науковців до активного реагування та змін у своїй професійній діяльності, стало стимулом для пошуку нових способів досліджень, розвитку креативних підходів та спільної роботи з колегами.

Отримані результати дослідження дозволяють виділити декілька основних напрямів дискусії:

- Виклики та труднощі українських науковців;
- Внутрішня трансформація: особистісний вимір;
- Внутрішня трансформація: національний вимір;
- Зовнішня трансформація: транскордонний вимір.

Виклики та труднощі українських науковців

Як було показано вище, українські науковці, які вимушено покинули свою країну, здебільшого відчують нестабільність соціального захисту, постійну стурбованість долею своєї країни, мають труднощі з професійною самореалізацією, проблеми з емоційним контролем. Показово й те, що вони відчують тривогу та небезпеку, незважаючи на те, що перебувають у безпечних країнах, де немає війни. Це свідчить про те, що посттравматичний стресовий розлад характерний для тих, хто пережив війну, і його усунення вимагає втручання. Ці результати загалом узгоджуються з даними іншого дослідження, присвяченому психічному здоров'ю українських біженців у Німеччині. Понад 60% учасників опитування повідомили про «значний або серйозний психологічний стрес, включаючи втрату сну через хвилювання, постійне відчуття напруги та втрату впевненість або самооцінка» (Buchcik et al., 2022). Учасники цього дослідження повідомили про симптоми депресії та тривоги, пов'язані з нервозністю, напругою та нездатністю зупинитися або контролювати хвилювання. Інше дослідження надає такі дані: «Щодо впливу війни, для учасників з України близько 48,3% знали когось, хто був убитий; 91,2% знали когось, кому загрожували; 81% повідомили про негативний вплив на їхні доходи, а 72% називав війну головною причиною страждань» (Chudzicka-Czupala et al., 2023). Крім того, значно вищий рівень емоційного виснаження серед зовнішніх військових мігрантів зумовлений насамперед додатковими внутрішніми ресурсами, необхідними для адаптації до нового соціокультурного середовища (Bailey & Widener, 2022).

Висновки

Результати дослідження вказують, що українські науковці, які вимушено покинули свою країну, стикнулися з низкою викликів та труднощів. Перш за все, ці виклики пов'язані з недостатнім володінням іноземними мовами, що впливає на їхню здатність ефективно комунікувати та інтегруватися в наукові спільноти нових країн. Володіння мовою є ключовим фактором для успішної наукової комунікації, публікацій, участі в конференціях та здійснення наукових обмінів. Крім того, українські науковці, що емігрували, відчують нестабільність соціального захисту, мають труднощі в отриманні соціальних послуг, доступу до медичної допомоги та інших форм соціального підтримки. Це призводить до почуття незахищеності та небезпеки, зокрема в умовах відсутності знайомого соціального середовища та невідомості щодо власних прав та можливостей. Крім того, українські науковці, що мігрували, мають труднощі з професійною самореалізацією. Вони стикаються з розбіжностями в стандартах, правилах та методологіях наукової діяльності, що ускладнює адаптацію та успішну інтеграцію. Нарешті, науковці, що емігрували, можуть стикатися з проблемами емоційного контролю, викликаними стресовими ситуаціями, пов'язаними з переїздом, розривом з рідним середовищем та стурбованістю щодо долі своєї батьківщини. Психологічний дискомфорт, почуття втрати та невпевненості можуть впливати на їхню ефективність та психічне здоров'я.

Проте саме підтримка наукової спільноти та міжнародна співпраця мають значний вплив на розвиток наукової сфери в Україні в умовах повномасштабної війни. Згідно з результатами дослідження, доступ до міжнародних програм та стипендій дозволив українським науковцям, що стали вимушеними воєнними мігрантами, поновити свою наукову діяльність навіть за надзвичайних обставин життєдіяльності, та перебувати у безпеці.

Підтримка польського наукового співтовариства для українських науковців стала особливо цінною через географічну близькість та подібність наукових сфер обох країн. точкою опори для українських науковців. Така підтримка через різноманітні програми та стипендії дозволила не тільки відновити наукову діяльність, але й надала можливості для професійного зростання та розвитку, а також для обміну кращими практиками та підходами до організації та реалізації науково-дослідницької роботи.

Українські науковці, які вимушено покинули свою країну, завдяки активному долученню до міжнародних програм та проєктів, мають певну внутрішню трансформацію на рівні уявлень щодо перспективи подальшого розвитку української науки після війни, що стимулює їх до

подальших зусиль та залучення до міжнародних наукових проєктів. Такий поштовх для періоду післявоєнної відбудови науки в Україні є важливим, оскільки науковий потенціал країни є важливим ресурсом для економічного та соціального розвитку. Тому, розуміння українськими науковцями перспективи подальшого розвитку української науки та внесок міжнародного співтовариства може стати критичним фактором у відновленні наукової сфери та післявоєнної відбудові України в цілому.

Трансформація українських науковців відбулася не тільки щодо переосмислення щодо організації та проведення науково-дослідницької діяльності, й на особистісному рівні. Передусім це стосується самосприйняття себе як частини наукової спільноти. Трансформація українських науковців, яка відбулася через спілкування та взаємодію з польськими колегами, може бути науково обґрунтована з погляду психологічної та соціальної теорії. Згідно з психологічною теорією самосвідомості, індивідуальна самооцінка та самосприйняття формуються на основі взаємодії з іншими людьми і соціальним оточенням. Отже, через активну взаємодію з польськими колегами, українські науковці можуть переглянути свої уявлення про свої компетентності та почати сприймати себе як рівноцінних членів наукової спільноти. Це може вплинути на подальший розвиток їхньої кар'єри та стимулювати їхню участь у міжнародних наукових проєктах та співпраці.

Наступним елементом трансформації уявлень українських науковців щодо власного потенціалу на особистісному рівні є зміна сенсів власної професійної діяльності. Вони розуміють, що наукова робота не обмежується лише статусом та особистими досягненнями, але має більш широкий суспільний контекст - внесок у розвиток України після війни та процес відбудови. Зміна сенсів власної професійної діяльності відображає зростання відповідальності науковців перед суспільством та бажання бути активними учасниками процесу відбудови.

Зважаючи на зазначені вище висновки, можна стверджувати, що широкомасштабна війна в Україні може бути мобілізуючим фактором для українських науковців. Вона може спонукати їх до змін, адаптації та пошуку нових можливостей навіть у найскладніших умовах. Проте, важливо встановити дискусію на науковому рівні та сприяти суспільному розумінню ролі науки під час воєнного конфлікту, щоб забезпечити підтримку та сприяти розвитку наукової спільноти в цих складних умовах. Підтримка наукової спільноти та міжнародна співпраця мають значний вплив на розвиток наукової сфери в Україні в умовах повномасштабної війни. Доступ до міжнародних програм та стипендій дозволив українським науковцям, що стали вимушеними воєнними мігрантами, поновити свою наукову діяльність навіть за надзвичайних обставин

життєдіяльності, зберегти та розвинути свої навички та знання, а також отримати нові підходи та ідеї шляхом обміну досвідом з колегами з інших країн. Підтримка польського наукового співтовариства для українських науковців була особливо цінною, оскільки вона надала можливість для обміну кращими практиками та підходами до організації та реалізації науково-дослідницької роботи. Трансформація українських науковців, яка відбулася через спілкування та взаємодію з польськими колегами, відображається на їхній самооцінці, професійному самосприйнятті та бажанні бути активними учасниками процесу відбудови України. Однак українські науковці, що мігрували, також стикаються з викликами, такими як недостатнє володіння іноземними мовами, незабезпеченість соціального захисту, труднощі з професійною самореалізацією та емоційним контролем. Ці висновки мають значення для політиків, менеджменту університетів і програм підтримки викладачів, щоб допомогти академічному персоналу впоратися з викликами міграції та сприяти їх стійкості та загальному задоволенню роботою.

Література

1. Bailey C. A., & Widener K. (2022). The nexus between immigration status, policy, and proceedings, and mental health. *Current Opinion in Psychology*, 101411. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101411>
2. Bailey C. A., & Widener K. (2022). The nexus between immigration status, policy, and proceedings, and mental health. *Current Opinion in Psychology*, 101411. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101411>
3. Blind K, Filipović E, & Lazina L. (2022). Motives to publish, to patent and to standardize: an explorative study based on individual engineers' assessments. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121420. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.121420
4. Buchcik J., Kovach V., & Adedeji A. (2023). Mental health outcomes and quality of life of Ukrainian refugees in Germany. *Health and Quality of Life Outcomes*, 21(1). <https://doi.org/10.1186/s12955-023-02101-5>
5. Chudzicka-Czupala A., Hapon N., Chiang S.-K., et al. (2023). Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. *Scientific Reports*, 13(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28729-3>
6. Duszczak M., Górny A., Kaczmarczyk P., et al. (2023). War refugees from Ukraine in Poland - one year after the Russian aggression. Socio-economic consequences and challenges. *Regional Science Policy & Practice*. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642>
7. Gaind N, Abbott A, Witze A, Gibney E, Tollefson J, Irwin A, & Van Noorden R. (2022). Seven ways the war in Ukraine is changing global science. *Nature*, 607(7919), 440–443. DOI: 10.1038/d41586-022-01960-0
8. Gaind N. (2022). How three Ukrainian scientists are surviving Russia's brutal war. *Nature*, 605, 414–416. DOI: 10.1038/d41586-022-01272-3
9. Götz E, & Staun J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482–497. DOI: 10.1080/13523260.2022.2082633

10. Howe N, Gaiind N, & Noorden R. (2022). Nature's Take: how the war in Ukraine is impacting science. *Nature*. Available at: <https://www.nature.com/articles/d41586-022-03155-z>
11. Kiang L., Stein G. L., & Juang L. P. (2022). Ethnic and racial identity of immigrants and effects on mental health. *Current Opinion in Psychology*, 101424. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101424>
12. Konarzewski M, McNutt M, & Zagorodny A. (2023). On supporting science in Ukraine one year after the invasion. Available at: <https://www.nationalacademies.org/news/2023/02/on-supporting-science-in-ukraine-one-year-after-the-invasion>.
13. Kulyk V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588–608. DOI: 10.1080/09668136.2016.1174980
14. Lee A. C. K., Khaw F.-M., Lindman A. E. S., et al. (2023). Ukraine refugee crisis: evolving needs and challenges. *Public Health*, 217, 41–45. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2023.01.016>
15. Mattar S., & Gellatly R. (2022). Refugee mental health: Culturally relevant considerations. *Current Opinion in Psychology*, 101429. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101429>
16. McNutt M, & Hildebrand J. (2022). Scientists in the line of fire. *Science*, 375(6585), 1071. DOI: 10.1126/science.abp8817
17. Peters, H. P. (2022). Looking back and looking ahead. *Public Understanding of Science*, 31(3), 256–265. <https://doi.org/10.1177/09636625221094165>
18. Poskett J, & Shaw C. (2022). Scientists in Ukraine have long fought for scientific freedom. *Nature*, 609(7926), 243–244. DOI: 10.1038/d41586-022-02825-2
19. Sasse G, & Lackner A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 139–157. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452209
20. Shulga. (2023). Science in postwar Ukraine. *Science*, 379(6628), 119. DOI: 10.1126/science.adg5733
21. Stone R. (2022). Ukrainian researchers flee trauma and terror of war. Refugees find aid and jobs, but many remain to fight Russian invaders. *Science*, 375(6586), 1209–1210. DOI: 10.1126/science.adb2027
22. Suchikova Y, Tsybuliak N, Lopatina H, Shevchenko L, & Popov A. (2023). Science in times of crisis: How does the war affect the efficiency of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 408–424. DOI: 10.21511/ppm.21(1).2023.35
23. United Nations High Commissioner for Refugees. (2023). Ukraine Situation. [Офіційний веб-сайт UNHCR]. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.164
24. Varpina Z., & Fredheim K. (2022). Ukrainian asylum seekers in Latvia: the circumstances of destination choice. *Migration Letters*, 19(6). <https://doi.org/10.33182/ml.v19i6.2364>

Шлях від «моліться за Україну» до «будьте сміливими, як Україна»

Наталія Цибуляк, Яна Сичікова, Ганна Лопатіна

До 24 лютого 2022 року в українських науковців були плани, перспектива та розуміння траєкторії наукової діяльності. З цього дня життя кожного розділилося на дві частини – «до» і «під час» війни. Хоча наука аполітична, війна як кризове явище змінює усталений порядок речей. Вона не залишає осторонь жодного громадянина України, особливо інтелектуальне ядро нації, її науковців. Через повномасштабну війну українські вчені були змушені заморозити свої дослідження, залишити роботу, якій присвятили багато років, часто залишати свої домівки та шукати притулку в безпечніших містах. Вже рік росія руйнує не лише критичну інфраструктуру України, а й значні руйнування зазнали навчальні заклади, наукові установи та дослідницькі центри.

Сьогодні чимало досліджень зосереджено на руйнівному впливі війни на українську науку (Stone, 2022; McNutt and Hildebr, 2022; Howe, 2022). Війна в Україні справила значний вплив на наукову спільноту країни. Дійсно, наука – це творчість, а творчість можлива лише за наявності внутрішніх ресурсів і творчого натхнення. За оцінками, майже 22 000 дослідників залишили країну, а загалом близько 100 000 науковців постраждали від війни (Gaird et al., 2022). Науковці, як цивільні особи, без засобів самозахисту та відповідної фізичної та психологічної підготовки, піддаються постійним бойовим діям. Деяким вченим довелося втекти з центрів нападу, а інших застрелили російські війська. Багато українських науковців перед лицем повномасштабної війни стали біженцями, солдатами чи активістами (Gaird, 2022). Ті, хто в Україні, ризикують життям через постійні ракетні обстріли ворога. Вони зіткнулися з іншим викликом – тривалими щоденними відключеннями електроенергії та, відповідно, відсутністю Інтернету. Певна частина науковців залишається в містах активних бойових дій та на тимчасово окупованих територіях.

Відчуття небезпеки, стресу, емоційного виснаження – це те, що відчуває кожен українець і, зокрема, науковець. Травматичні чинники війни діють тривалий час, тому не вистачає внутрішніх ресурсів, необхідних для відновлення. Дослідження професійного вигорання серед науково-педагогічних працівників України показало, що 35% науковців-чоловіків і 60% науковців-жінок вже емоційно виснажені. Постійно жахливі спогади, часті тривоги і переселення в укриття, розуміння того, що такого життя, як було до війни, вже не буде. Ситуація погіршується

через величезні особисті, матеріальні, психосоціальні, буквальні та символічні втрати, включаючи членів родини та близьких, домівки та соціально-економічний статус.

Унікальність досвіду українських науковців зумовлена одночасним впливом психосоціального стресу (постійний перегляд новин і хвилювання про втрату рідних, які досі проживають у зоні активних бойових дій та на тимчасово окупованій території), економічних труднощів, відсутність необхідних ресурсів для виживання та продовження наукової діяльності.

Попри все, світ впевнений, що ця війна не може тривати вічно. Тому багато розмов з початку війни точилося навколо таких питань: чи буде застосовано план Маршалла до України після перемоги? Чи буде це і для української науки? Наука пішла іншим шляхом, застосовуючи принцип, що кожна криза відкриває нові вікна можливостей. Від початку війни вони були відкриті для української науки. Точкою опору для українських науковців у цій повномасштабній війні стала підтримка наукової спільноти світу. Це виражається в програмах підтримки науковців, стипендіях, вільному доступі до наукометричних баз даних, бібліотек та архівів. Найпотужніші видавництва наукової періодики пропонують українським науковцям можливість безкоштовно публікуватися у виданнях відкритого доступу. Ця безпрецедентна підтримка трансформує архітектуру світової науки. Відбувається епохальний прорив, який характеризується новою моделлю партнерства та співпраці.

Війна в Україні спричинила перезавантаження науки та запуск трансформаційних процесів. Безперечно, війна – це шоковий фактор. Проте чи стало це мобілізуючим фактором для українських науковців? У цьому контексті важливо встановити подібний дискурс на науковому рівні для суспільного розуміння науки під час війни.

Внутрішня трансформація: особистісний вимір

Сьогодні український науковець переживає трансформацію разом із усією країною, насамперед на ціннісному рівні, від науки для власного статусу до науки для розвитку суспільства (Blind et al., 2022). Кожен тримає науковий фронт, продовжуючи наукову діяльність. Українські науковці демонструють гнучкість, проактивність та адаптивність до кризової ситуації. Вони розуміють, що після закінчення війни їхнє попереднє життя повністю не повернеться. Вчені мають стати голосом у цьому процесі (Kulyk, 2016; Sasse and Lackner, 2018). За рік війни кожен знайшов свої способи подбати про психічне здоров'я та благополуччя в аномальних зовнішніх умовах: обмежити час перегляду новин, фільтрувати інформацію, що надходить, контролювати потік

деструктивних думок. Нині кожен науковець чітко акцентує увагу на значенні своїх досліджень не лише в контексті перемоги, а й для повоєнної відбудови України (Suchikova, 2023). Розуміння сенсу та значення власної наукової діяльності для повоєнної відбудови України спонукає до генерування нових ідей, зняття емоційної напруги та наповнення творчістю, власними уподобаннями, приємними прогулянками, читанням, спілкуванням. Це дає сили будувати нові плани, реалізовувати їх зараз і працювати сьогодні, дозволяючи жити далі. Українські вчені планують свою наукову діяльність і розуміють, що не всі плани обов'язково збуваються. Вони зважують свої сили і не вимагають від себе колишньої мотивації та результативності. Вони не нехтують власною безпекою, а працюючи в притулках, витримують важкі часи та зберігають власний потенціал на майбутнє. Українські науковці дбають про себе та свої потреби, щоб продовжувати працювати, волонтерити та підтримувати країну та Збройні Сили.

Внутрішня трансформація: національний вимір

Безперечно, така трансформація, яка зараз відбувається з українськими науковцями, є дуже болючою, адже вона поєднує в собі безмежний біль, розпач, страх, горе, кров, втрати, тугу, гнів, сльози, і водночас неймовірну мужність, любов, дружба, співпереживання, взаємодопомога та підтримка. І це ще один вектор трансформації української наукової спільноти в національному масштабі: від внутрішньоінститутської конкуренції до національної кооперації. І зараз важливо створити нові наративи (Götz, 2022). Українську наукову спільноту нині об'єднує віра у свободу та демократію, незламність науковців, які перебувають в окупації, служать у Збройних Силах, перебувають на територіях активних бойових дій чи у вимушеній міграції.

Українські вчені трансформують моделі взаємодії, щоб зробити їх більш інклюзивними, толерантними, рефлексивними та відкритими. Об'єднуючись заради національних цілей, вони змінюють пріоритети, підходи до досліджень і партнерства. Українські науковці успішно впроваджують міжнародні академічні цінності, зокрема гендерну рівність та академічну свободу. Нове покоління дослідників готове до цього, і це чудово. Наука йде шляхом партнерства, відходячи від застарілої моделі конкуренції.

Війна в Україні стала перемінним досвідом для українських науковців, спонукаючи до зміни їх ролі в національному вимірі. Виклики, з якими зіткнулася країна, змусили українських науковців активізуватися та взяти на себе провідну роль у розробці передових технологій і стратегій

для оборони, безпеки, медицини та економіки. Це емоційна та наукова трансформація, яка підняла статус українських науковців із простих спостерігачів до активних агентів змін.

Своїми невтомними зусиллями українські науковці прагнуть підвищити якість освіти в країні, впроваджуючи інноваційні технології та методики навчання. Вони розуміють, що, популяризуючи науку серед молоді, вони можуть забезпечити постійний приплив світлих умів, які сприятимуть прогресу в майбутньому.

Ця трансформація стосується не тільки наукового розвитку, але й є свідченням сили та стійкості українського народу. Українські вчені невпинно працюють над створенням ефективних механізмів фінансування науки, співпрацюють з державними органами та приватним сектором, налагоджують партнерські відносини з міжнародними організаціями та фондами.

Це надихаюча трансформація, яка відображає наполегливість і рішучість українських вчених будувати краще майбутнє для своєї країни. Війна в Україні спонукала українських науковців прийняти свій національний вимір і активно працювати над світлим майбутнім для всіх українців.

Зовнішня трансформація: транскордонний вимір

Ескалація війни у 2022 році знищила щонайменше 15% дослідницької інфраструктури України, включаючи руйнування лабораторії атомної фізики та Національного університету імені Каразіна в Харкові, хімічну лабораторію в Чорнобилі та Міністерство освіти і науки України в Києві (Shulga, 2023). І ця цифра продовжує зростати з кожним днем війни в Україні. Світову наукову спільноту закликали продовжувати підтримувати вчених з України та в Україні та планувати післявоєнне відновлення науки (Konarzewski та ін., 2023). Руйнування інфраструктури сьогодні може бути переосмислено і мати новий сенс, а саме «Розширення горизонтів і кордонів»: відкрита наука, створення нових колаборацій, широкий доступ до світового обладнання та міжнародних грантів.

Сьогодні, коли в Україні зруйновано багато університетів і наукових установ, приходить усвідомлення того, що для вивчення науки не обов'язково мати власну лабораторію. Справжня наука твориться у великих наукових центрах, оснащених унікальним обладнанням, якого немає в жодному університеті. Це усвідомлення призводить до швидкої інтеграції з глобальними партнерами, покращує якість дослідницького процесу та результатів, а також сприяє їх публікації на глобальному рівні.

Сьогодні українські вчені приходять до розуміння того, що війна, окрім руйнувань, відкриває нові можливості, які передбачають переосмислення своєї ролі та місця в науковому співтоваристві, що виражається у прагненні донести правду не лише про події, в Україні, а й про хоробрість і незламність українців. Завдяки інтеграції у світовий науковий простір українські вчені отримали можливість працювати в найкращих лабораторіях світу, які з радістю відкривають тимчасові та постійні посади для українських військових-мігрантів. Українські науковці наразі вільно та впевнено демонструють свій потенціал завдяки активній участі в міжнародних стажуваннях та виступам на різноманітних заходах. Водночас підтримка наукової спільноти прищеплює свідомість значущості їхніх дій у складні часи, стає орієнтиром. І така можливість стає дуже важливою для трансформації уявлень світової наукової спільноти про українську науку та її потенціал.

Пострадянські наративи, які активно пропагували російські пропагандисти, сформувавши образ меншовартості українського вченого. Недостатнє фінансування української науки і, як наслідок, обмежені можливості для здійснення відкритої науки призвели до недооцінки наукового потенціалу України. Війна також змінила науку в усьому світі (Martin, 2022). Сьогодні, коли наукові кордони для України повністю зруйновані, українські вчені стають повноправними членами світової наукової спільноти.

Це породжує зовнішню зміну іміджу українського вченого з ізольованого й непоміченого на визнаного й шанованого, що провокує суттєву перебудову наукової співпраці українських вчених зі світовою спільнотою. Перед лицем російського вторгнення, яке триває, вчені в Україні та їхні прихильники продемонстрували наполегливість і креативність, щоб продовжувати працювати у своїй країні та в інших країнах (Poskett and Shaw, 2022).

Це, у свою чергу, сприяє підвищенню інтересу до інвестування в українську науку та створенню умов для її подальшого розвитку. Завдяки цьому українські вчені отримують більше можливостей брати участь у міжнародних наукових проектах, отримувати гранти та публікувати статті в престижних наукових журналах. Це зміцнює позиції України на світовій науковій арені та сприяє приверненню уваги до проблем і потреб української науки.

Світ знову починає по-іншому дивитися на Україну. За останні двадцять років це сталося втретє: у 2004 році після Помаранчевої революції, у 2014 році після Євромайдану та у 2022 році після 24 лютого. Україна вкотре демонструє свою незламність у боротьбі за загальнолюдські цінності, за право бути українцями та входити до світової

наукової спільноти на рівних. І така зміна простежується в трансформації соціальних наративів: від «моліться за Україну» до «будьте сміливими, як Україна». І дуже важливо, щоб така внутрішня і зовнішня трансформація стала тим поштовхом, який не лише збереже науковий потенціал України, але й стане новим орієнтиром у розвитку української науки у повоєнний період відбудови держави та глобально переформатованої науки.

Література

1. Blind K, Filipović E, Lazina L (2022) Motives to publish, to patent and to standardize: an explorative study based on individual engineers' assessments. *Technological Forecasting and Social Change* 175: 121420. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.121420
2. Gaid N (2022) How three Ukrainian scientists are surviving Russia's brutal war *Nature* 605: 414–416. DOI: 10.1038/d41586-022-01272-3
3. Gaid N, Abbott A, Witze A, Gibney E, Tollefson J, Irwin A, Van Noorden R (2022) Seven ways the war in Ukraine is changing global science *Nature* 607(7919): 440–443. DOI: 10.1038/d41586-022-01960-0
4. Götz E, Staun J (2022) Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives *Contemporary Security Policy* 43(3): 482–497. DOI: 10.1080/13523260.2022.2082633
5. Howe N, Gaid N, Noorden R (2022) Nature's Take: how the war in Ukraine is impacting science *Nature*. Available at:
6. Konarzewski M, McNutt M, Zagorodny A (2023) On supporting science in Ukraine one year after the invasion. Available at: <https://www.nationalacademies.org/news/2023/02/on-supporting-science-in-ukraine-one-year-after-the-invasion>.
7. Kulyk V (2016) National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war *Europe-Asia Studies* 68(4): 588–608. DOI: 10.1080/09668136.2016.1174980
8. Martin C (2022) Here's how Russia's war in Ukraine is still reshaping global science *ScienceNews*, 16 December. Available at: <https://www.sciencenews.org/article/russia-war-invasion-ukraine-reshaping-science-climate>
9. McNutt M, Hildebrand J (2022) Scientists in the line of fire *Science* 375(6585): 1071. DOI: 10.1126/science.abp8817
10. Poskett J, Shaw C (2022) Scientists in Ukraine have long fought for scientific freedom *Nature* 609(7926): 243–244. DOI: 10.1038/d41586-022-02825-2
11. Sasse G, Lackner A (2018) War and identity: the case of the Donbas in Ukraine *Post-Soviet Affairs* 34(2-3): 139–157. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452209
12. Shulga (2023) Science in postwar Ukraine *Science* 379(6628): 119. DOI: 10.1126/science.adg5733
13. Stone R (2022) Ukrainian researchers flee trauma and terror of war Refugees find aid and jobs, but many remain to fight Russian invaders *Science* 375(6586): 1209–1210. DOI: 10.1126/science.adb2027
14. Suchikova Y, Tsybuliak N (2023) Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality *Nature* 614: 413. DOI: 10.1038/d41586-023-00380-y
15. Suchikova Y, Tsybuliak N, Lopatina H, Shevchenko L and Popov A (2023) Science in times of crisis: How does the war affect the efficiency of Ukrainian scientists? *Problems and Perspectives in Management* 21(1): 408–424. DOI: 10.21511/ppm.21(1).2023.35

Війна зробила нас незламними: будь сміливим, як Україна!

Яна Сичікова

(*рефлексивна записка, опублікована в журналі Science на річницю війни)

«Я – українка. Я живу у вільній демократичній країні і хочу працювати заради її розвитку.

Я – науковець. Я маю багато наукових планів і амбіцій.

Я – жінка. Я маю побутові і сімейні прагнення та мрії.

Всі наші плани, прагнення і мрії розлетілися від потужних вибухів 24 лютого 2022 року. **Почалася війна.**

...

Ми сидимо в кабінеті ректора і мовчимо. Це найгучніше мовчання, адже мовчимо ми про одне: «Що робити? Як працювати? Що далі?»

Через три дні в місто заходять російські війська, **Бердянськ в окупації.** Діяльність університету призупинено, на роботу ходимо тільки ми – менеджмент університету.

Через декілька днів російські окупанти приходять до університету і забирають ректора під дулами автоматів. Вони пропонують йому

перейти на їхній бік. Ми розуміємо, що приходити до університету вже неможливо. **Ми зустрічаємося в парку на лавочці.** Таке собі управління «університетом без стін» під відкритим небом в парку на лавочці. В місті немає мобільного зв'язку і інтернету, домовлятися про зустрічі треба заздалегідь, кожного разу змінюючи локацію.

Люди перетворюються на зомбі – всі блукають містом у пошуку хоча б слабенького вай-фай, щоб зловити на хвилину мережу і прочитати новини: «Що там назовні, де немає окупації? Війна ще триває? На чийй стороні перевага?» **Інформаційна ізоляція вбиває.**

Потім – три місяці в окупації, переховування по чужих квартирах, адже в своїй знаходиться небезпечно – у будь-яку хвилину можуть прийти люди (?) з автоматами і забрати «на підвал» (у полон). Вони так неодноразово вчиняли з нашими співробітниками.

Я боюся за сина, за те, що, коли вони за мною прийдуть, він буде дома і все це побачить. Тому він живе не зі мною, поки ми в окупації.

Більше нічого не боюся, все інше здолаємо.

Головне – бути зосередженою і працювати.

Нарешті вдалося вирішити важливе питання – переміщення університету на територію, підконтрольну Україні. Сьогодні це означає вивезти установчі документи і печатку, перереєструвати на нову адресу та перенести сайт на хмару, адже наші сервери викрадені окупантами.

Нарешті вдалося виїхати. З окупованого міста лишилася одна дорога, яку називають «Дорога смерті», адже не всі можуть витримати багатоденні черги, спеку, відсутність їжі та води, обстріли і знущання окупантів.

...

У 2022 році **у нашого університету дві ювілейні дати** – 150 років з дня заснування Чоловічої гімназії і 90 років з дня заснування університету. Ми планували святкування за рік. Це були би масштабні події з безліччю гостями.

Ми святкуємо цей ювілей онлайн у ZOOM. Розкидані по всьому світу, однак близькі як ніколи. Ми - спільнота, об'єднана єдиною метою – зберегти університет, персонал, студентів. Ми всі разом і працюємо як єдиний організм.

...

Зараз 4та ранку. Під час війни я часто встаю о 4й ранку, маю потребу більше працювати. **Війна триває рік.**

Я сиджу на кухні в арендованій квартирі у містечку за 1000 кілометрів від мого дому. Я лишаюся в Україні, це мій вибір. Я потрібна тут і повинна працювати заради збереження нашого університету, заради України. Зараз немає світла і інтернету, в квартирі темно і холодно. Однак у мене є гарячий чай, і зарядки ноутбуку вистачить ще на декілька годин. А потім включають світло. **За темрявою завжди приходить світло.** Ми, українці, це знаємо.

Я пишу цю статтю досвітла, поки не розпочався робочий день. Він буде проходити тут, на кухні. З тією різницею, що я вже буду з макіяжем, в красивому робочому вбранні та зачіскою, і навіть парфюмом. Ми всі так будемо виглядати, адже неважливо де ми працюємо і чи є у нас власний кабінет (немає, **у нас нічого немає**).

Ми все втратили, але **ми не втратили віру в Україну**, розуміння важливості нашої праці, надію на світле майбутнє, яке прийде після темряви. Тому ми зосереджені і не дозволяємо собі втрачати робочий продуктивний настрій, **у нас більше немає страху та розпачу.**

Ми нескорені і незламні.

Якщо світла не буде більше доби – ми підемо у «Пункти незламності», облаштовані старлінками та генераторами. Там ми зігріємося і зможемо попрацювати. Робота допомагає втекти від думок, заціпеніння, читання новин, страху та розпачу. А ми, науковці, допомагаємо Україні вистояти, працюємо заради її повоєнного відновлення, **ми тримаємо освітній та науковий фронт.**

Витримаємо.

...

PS. Вже 9 година ранку. Дали світло і з'явився інтернет. Я закінчую писати статтю. За вікном зараз лунає повітряна тривога, а значить сьогодні може бути масована ракетна атака. Тож треба швидше закінчувати редагувати статтю і надіслати в редакцію, поки ще є електрика.

Будь сміливим, як Україна!»

Післямова

Коли ця монографія доходить до свого завершення, вона розкриває розповідь про непокору, стійкість і незламний дух академічного середовища за найсуворіших обставин. Всеохоплююча розповідь про метаморфозу Бердянського державного педагогічного університету в «Університет без стін» — це не просто історія виживання, а й свідчення непохитної сили освіти та людського духу адаптуватися, створювати інновації та процвітати.

Розділи в ньому розповідають про низку викликів і адаптацій, яких вимагала війна, демонструючи надзвичайну здатність освітнього закладу трансформуватися, пристосовуватися та продовжувати свою місію. Історії про те, як наукові зусилля просуваються всупереч усьому, про студентів і викладачів, які тримаються принципів академічної свободи серед вихору невизначеності, резонують за межами географічних і фізичних кордонів України. Вони перегукуються з універсальною сутністю університету – непохитним прагненням до знань.

Ця монографія не просто оповідає сагу про університет посеред війни, а й заглиблюється в суть того, що означає залишатися академічною організацією, коли звичні ознаки структури та стабільності розриваються на частини. Ми ретельно підготували кожен розділ як окрему наукову працю, але разом вони сплітають розповідь, яка є водночас гострою та яскравою. Дані та події, що повторюються, підкреслюють тривалі та циклічні виклики, з якими стикаються університети України, віддзеркалюючи реальність багатьох українців після 24 лютого 2022 року.

Коли ви перегорнете останню сторінку цієї монографії, перед вами залишиться не кінець, а континуум. Подорож Університету без стін — це лише розділ у довговічній історії про стійкість академічного середовища. Це розповідь, яка вселяє надію на повернення в рідні стіни, сприяє діалогу та підкреслює невід’ємну роль науки та академічної свободи в прокладанні шляхів через труднощі до більш освіченого та інклюзивного суспільства для сталого розвитку країни та світу.

Резонансні розповіді з «Університету без стін» відлунюють літописами академічних пошуків, залишаючи незабутнє враження про те, що насправді означає бути наполегливим у пошуках знань та істини. Подорож, вписана на цих сторінках, обтяжених вагою історії та надії, сягає за стоїчні стіни університету в серце кожної людини, яка наважується мріяти та діяти у часи відчаю. Це позачасовий наратив, який

виходить за межі важких випробувань нації та є маяком того, що може витримати й подолати людський дух, підживлюваний непохитним полум'ям інтелекту.

Заглиблюючись у літопис цієї монографії, ви проходите невпинний шлях спільноти, яку не стримують примхи долі, що є свідченням безмежного потенціалу, який криється в спільності розумів, об'єднаних єдиною метою. Ретельний переказ подій, збір свідчень і глибокі роздуми, вкладені в цей твір, є не просто хронікою подорожі університету, а глибоким відгомонам ширшого людського досвіду перед обличчям лиха.

Із серцем, сповненим вдячності, і розумом, поглиненим роздумами, винесеними на сторінки цієї монографії, автори простягають руку товариства кожному читачеві, який супроводжував нас у цій просвітницькій експедиції. Розповіді про стійкість, інновації та непохитний пошук знань неодмінно лунатимуть ще довго після того, як останнє слово буде прочитано. Це не просто розповідь про університетську одісею, а й шана невмирущому дослідницькому духу, який штовхає людство вперед, незважаючи ні на що.

Історія Бердянського державного педагогічного університету – дзвінок для кожного науковця, викладача, студента. Вона закликає нас міцно триматися суті академічного пошуку, ніколи не піддаватися силам, які прагнуть придушити дослідницький дух, і нести факел знань вперед, освітлюючи шлях майбутнім поколінням. Серед відлуння минулого та невизначеності майбутнього Університет без стін є живим свідченням незгладимого сліду наукової думки, маяком надії серед тіней, що наступають, і даниною міцному духу академічної спільноти.

Автори висловлюють свою щирю вдячність родині Бердянського державного педагогічного університету, академічній спільноті загалом і всім, хто підтримує стійкий дух науки в Україні. Наша розповідь — це данина непереможеному дослідницькому духу, суті академічної спільноти, яка навіть перед обличчям величезних труднощів продовжує рухатися вперед.

Наукове видання

За загальною редакцією Яни Сичікової

**Університет без стін: збереження академічного потенціалу в
умовах війни**

Колективна монографія

Редактор Яна Сичікова
коректор Ганна Лопатіна
технічні редактор Наталя Цибуляк
дизайнер Сергій Ковачов
верстальник Анастасія Попова

Підписано до друку 27.10.2023 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,17
Наклад 300 прим.

ФОП Самченко Анастасія Михайлівна
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №7906 від 03.08.2023 р.
Тел. (093) 860-62-21.

